T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR’ÂN’DA

ZENGİNLİK ve FAKİRLİK

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. YUSUF IŞICIK

HAZIRLAYAN

MUSTAFA ŞEN

KONYA – 2008

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA

ZENGİNLİK ve FAKİRLİK

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. YUSUF IŞICIK

HAZIRLAYAN

MUSTAFA ŞEN

KONYA – 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Zenginlik ve fakirlik olguları, değişik renk ve dereceleriyle insanlığın başından sonuna kadar devam edecek olan birer olgudur. Bu iki olgunun anlamlandırılması ve çerçevesi hakkında değişik din ve dünya görüşlerinin bir bakışı vardır. Şüphesiz bu iki olgu ve ilgili olduğu konularla ilgili Kur'an'ın ve dolayısıyla İslam'ın da bir bakışı ve anlamlandırması söz konusudur.

Toplumda öteki konularda olduğu gibi, fakirlik ve zenginlik düzeyinde de Kur'an'ın ve sünnetin öğretileri dikkate alınmadığı için zengin'in zenginleştiği; fakirin ise daha bir fakirleştiği; zengin ile fakir arasında uçurumların oluştuğu bir toplum modeli haline geldiğimiz gözle görünen bir vakıadır. Bireyselliğin ve egoizmin kol gezdiği bir toplumda zengin ve fakir kavramlarının anlamlanmasında ve pratize edilmesinde, ben ve öteki olarak zenginin fakire; fakirin zengine; her ikisinin topluma karşı duruşlarındaki ölümsüz prensipleri ve muhtevasıyla Kur'an'ın ilgili olguları anlamlandırışını bu çalışmamızda sunmayı amaçladık

Çalışmamızda, çevrçeve ve içerik açısından çok değişik açılardan çalışılabilecek olan zenginlik ve fakirlik konularının -

detaylarına ve uzantılarına fazla girmeden- Kur'an'a göre genel hatlarıyla anlam dünyasını sunmaya çalışacağız. Öncelikle ilgili konuları Kur'an merkeze alınarak sistematize edilip incelenecektir. Buna ilaveten hadis külliyatının Kur'an'a getirdiği açıklayıcı ve destek verici malzemesi değerlendirmeye alınacağı gibi, yardımcı tüm merviyattan ve ulema fikrinden istifade edilecektir.

Konulu tefsir tiplemesi çizen çalışmamızla, ilgili alana özel bir konu ile bir katkı yapabilirsek; modernizmin etkisiyle bireyselleşen ve bencilleşen ferd anlayışımızda zenginiyle fakiriyle paylaşımcı, ötekini düşünen, diğergam tipleme oluşturma yolunda bir nebze fayda sağlayabilirsek, kendimizi bahtiyar sayacağız.

Tezimin seçiminde ve bütün aşamalarında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Işıcık'a özellikle teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışma esnasında katkılarını gördüğüm izleme komitesindeki hocalarım Prof. Dr. Ahmet Önkal ile Prof. Dr. M. Sait Şimşek'e ve katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Bedrettin Çetiner ve Doç. Dr. Fethi Ahmet Polat başta olmak üzere tüm hoca ve arkadaşlarıma şükranlarımı arzediyorum.

Çalışma bizden, başarı Allah'tandır.

Mustafa ŞEN

Konya - 2008

KISALTMALAR

b.	:	Bin, İbn
bk.	:	Bakınız
CÜ	:	Cumhuriyet Üniversitesi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	:	Hazreti
md.	:	Madde
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	:	Marmara Üniversitesi
nşr.	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
SÜ	:	Selçuk Üniversitesi
ŞİA	:	Şamil İslam Ansiklopedisi
tah.	:	Tahkik eden
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
tr.	:	Tercüme, tercüme eden
ts.	:	Tarihsiz
UÜ	:	Uludağ Üniversitesi
vb.	:	Ve benzeri

GİRİŞ

Bu kısımda tez konumuzun sınırları ve sistematiği tespit edilecek, önemi ve gayesi netleştirilecek, çalışmamızın metodu ortaya konacak, çok kısa olarak çalışmada kullandığımız kaynaklar değerlendirdirilecektir.

1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Allah, insanı dil, renk ve ferdi farklılıklar açısından farklı yarattığı gibi, rızklar açısından da farklı yaratmıştır. Toplumda insanların rızkları Allah tarafından belirlenmiştir: "…*Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Ve onların kimini kimine derecelerle üstün kıldık ki bazısı bazısını çalıştırsın…*" (Zuhruf, 43/32). Bu ayette hem rızkın taksim edildiği, hem de insanların zengin ve fakir şeklinde ayrıştırıldığı ortaya konmaktadır. Sonuç itibariyle ilahi düzende fakirlik ve zenginlik insan için tanzim edilen dünya yaratıldığından bu yana ve kıyamete kadar var olacak iki olgudur.

Zenginlik ve fakirlik olgusu, çok değişik açılardan çalışılabilecek derecede geniş bir konudur. Hatta her biri tek başına doktora düzeyinde ele alınacak bir muhtevaya sahiptir. Biz, zenginlik ve fakirlik kavramlarının her ikisini tez konumuz olarak seçtik. Bunun sebebi ise her iki kavramın birbirinin karşısında yer alması, bir mefhumun en iyi anlatılma yönünün zıddının anlatılması

yolu olması hasebiyle birinin bir anlamda ötekini anlamlandırması; sonuçta bir bütünlük arzetmeleridir. İlgili konunun derinliklerine ve detaylarına inmeden anahatlarıyla ve bir sistem olarak anaçizgileriyle Kur'an ve onun mübeyyini konumundaki Sünnet yardımıyla bir bütün olarak sunmayı hedefliyoruz.

Tez konumuzu üç bölüm olarak tasarladık. Birinci bölümde, her iki olgunun kavramsal alanını oluşturmaya çalıştık. Bölümü, üç kısım olarak tasarladık; birinci kısmında olguyu ve öznesini ifade eden temel kavramlarını ve her ikisiyle ilintili kavramları; ikinci kısmında her iki olgunun nesnesi olan kavramları; son kısımda ise her ikisinde müşterek olan kavramları sunmaya gayret ettik.

İkinci bölümde, her iki olguyu karşılıklı olmak kaydıyla dört alt kısma ayırarak, anlam ve mahiyetlerini, çeşitlerini, sınırlarını, temel, değer ve sonuçlarını Kur'an ve sünnet malzemelerini merkeze alarak incelemeye çalıştık.

Üçüncü son bölümde ise, yine Kur'an ve Sünnet merkezde olmak kaydıyla, üç kısım olarak tasarlayıp, iki olgunun inanç, ibadet ve sosyal açıdan boyutlarını açımlamaya çabaladık.

2. Tezin Önemi ve Amacı

Tez konusu olarak seçtiğimiz her iki konunun, insanla doğrudan ilişkili olan aktüel ve genelgeçer birer konu olması; öte yandan her iki olguyla ilgili teorik düzeyde her bir din ve

dünya görüşünün öğretileri ve pratikleri söz konusu olduğu gibi, Kur'an ve Sünnetiyle İslam'ın da bir öğretisinin bulunması hasebiyle önem arzetmektedir.

Özellikle her iki konu öte hayat düşüncesi olmayan sistemler açısından zenginliğin iyi; fakirliğin ise kötü addedildiği; birincisine ulaşmak için her türlü yolun denenebileceği; sonuçta ise zenginler ile fakirler arasında korkunç uçurumların oluştuğu; zenginlerin daha bir zenginleştiği, fakirlerin ise mazlum ve mağdur olarak hayatlarını devam ettirmeye zorlandığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak dünya düzeyinde zenginler müreffeh bir hayat yaşarken, fakirler ise intihar ve haram kazanç yollarına tevessül etme gibi isyankar ve itaatsiz bir hayatın içine sürüklenmektedirler. Bunun karşısında ahiret düşüncesi olan sistemler, zengin ile fakiri birer olgu olarak kabul etmekle beraber her ikisi için belli kural ve sistemler geliştirmek suretiyle hem kendi içinde mutlu ve sorumlu bir şekilde yaşamaları; hem de her iki sınıf arasında destekleyici ve paylaşıcı bir mantığı kurmuşlardır. Bu bağlamda son din olan İslam'ın insan unsurunu her iki olgu açısından kurduğu sistemle bunu en güzel bir şekilde başarmış bir din olduğu görülmektedir.

Vakıa itibariyle dinin her iki olgu hakkındaki koyduğu prensipler ve ilkeler tam olarak bilinmediğinden pratik düzeyde toplumda yanlış ve hatalı durumlar dikkati çekmektedir. İnsanların bireyselleştiği ve bencilleştiği, zenginlik için her şeyin

mübah görüldüğü, zenginler ile fakirler arasında ciddi uçurumların oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu yüzden hem vakıayı anlamlandırmak, hem de Kur'an'ın bu konudaki öğretilerini ortaya koymak önem arzetmektedir.

Rezzak olan Allah dünyada bütün canlılara fazlasıyla yetecek kadar rızk yaratmıştır. Ancak dünyadaki insanların %20'sinin bu rızkın %80'nine sahip olmasıyla diğer insanlar açlığa ve sefalete sürüklenmişlerdir. Bu adaletsiz paylaşımdan muzdarip olan Müslümanlara sürekli bu durumlarının takdîr-i ilâhî, fakirliğin fazilet olduğu ve "bir lokma bir hırka" anlayışının takvaya daha uygun düştüğü telkin edilmiştir.

Günümüzde İslam ülkelerinin tamamına yakınının ya dışa bağımlı ya da açlık ve sefalet içerisinde olmasında bu tür telkinlerin etkisi az değildir.

Sadece emel ve arzuları tatmine yarayan, başkasına faydası dokunmayan, fakire ve yoksula hakkını vermeyen zenginlik de Müslümanlar için, alın yazısı ve muttaki müminin şiarı olarak görülen fakirlikten daha tehlikelidir.

Bu bağlamda yapacağımız çalışma, Allah'ın her canlıya yetecek kadar rızk yarattığını, insanların bu rızkı elde etmek için çalışmak zorunda olduklarını, rızkı elde edemeyen yoksullara zenginlerin yardım etmeleri gerektiğini, yardım etmedikleri takdirde

ilahi müeyyidelerle cezalandırılacaklarını vurgulama amacını gütmektedir.

Bu çalışmanın bir diğer maksadı da İslam ülkelerinin siyasi ve iktisadi açıdan güçlü ve bağımsız olabilmeleri için zengin olmaları gerektiğini, şükrü eda edilen zenginliğin nimet olduğunu, fakirliğin fazilet olmadığını, yoksulluktan kurtulmak için hem kendilerinin hem de diğer Müslümanların gayret etmeleri gerektiğini ayetler ışığında ortaya koymaya çalışmaktır.

Fakirlikle ilgili bir takım akademik çalışma yapılmıştır. Abdulgaffar Aslan'ın **"Kur'ân Ekseninde Fakirlik Problemi"**[1] ve Kardâvî'nin **"Müşkiletü'l-Fakr"**[2] adlı eserleri bunların başında gelir. Ancak Kur'ân'da zenginlik kavramıyla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İlaveten mukayeseli bir çalışmaya da rastlayamadık.

Zenginlik ve fakirlik kavramlarının mukayeseli bir şekilde incelenmesi yanlış anlayışlara imkân vermemesi ve daha iyi anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Günümüz Müslümanlarında zenginliğe ve fakirliğe bakış açıları oldukça

---

1 Aslan, Abdulgaffar, *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.

2 Kardâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekat* (tr. İbrahim Sarmış), I-II, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984.

farklılık arz etmektedir. Bu çalışma Kur'ân ışığında mutedil bakış açısını ortaya çıkarma amacını gütmesi bakımından da önemlidir.

Sonuç itibariyle çalışmamız, zengin ve fakirle ilgili tüm kavramsal alanını tespit edip, anlam ve kapsamı, çeşitleri, sınırları, değerleri ve sonuçları açısından her iki konunun Kur'ani sunumunu; son olarak ise her ikisinin iman, ibadet ve sosyal boyutlarını sunmayı amaçlamaktadır.

3. Tezin Yöntemi

Tezimiz, tanımlayıcı ve tasvir edici bir yapı sergileyecek; başta Kur'an ve sünnet malzemeleri esas olmak kaydıyla birinci dereceden ve ikinci dereceden elde edilen bilgiler harmanlanmak suretiyle belli bir kurgu düzeneğinde sunulacaktır.

Çalışmamızda, **"semantik"** ve **"etimolojik"** metottan yararlanılmakla beraber, **"Konulu Tefsir"** metoduna uygun bir tasarım gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda iki zıt konunun incelenmesi sebebiyle, tekrarlardan mümkün mertebe kurtulmak ve her iki konuyu birlikte göre bilmek için her bir başlığı her iki olguya göre dizayn edip kurguladık.

Her iki konunun çok geniş olması ve uzantılarının var olması hasebiyle, iki konuyla ilişkili olan zaruri malzemeler ve bilgiler değerlendirmeye alınıp muhtasar bir sunum yapılacaktır. Bu bağlamda temelde Kur'an ve Sünnetiyle İslam'ın zenginlik

ve fakirlik görüşü yansıtılmaya çalışılıp ilgili konuyla ilintili olan kelami tartışmalara ve tasavvufi yorumlara çok fazla girilmeyecektir. Bununla beraber konunun sosyal ve iktisadi boyutları ele alındığı için bu alanlardan da yeterince istifade edilecektir.

4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda kendisinden istifade ettiğimiz kaynaklarımızı önem sırasına göre şöyle tasnif etmemiz mümkün gözükmektedir.

Birincil kaynaklarımız, Kur'an ve sünnet olacaktır. Konuyla ilgili tüm Kur'an ayetleri tarafımızdan taranmış olup ilgili olduğu yerlerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Aynı şekilde gerek ayetleri tefsir mahiyetinde, gerekse ilave bilgi sunucu mahiyetteki hadis metinlerine müracaat edilmiştir. Hadis külliyatından istifade de daha çok Kütüb-i Sitte'den faydalanılmıştır.

İkinci derecede kaynaklarımız, Kur'an ayetlerini anlamlandırmada müracaat ettiğimiz tefsir kaynakları ile hadisleri anlamada kısmen başvurduğumuz hadis şerhleridir. Özellikle Taberi, Kurtubi, Zemahşeri, Razi, Ebu's-Suud, Alusi, İbn Kesir, Beydavi, günümüz tefsirlerinden Elmalılı, Mevdudi ve Süleyman Ateş'in tefsirleri esas olmak üzere dirayet ve rivayet tefsirleri çalışmamız için önem arzetmiştir. Öte yandan iki olgunun manevi yönünü incelemede Kuşeyri'nin ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın

eserleri başta olmak üzere bazı tasavvufi eser ve risalelere müracaat edilmiştir.

Üçüncü dereceden kaynaklarımız, ilgili olguyla ilgili müstakil olarak yapılan kitap ve makale düzeyindeki çalışmalardır. Bu bağlamda **Ali Can Tatlı**'nın **"Zühd Açısından Hadislerde Dünya"**[1] adlı doktora çalışmasından, **Faruk Beşer**'in **"İslamda Zenginlik ve Fakirlik",**[2] Abdulgaffar Aslan'ın **"Kur'ân Ekseninde Fakirlik Problemi"**[3] ve **Kardâvî**'nin **"Müşkiletü'l-Fakr"**[4] adlı eserlerinden ve **Saffet Sancaklı**'nın **"Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme"**[5] adlı makalesinden istifade edilmiştir. Faruk Bebeşer'in çalışmasının dışındakilerin isimlerinden de anlaşılacağı gibi zenginlik-fakirlik meselesini ya hadis açısından incelemişler ya da sadece fakirliği ele almışlardır. Faruk Beşerin çalışması tezimizle benzer adı taşımaktadır. Ancak tezimiz Kur'an eksenli olmakla daha özel,

---

1 Tatlı, Ali Can, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

2 Beşer, Faruk, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 2006.

3 Aslan, Abdulgaffar, *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.

4 Kardâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekat* (tr. İbrahim Sarmış), I-II, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984.

5 Sancaklı, Saffet, "Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", *CÜ. İlahiyat Fakultesi Dergisi*, Sivas, 2001, cilt:1, sayı: 1, s.331-378.

diğeri ise İslamî ilimlerde olmakla daha geneldir. Ayrıca sözkonusu eserlerde zenginlik-fakirlik çalışmamızda olduğu gibi mukayeseli bir şekilde ele alınmamıştır.

Dördüncü dereceden ise, her iki olguyla ilişkili fıkhi, sosyal ve iktisadi konular için alanların ilgili eserlerine yeterli derecede başvurulmuştur. Kaynaklarımız arasında "el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0 2007" adlı CD de vardır. Bu CD deki kaynaklardan matbu eserlere uygun olmayanları bibliyografyada "el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0 2007" şeklinde, uygun olanları da matbu eserlerdeki gibi verdik.

Kuşkusuz kaynaklarımız bunlardan ibaret değildir. Bunlar, çalışmamızda önem hiyerarşisini çizdiğimiz başlıca kaynaklarımızdır. Bütün kaynaklar, Bibliyografya'da zikredilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZENGİN(LİK) ve FAKİR(LİK): KAVRAMSAL ALAN

Bu bölümde, her iki olguyla ilgili kavramsal alan oluşturulacaktır. Bu bağlamda iki olguyu da içerecek şekilde hem olguları ve öznelerini ifade eden kavramları (zenginlik-zengin/fakirlik-fakir); hem olgunun öznesi olan kavramları (mal, mülk, dünya, hayır vb.); hem de her ikisinin müşterek olduğu bazı kavramları (kanaat, şükür vb.) ele alan üç kısım şeklinde tasarladık. Ayrıca birinci kısımda, temel kavramlar ile bu kavramlarla yakınanlamlı olan kavramları ayrı ayrı ele aldık. Şimdi kavramsal alanımızı oluşturmaya çalışalım.

1. OLGU ve ÖZNESİNİ İFADE EDEN KAVRAMLAR

Her iki olguyu ve öznelerini ifade eden bir temel kavramlar; bir de her ikisiyle anlamdaş veya yakınanlamlı olan bazı Kur'anî kavramlar bulunmaktadır. Şimdi iki kategoriye ayırarak tümünün anlam alanını ele alalım.

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

İki olgunun varlıklı olan kısmını ifade eden temel kavram, ğına; varlıksız kısmını karşılayan kavram ise fakrdir. Birincisinin özne hali, ğanî; ikincisinin ise fakirdir. Şimdi bu kelimelerin sözlük ve kavramsal boyutunu sunalım.

1.1.1. Ğınâ (الغني)

Sözlükte "malı çok olmak, yeterli olmak,[1] ikamet etmek, yaşamak[2] ve fakirliğin karşıtı"[3] manalara sahip olan *ğınâ* kelimesi, "malı mülkü çok olup başkasına ihtiyaç duymamak" anlamına gelmektedir. *Ğınâ* kelimesinin Türkçe tam karşılığı "zenginliktir". Zenginlik de kişinin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak derecede mal mülk sahibi olmasıdır. Borcunu ödedikten, kendisinin ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra zekât verebilecek derecede nisaba malik olan herkes zengin sayılır. Temel ihtiyaçlar zamana, mekâna ve kişinin konumuna göre değişebilir. Dolayısıyla zenginlik de temel ihtiyaçlara bağlı olarak; mal varlığının oranına göre derecelenmeye tabi olur.

---

1 Âsım Efendi, *Okyanus*, "ğny", md., III, 892.
2 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 212.
3 Cevherî, *es-Sıhâh*, "ğny", md., II, 27; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 212 .

Râğıb el-İsfehânî (503/1109)'ye göre *ğınâ* üç farklı anlama gelir:[1] Birincisi, başkasına ihtiyacı olmamaktır ki, bu anlamda *ğanî* kelimesi, sadece Allah için kullanılır: *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah ise ğanî (zengin) ve hamde layık olan O'dur."*[2] Bu âyet zengin-fakir herkesin Allah'a muhtaç olduğunu; fakat O'nun hiç bir şeye muhtaç olmadığını bildirmektedir. İkincisi, ihtiyaç azlığıdır ki, buna işaret eden âyet şudur: *"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"*[3] Bazı âlimler bu âyetteki zenginlikten maksadın kalbî zenginlik ve kanaat sahibi olmak olduğunu söylemişlerdir.[4] Üçüncüsü ise mal fazlalığıdır. Şu âyette bu anlamda geçmektedir: *"Sorumluluk ancak zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geri kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi, artık onlar bilemezler."*[5]

Kur'ân'da *ğınâ* kelimesinin dört tür kullanımı vardır:

1. "Bir yerde kalmak, ikamet etmek,[6] hayatiyetini sürdürmek" anlamında ğınâ mastarından sülasi fiil olarak

---

1 Râğıb, *el-Müfredât,* "ğny", md., s. 366
2 Fâtır 43/15
3 Duhâ 93/8.
4 Fîrûzâbâdî, *Besâir,* IV, 212; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XIII, 23.
5 Tevbe 9/93.
6 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 131; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs,* "ğny", md., III, 459.

kullanılmıştır. Şu âyette bu anlamda kullanılmaktadır: *"Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'ı yalanlayanların ta kendileridir."*[1]

2. "Zengin kılmak, ihtiyaçtan kurtarmak, kâfi gelmek ve müstağni kalmak" manasına *iğnâ* mastarından kullanılmıştır. Bir kısım âyetlerde "zengin kılmak ve ihtiyaçtan kurtarmak" manasındadır: Örneğin "*Yoksulluktan korkarsanız biliniz ki, Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Çünkü Allah iyi bilendir. Hikmet sahibidir.*"[2] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Bir kısım âyetlerde de *an* ile "kâfi gelmek, müstağni kalmak" manasına gelmektedir. Bunun örneği ise şu âyettir: "*Ebu Leheb'in eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları onu kurtaramadı.*"[3]

3. "*Zengin olmak, ihtiyacı bulunmamak ve müstağni kalmak*" manalarına *ğınâ* kökünden türemiş bir sıfattır. İnsanlar için kullanıldığında "ihtiyacı kadar ya da ihtiyaç fazlası malı bulunan" anlamındadır. *"Zengin olan iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da ihtiyaç ve emeğine uygun olarak yesin."*[4] Allah için kullanıldığında

---

1 A'râf 7/92.
2 Tevbe 9/28.
3 Tebbet 111/1-2.
4 Nisâ 4/6.

ise “hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, kendi kendine yeten (müstağni)” anlamına gelir. *“Allah zengindir, müstağnidir. Siz fakirsiniz.”*[1]

4. İstif’al kalıbıyla, aynen ğanî kelimesi gibi bir kullanıma sahiptir: *“O azabın sebebi şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi; fakat onlar bir insan mı bizi doğru yola götürecekmiş? Dediler. İnkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde layıktır.”*[2] İstiğna kelimesi insan için kullanıldığında “kendini müstağni gören, müstağni sayan, kendini artık ihtiyacı yokmuş, gayeye ermiş, zenginlik mertebesine gelmiş gibi görerek, o inanışa kapılıp azan” manasında menfi anlamda kullanılır.[3] Allah’ın ğanî ve müstağni olması, gerek zat ve sıfatlarında gerekse işlerinde hiçbir zaman hiçbir sûrette ve hiçbir şeye muhtaç olmayan, bunun yanında her şeyin kendisine muhtaç olduğu anlamındadır:[4] “Ey insanlar, siz Allah’a muhtaçsınız; Allah ise işte zengin ve hamde layık olandır.”[5]

Ğanî kelimesi Kur’ân’da münferit olarak kullanıldığı gibi, “Kerîm, Hamîd ve Halîm” isimleriyle birlikte de kullanılmıştır. *Ğanî* vasfı tek başına Allah’ın bütün varlıklardan müstağni

---

1 Muhammed 47/38.
2 Teğâbün, 64/6.
3 Elmalılı, *Hak Dîni*, VII, 5027.
4 Şimşek, ‘Gani’, *ŞİA*, III, 17.
5 Fâtır 35/15.

olduğunu bildirir. *Ğanî* ismiyle beraber diğer isimlerin kullanılışı Allah'ın kullarına hiçbir sûrette ihtiyaç duymamasıyla birlikte mahlûklara, özellikle beşeriyete karşı ilgisiz olmamasını göstermektedir.[1]

Sonuç itibariyle ğına kelimesi, hakiki olarak fakirliğin zıddı olarak varlıklı ve zengin olmayı; mecazi anlamıyla zenginlikten kaynaklanan başkasına muhtaç olmama; mustağni saymayı ifade etmektedir. Öte yandan kelimenin hem hakiki hem de mecazi anlamı Allah için kullanılmakta; olumlu bir boyut arzetmektedir; Allah hem zengindir; hem de müstağnidir. Hakiki ve mecazi anlamıyla insan için de kullanılmakta; hakiki anlamıyla olumlu bir düzey arzederken, mecazi anlamıyla olumsuz bir boyut sergilemektedir. İnsan, zengin olabilir; kötü olmakla birlikte, kendisini müstağni de sayabilir.

1.1.2. Fakr (الفقر)

Fakr kelimesi sözlükte "çukur, delmek, kazmak ve omurgası kırık olmak" anlamlarına gelmektedir.[2] Terim olarak *fakr* kelimesi, "ihtiyaç,[3] ihtiyaç duyulan şeyin yitirilmesi ve malın az olması,[1] kötü

---

1 Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet,* s. 206.

2 Râğıb, *el-Müfredât,* "fgr", md., s. 383; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs,* "fgr", md., I, 484; Âsım Efendi, *Okyanus,* "fgr", md., II, 69-70.

3 Tehânevî, *Keşşâf,* s. 1282.

halin ve yoksulluğun insanı zayıflatması”[2] anlamlarına gelir. *Fakr* kökünden ism-i fail olan *fakir* de “omurgası kırık insan” demektir. Fakirlik sebebiyle ihtiyaçlarını karşılayamayan kimselere de omurgası kırık insan gibi çaresiz ve başkalarının yardımına muhtaç oldukları için *fakir* denmiştir. Kur’ân’da *fakr* kelimesi bir yerde tekil olarak *fakir*; on iki yerde de çoğulu olan *fukara* şekliyle kullanılmaktadır. “Bela ve musibet” anlamına gelen *fâkıra* ise bir yerde geçmektedir.

Fakr kelimesi Kur’ân’da dört farklı manaya gelmektedir:

Birincisi “Zaruri şeylere ihtiyaç duymaktır.” Bu da dünyada yaşadığı müddetçe insanlara hatta bütün yaratıklara şamildir: *“Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.”*[3]

İkincisi “Bazı mal ve eşyaya muhtaç olmaktır” anlamındadır: “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir.

---

1 Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, “fgr”, md., I, 397; Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, “fgr”, md., I, 54; Âsım Efendi, *Okyanus*, “fgr”, md., II, 69-70.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 153.

3 Fâtır 35/15.

İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır."[1]

Üçüncüsü "nefis fakirliği, yani açgözlülük" manasındadır. Hz. Peygamberimizin şu sözleri bu durumu açıklar: "*Asıl zenginlik gönül zenginliğidir*."[2]

Dördüncüsü ise "başkasına değil sadece Allah'a muhtaç olma duygusudur": "*Rabbim doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım."*[3] Hakiki manada *fakirlik*, Allah dışında her şeyden uzak olmak ve hiçbir şeye ihtiyaç duymamaktır.[4]

Fakir kavramı üzerinde fakihler, müfessirler ve dil bilimcileri farklı tanımlar yapmışlardır.[5] Bu tanımlardan bir kaç tanesi şöyledir: "*Fakirlik ve benzeri durumların kendisini zelil kıldığı kimse demektir."*[6] "*Bir işe güç yetirememesi ve başkasına muhtaç olması sebebiyle maddî sıkıntı içinde bulunan kimse demektir."*[7] "*Kendisi ailesi ve çocukları için gerekli olan*

---

1 Bakara 2/273.
2 Buhârî, "Rikâk", 15.
3 Kasas 28/24.
4 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 1283.
5 bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân*, V, 61; Belîk, *Mevazinü'Kur'ân*, s. 544-549.
6 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "fgr", md., I, 484
7 Eskicioğlu, "Fakr", *DİA*, XII, 129.

ihtiyaçlarını temin edemeyen ve karşılayamayan kimse demektir."[1] *"Fakir hiçbir şeye sahip olamayan veya yiyeceği olmayan kimseye denir."*[2]

Fakir kelimesi Kur'ânda zekâtın verildiği yerlerden bahseden âyette kendisiyle aşağı yukarı aynı anlama gelen *miskin* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bu iki sınıftan hangisinin durumunun daha iyi ya da daha kötü olduğu *miskin* kavramı incelenirken ele alınacaktır.

Sonuçta fakr kelimesi, etimolojik olarak omurgası kırık olma anlamında muhtaç olma ve varlıklı olmama anlamını kazanmış bir kelimedir. Varlıklı olmama kavramında, zaruri ihtiyaç ile normal ihtiyaçlar arasında seyreden bir derecelenme söz konusudur. Kelime, eksiklik anlamı içermesi hasebiyle Allah için kullanılmazken, insan için maddi anlamda varlıksız olmayı ve başkalarına muhtaç olmayı ifade etmektedir.

1.2. İLİNTİLİ KAVRAMLAR

Yukarıda anlam alanını verdiğimiz her iki kavramın, yani ğına ve fakrın yerine kullanılan; bazıları tam eşanlamlı; bazıları ise bazı nüansları bulunan yakınanlamlı olan; bazıları da bir şekilde

---

1 Kardâvî, *Müşkiletü'l-Fakr,* s. 14.
2 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* V, 60.

ilişkili olan bir kısım kelimeler mevcuttur. Şimdi her iki kavramın, öteki kavramlarını açmaya çalışalım.

1.2.1. Fakir(lik) ile İlişkili Kavramlar

a. Hâcet (الحاجة)

Sözlükte “ihtiyaç”[1] anlamına gelen *hacet* kelimesi, insanın ihtiyaç duyduğu şeyleri ifade etmektedir.[2] *Hacet* kelimesi Kur’ânda “arzu ederek ve severek ihtiyaç duymak” anlamında kullanılmıştır.[3] Haşr sûresinde, fakir Muhacirlere verilen ganimetlere karşı Ensarın gönüllerinde bir ihtiyaç hissi ve kendisinin olmasını isteme gibi bir durumun olmadığı *hacet* kelimesiyle ifade edilmiştir.[4]

b. İbnü’s-Sebîl(ابن السبيل)

Sözlükte “yolun oğlu” anlamına gelen *ibnü’s-sebil* tamlaması terim olarak “yolu kesilen, yolda mahsur kalan, azığı kalmayan[5] ve evinden uzakta misafir olan kimse” demektir.[6] *İbn* kelimesinin *sebil* kelimesine muzaaf yapılması, yolculuk edenin,

---

1 Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, “sbl”, md., I, 224; Âsım Efendi, *Okyanus*, “sbl”, md., I, 386.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 504.

3 Râğıb, *el-Müfredât*, “sbl”, md., s. 135.

4 Haşr 59/9.

5 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “sbl”, md., III, 107; Âsım Efendi, *Okyanus*, “sbl”, md., III, 240.

6 Fîrûzâbâdî, Besâir, III, 89.

yolun ayrılmaz parçası olmasından dolayıdır.[1] Söz konusu kelimeye, çeşitli nedenlerden dolayı yolculuk esnasında yiyecek ve binek açısından yolda mahsur kalan kimse olduğu söylenebilir.

Kur'ân bu kişileri infak edilecekler, zekât verilecekler ve ganimetten pay verilecekler arasında zikreder.[2] Söz konusu kişilerin beytül maldan hakları olduğu ve bunlara evlerine ulaşabilecekleri kadar yardım edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[3]

c. Ayle(العيلة)

Ayle, *a-y-l* kökünden mastar olup "fakirlik, acizlik,[4] ihtiyaç, ihtiyaç sahibi yoksul, çok iyal sahibi, kendisine muhtaç olan ailesi ve çok yoksulu olan" anlamlarına gelir.[5] Bu kelime birincisi mastar, ikincisi *ail* şeklinde ism-i fail olmak üzere Kur'ân'da sadece iki yerde geçer. Her iki âyette de *fakir* anlamında kullanılmaktadır: "*…Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[6] Yukarıdaki âyetin nüzulüyle Müşriklerin hac ve umre

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 219.
2 bk. Bakara 2/177, 215; Enfâl 8/41; Tevbe 9/60.
3 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 89.
4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 79; Âsım Efendi, *Okyanus*, "ayl", md., III, 301.
5 Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, "ayl", md., I, 138; Râğıb, *el-Müfredât*, "ayl", md., s. 354; Elmalılı, *Hak Dîni*, IV, 509.
6 Tevbe 9/28.

yapmaları yasaklanmıştır. Tek geçim kaynakları ticaret olan Müslümanların bu yasaklamadan doğabilecek kazancın azalacağı endişesine kapılmamaları, fakirlikten korkmamaları ve dilerse Allah'ın kendilerini zenginleştireceği ifade edilmiştir. Nitekim bazı müşrik kabilelerin Müslüman olması ve fetihlerin başlayıp ganimetlerin elde edilmesiyle Müslümanların gelirleri daha fazla artmıştır.[1] Görüldüğü gibi *ayle* kelimesi burada rızkın azalmasını ve yoksulluğu ifade etmektedir. Âyette fakirliğin korkuyla birlikte zikredilmesi ve *"Allah dilerse, lütfundan sizi zenginleştirecektir."* ifadesi, fakirliğin aslında pek hoş olmayan ve istenmeyen bir durum olduğunu göstermektedir.

Söz konusu kelimenin Duha sûresindeki kullanımı da bu görüşü desteklemektedir: *"Seni fakir bulup zenginleştirmedi mi?"*[2] Babasından kalan bir dişi deveyle bir de cariyesinden başka mal varlığı olmayan Hz. Peygamber, önce Şam'a yaptığı ticaretten elde ettiği kârla, daha sonra da Mekke'nin ileri gelen tüccarlarından olan Hz. Hatice ile yaptığı evlilikle zenginliğe kavuşmuştur.[3] İslâmiyetin ilk yıllarında Müslümanlarla birlikte fakir düşen Hz. Peygamberin

---

1 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 492; Elmalılı, *Hak Dîni,* VI, s. 509.
2 Duhâ 93/8.
3 Elmalılı, *Hak Dîni, VI,* 509.

durumu ganimetlerle tekrar düzelmiştir.[1] Bu âyette, Peygamberimizin yoksul iken zenginleştirilmesi, lütuf ve ihsan olarak ifade edilmektedir.

d. Süâl (السؤال)

Suâl kelimesi sözlükte "bir nesneyi bir kimseden istemek, talep etmek" anlamlarına gelmektedir. İstiare olarak da "sorunun cevabını talep etmek" anlamında kullanılır.[2] "Bilgi ve bilgiye götüren şeyleri istemek, mal ve o mala götüren şeyleri istemek" diye tarif edilmiştir.[3] Bu isteme "*altta olanın üstte olandan boyun eğerek istemesidir*"[4] ki, mal isteyen ve dilimizde dilenci anlamına gelen *sail* kelimesinin de konumuzla ilgisi olan anlamı budur. Kur'ânda dilenen insanların, zenginlerin mallarından haklarının olduğu[5] ve azarlanılmaması gerektiği[6] bildirilmektedir.

f. İlhâf (الحاف)

Sözlükte "istemekte ısrar etme, zorlama"[7] anlamlarına gelen *ilhaf* kelimesi Kur'ânda ve hadislerde "dilenmekte ısrar etme"

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 768.
2 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "sel", md., III, 239.
3 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 75.
4 Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, I, 40.
5 Bakara 2/177.
6 Duhâ 93/10.
7 Râğıb, *el-Müfredât*, "lhf", md., s. 448.

anlamındadır.[1] Kur'ânda kendilerini Allah yoluna, cihada ve ilme adayan kimseleri nitelemek için kullanılmıştır. Bunlar ticaret ve ziraat gibi geçim kaynaklarıyla uğraşmaya vakit bulamayan fakir muhacirlerdir:[2] *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir."*[3]

Râzî (606/1210), Medine döneminin başında cihadın farz olduğunu ve Suffe ashabının sürekli cihad ve Hz. Peygamberi dinlemekle meşgul oldukları için geçimlerini sağlamakla uğraşmaya vakit bulamadıklarını bildirmektedir.[4] Âyete göre infakta öncelik, kendini ilme ve Allah yoluna adayan; ısrarla dilenmeyen ve zorda kalmaları dışında hallerini kimseye arz etmeyen fakirlerindir. Âyet *"sen onları simalarından tanırsın"* demekle bizden onları arayıp bulmamızı ve ihtiyaçlarını gidermemizi istemektedir. Allah rızası için nöbet bekleyenlerden, ilim öğrenenlerden ve kendilerini kamu

---

1 Müslim , "Zekat", 99; Nesâî , "Zekat", 88.
2 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 590-591.
3 Bakara 2/273.
4 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 19

hizmetlerine vakfedenlerden geçim sıkıntısı çekenler de bu âyetin hükmü içinde yer almaktadırlar.[1]

Âyetten, dilenmenin hoş bir şey olmadığı ve Müslümanın mümkün olduğunca dilenmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber sürekli sahabeyi dilenmekten vazgeçirmeye çalışmıştır: *"Herhangi bir kimse, bir dilencilik kapısı açtı mı her halde Allah ona bir fakirlik kapısı açar. Her kimin gönlü tok olursa, Allah onu zenginleştirir. Her kim de iffetli olmaya çalışır, istemekten sakınırsa Allah ona iffet verir. Her birinizin bir ip alıp, odun getirerek bir miktar hurmaya satması, insanlara dilencilik etmesinden çok hayırlıdır."*[2]

ı. Bü'As(البؤس)

"Şiddetli ihtiyaç, yokluk, felaket ve afet"[3] anlamlarına gelen *bü's* kelimesi, "zenginlikten sonra afet, felaket ve harp gibi nedenlerden dolayı fakirleşmeye" denir.[4] Kur'an'da ism-i fail olarak *bâis* şeklinde geçen kelime "musibet ve yokluk nedeniyle merhamet

---

1 Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 940.

2 Tirmizî, "Zühd", 17.

3 Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, "bes", md., II, 77; Cevherî, *es-Sıhâh*, "bes", md., I, 30; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 153; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "bes", md., II, 68; Âsım Efendi, *Okyanus*, "bes", md., II, 14.

4 Râğıb, *el-Müfredât*, "bes", md., s. 66; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, "bes", md., I, 15.

edilen ve dilenen fakir kimse” demektir.[1] Kurban edilen hayvanların dağıtıldığı yerlerden bahseden âyette *bâis* kelimesi *fakr* kelimesine mevsuf olarak kullanılmıştır.[2] İbn Abbas’a göre *fakir*in durumu, elbisesinden ve yüzünden belli olmamakla birlikte; *bais*in durumu, yüzünden ve elbisesinden belli olmaktadır.[3]

B-e-s kökünden türeyen bütün kelimelerde şiddet ve aşırılığın olması *bü’s* kelimesinin “açlık derecesine varan yoksulluk” anlamına geldiğini göstermektedir. Nitekim bütün varlıklarını Mekke’de bırakarak Medine’ye hicret eden ve bir müddet açlık, darlık ve sıkıntı çeken Müslümanların durumları ifade edilirken aynı kökten türeyen *be’sâü* kelimesi kullanılmıştır.[4] Bütün bunlar *bâis*in durumunun *fakir*in durumundan daha kötü olduğunu; şiddetli fakir anlamını yüklü olduğunu göstermektedir.

i. Dank (الضنك)

Sözlükte “dar, sıkıntı ve zayıf”[5] anlamlarına gelen *dank* kelimesi maddî ve manevî darlığı ifade eder.[6] Kelime Kur’ânda tek

---

1 Taberî, *Câmiu’l Beyân,* XVIII, 612; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab,* “bes”, md., VI, 20; Âsım Efendi, *Okyanus,* “bes”, md., II, 214.

2 Hac 22/28.

3 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb,* XXI, 115.

4 Bakara 2/214.

5 Râğıb, *el-Müfredât,* “dnk”, md., s. 299; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs,* I, 34.

6 Taberî, *Câmiu’l-Beyân,* XVIII, 390.

yerde *maişet* kelimesine sıfat olarak "dar ve sıkıntılı bir hayat" anlamında kullanılmıştır: *"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz."*[1] *"Sıkıntılı bir hayatın"* mahiyeti ve nerede olacağı hususunda âlimler tarafından çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Söz konusu sıkıntının ahirette, kabirde ve dünyada olabileceği söylenmektedir.[2] Ahiretteki sıkıntılı hayat, içerisinde insana acı veren şeylerin bulunduğu cehennem hayatıdır. Kabirdeki sıkıntılı hayat, kabir azabıdır. Dünyadaki sıkıntılı hayat ise bu tür kimselerin maddî açıdan bolluk içinde olsalar dahi inançsızlıklarından, mal hırslarından ve haram kazançlarından dolayı manevî ve psikolojik bunalım içinde olmalarıdır.[3] İnanmayanlar bu tür sıkıntılı hayatla uyarılırlarken inananlar da güzel ve huzurlu bir hayatla müjdelenmişlerdir.[4]

l. Katr (القتر)

Katr "evladü iyalin nafakasını az vermek, kısmak azaltmak ve malı az olmak" anlamlarına gelmektedir.[5] Furkan sûresinde *israf*

---

1 Tâhâ 20/124.
2 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 391.
3 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 484.
4 Nahl 16/97.
5 Cevherî, *es-Sıhâh*, "ktr", md., II, 61; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 58; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "ktr", md., I, 486; Âsım Efendi, *Okyanus*, "ktr", md., II, 72.

kelimesinin zıddı olarak kullanılması *katr* kelimesinin "cimrilik derecesinde mal vermeyi kısmak" anlamına geldiğini göstermektedir.[1] Nitekim İsra sûresinde aynı kökten türeyen *katûr* kelimesi "cimri" anlamında kullanılmıştır.[2] Yine aynı kökten türeyen *müktir* kelimesi de "eli darda olan fakir kimse" anlamındadır.[3]

m. Darr (الضر)

Sözlükte "faydanın zıddı, zarar vermek ve fakirlik" anlamlarındadır.[4] Kur'ânda *" O, Allah'ı bırakır da kendine ne zarar ne de fayda veren şeylere tapar."*[5] âyetinde olduğu gibi birçok âyette de fayda vermenin zıddı olarak kullanılmıştır.[6] Buradaki zarar verme insanın canına, bedenine ve malına zarar vermedir.

Bu kökten isim olan *dürr* kelimesi insanın kendisinde, bedeninde ve durumundaki kötü hali ve eksiklikleri ifade eder. İnsanın nefsindeki kötü hal, ilim ve iffet gibi şeylerin eksikliğini; bedenindeki kötü hal, yaralar ve uzuv noksanlıkları; durumundaki

---

1 Furkân 25/67.
2 İsrâ 17/100.
3 Bakara 2/236.
4 Cevherî, *es-Sıhâh*, "drr", md., I, 408; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "drr", md., IV, 482; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "drr", md., I, 450.
5 Hac 22/12.
6 bk. En'âm 6/71; Yûnus 10/106; Enbiyâ 21/66.

kötü hal de mal azlığı ve makam-mevki yönünden kötü hali ifade eder[1]. Hastalanan ve bütün malını, mülkünü, çocuklarını kaybeden Hz. Eyüp'ün durumu bu kelimeyle ifade edilmiştir.[2]

Yine bu kökten kullanılan *darar* kelimesi de *dürr* kelimesiyle aynı anlamdadır.[3] Bu kökten türeyen *darrâ* kelimesi de Kur'ânda "hastalık, felaket kötü hal, kıtlık şiddet, malların ve canların eksilmesi"[4] anlamlarında kullanılmıştır.[5] Ayrıca bu durumda olan kimseler infak edilecekler arasında yer almaktadır.[6] Bu kelimenin gerek masdarında ve gerekse isim şekillerinde maddî açıdan kötü durum anlamı vardır.

n. Meskene (المسكنة)

Sözlükte "hareketi durmak, susmak ve sakinleşmek" manalarına gelen[7] *meskene*, *fakr* gibi "yoksulluk ve ihtiyaç sahibi olmak" anlamına gelir. Fakirlik, kişinin hareketlerini kısıtladığı[8] ve

1 Râğıb, *el-Müfredât*, "drr", md., s. 293.
2 Enbiyâ 21/83, 84.
3 Nisâ 4/95.
4 Cevherî, *es-Sıhâh*, "drr", md., I, 408; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, "drr", md., I, 220; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "drr", md., I, 450.
5 bk. Bakara 2/177, 214; Âl-i İmrân 3/134; A'râf 7/94, 95.
6 Bakara 2/177.
7 Râğıb, "skn ", md., *el-Müfredât*, s. 236; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, III, 3/121.
8 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "skn ", md., III, 649.

insanı başka insanlara karşı suskun ve hareketsiz yaptığı için[1] ihtiyaç sahiplerine, bu kökten ism-i fail olan *miskin* denmiştir. *Miskin* hiçbir şeyi olmayana denir.[2] Bu iki sınıftan (fakir-miskin) hangisinin durumunun daha kötü olduğu âlimler arasında tartışma konusudur. Malikîler ve Hanefîlere göre miskin fakirden daha kötü durumdadır.[3] Fakirin durumunun daha düşkün olduğunu savunanların en önemli delili, zekât verilebileceklerin sayıldığı âyette fakirlerin miskinlerden önce zikredilmesidir.

Taberî (310/923), fakir ve miskini şöyle tarif etmiştir: "Fakir istemeyen yoksul, miskin ise insanlardan dilenen yoksuldur. Fakir iffetinden dolayı istemeyen muhtaç, miskin ise küçülerek isteyen muhtaçtır. Fakir kendisine hastalık isabet edip çalışamayan ihtiyaç sahibi, miskin sağlıklı ihtiyaç sahibidir."[4]

Beydavî (685/1286)'ye göre de "fakir hiç malı ve kazancı olmayan kimse, miskin ise malı ve kazancı olup ihtiyaçlarını karşılamayan kimsedir." Beydavî bu görüşüne "O gemi denizde çalışan yoksul kimselerindi."[5] âyetini delil getirmektedir.[1]

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 219.

2 Râğıb, *el-Müfredât*, "skn ", md., s. 236.

3 Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik* s. 27; Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, VII, 150.

4 Taberî, *Câmiu'l Beyân*, XIV, 305.

5 Kehf 18/79.

Görüldüğü gibi *fakir* ve *miskin* kelimelerinin manaları konusunda âlimler arasında ittifak yoktur. Kimilerine göre fakirin durumu, kimilerine göre de miskinin durumu daha kötüdür.[2] Bu iki kelimenin iman ve İslâm gibi beraber kullanıldıklarında ayrı anlamı, ayrı kullanıldıklarında da aynı anlamı ifade ettiğini söyleyenler de vardır.[3] Bu kavramların sözlük anlamlarında farklılık bulunmakla birlikte, terim anlamlarında fazla bir fark görünmemektedir.[4]

o. İmlâk (الإملاق)

Sözlükte "gidermek, yıkamak ve yok etmek" anlamlarına gelen *melk* kökünden türeyen *imlâk* kelimesi "fakirleşmek, çocuk düşürmek, mahvetmek, muhtaç hale gelinceye kadar eldeki malı harcamak"[5] anlamlarına gelir. Kelimenin kökünde bulunan fakirleşmek, başlangıçta varlıklı iken sonradan fakir olmayı ifade etmektedir. Nitekim fakirleşmek endişesiyle kız çocuklarını öldüren cahiliye Araplarının durumu bu kelimeyle ifade edilmiştir.

---

1 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 409.

2 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 1538; Âsım Efendi, *Okyanus*, "skn ", md., III, 649.

3 Kardâvî, *Fıkhü'z-Zekat*, II, 545.

4 Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 96.

5 Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, "mlg", md., II, 180; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 79; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "mlg", md., III, 10; Âsım Efendi, *Okyanus*, "mlg", md., III, 56.

İmlak Kur'ân'da iki yerde kullanılır: *"Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi bulunmaksızın Rab'lerinin huzurunda toplanmaktan korkanları, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye, onunla (Kur'ân ile) uyar."*[1] *"Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."*[2] Bu kelime her iki âyette de fakirleşmek anlamındadır.[3] Bu âyetlerde, ailesi ve çocuklarının nafakasını temin edememe korkusundan dolayı kız çocuklarının öldürülmesine ve kürtaj gibi modern metotlarla ceninleri ve çocukları öldüren günümüz insanlarına bir uyarı vardır.[4]

İkinci âyette, korkunun fakirliğe izafe edilmesiyle insan tabiatındaki rızk ve gelecek endişesine işaret edilmektedir. Bu yüzden Allah'u Teala bu endişeyi gidermek için *"…onlara da size de biz rızk veririz."* demektedir. Bu âyetler, rızk endişesinden dolayı nüfus planlaması yapılmasını yersiz bulmakta ve insanları çalışmaya, kazanmaya ve üretmeye teşvik etmektedir.

ö. Kadr (القدر)

---

1 En'âm 6/51.
2 İsrâ 17/31.
3 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "mlg", md., X, 348.
4 Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 106-107.

“Paylaştırmak, zenginlik, kolaylık, ölçmek, yüceltmek, miktar, meblağ, güç, kuvvet ve bir şeyin bir başka şeye müsavi olması”[1] gibi sözlük anlamları olan *kadr* kelimesi, Kur’ânda “şeref, azamet, imkânların ve geçimin daralması, sûretin güzel yapılması ve süslenmesi, yapmak, kılmak, ilim, hikmet, güç, kuvvet”[2] anlamlarında kullanılır. *Kadîr*, “hikmetin gerektirdiği ölçüde dilediğini yapan”demektir.[3]

p. Kabz (القبض)

Sözlükte “el ile tutmak, avuçlamak, el çekmek, daraltmak, kapamak, yummak”[4] manalarına gelen *kabz* kelimesi, Kur’ânda bu anlamların hepsi ile kullanılmıştır.[5] Konumuzla ilgili olan anlam, Bakara sûresinde[6] ve Tevbe sûresinde[7] geçmektedir. Söz konusu kelime, Bakara sûresinde *bast* kelimesinin zıddı olarak “rızkı

---

1 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “kdr”, md., I, 487; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 63; Tehânevî, *Keşşaf*, s. 1301; Âsım Efendi, *Okyanus*, “kdr”, md., II, 75.

2 Yûnus 10/5; Ra’d 13/26; İsrâ 17/30; Yasin 36/39 ; Şûrâ 42/9 Müzzemmil 73/20; Mürselât 77/23; A’la 87/3; Fecr 89/16; Beled 90/5; Kadr 97/1

3 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 65.

4 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “kbd”, md., II, 198.

5 bk. Bakara 2/245; Tevbe 9/67; Tâhâ 20/96; Furkân 25/46; Zümer 39/67; Mülk 67/19

6 Bakara 2/245.

7 Tevbe 9/67.

daraltmak, kısmak” anlamındadır.[1] Tevbe sûresinde de “elleri hayırdan çekmek ve cimrilik etmek” anlamındadır.[2]

1.2.2. Zengin(lik) ile İlişkili Kavramlar

a. Tebzîr (التبذير)

“Ekmek, saçmak ve dağıtmak” manasına gelen *b-z-r* kökünden türeyen *tebzir* kelimesi “malı saçıp savurmak ve toprağı ekmek” anlamlarına gelir.[3] Burada konumuzla ilşkisi olan anlam malın saçılıp savrulmasıdır. İb Abbas ve İbn Mes’ud bu malı *“haksız yere harcanan mal”,* Katade *“Allah’a isyanda harcanan mal”,* Mücahid de *“batıla harcanan mal”* diye tabir ederler.[4]

Cahiliye Arapları panayırlarda deveyi kesip kumar oynar ve böbürlenerek devenin etini saçıp savururlardı. Cahiliye Araplarının yaptığı bu *tebzir* karşılığında infakın emredildiğini[5] söyleyen Zemahşerî (538/1144), *tebziri “gerekmeyen yerlere saçıp savurarak harcama yapmak”* diye açıklamaktadır.[6] Kur’ânda mallarını tebzir edenler şeytanların emirlerine uyduklarından ve onlarla aynı

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* I, 291.
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 287.
3 Cevherî, *es-Sıhâh,* “bzr”, md., I, 36; Âsım Efendi, *Okyanus*, “bzr”, md., I, 761.
4 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân,* III, 661.
5 İsrâ 17/26
6 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 661.

konumda olduklarından dolayı[1] "şeytanın kardeşleri"[2] diye nitelendirilmişlerdir.

b. İsrâf (الإسراف)

İsraf kelimesi sözlükte "ağaç kurdunun yaprağı yemesi ve maksadı aşmak"[3] anlamlarına gelmektedir. Terim olarak *israf* "genel manada insanın yaptığı her işte sınırı aşmaya" denir.[4] Konumuzla ilişkili olan *israf* ise "malı meşru olmayan yerlere kötü maksatlarla harcamaya, infakta ve harcamada aşırı gitmeye" denir.[5] Bazı âlimler "gereken yere gerektiğinden fazla harcamaya *israf*, gerekmeyen yerlere harcamaya da *tebzir*" demektedirler.[6] Nitekim evine bir şey bırakmayacak derecede hurmalarını tasadduk eden sahabi Sabit b. Kays hakkında *"…Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez."*[7] âyeti nazil olmuştur.[8]

---

1 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 661; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân,* III, 661.

2 İsrâ 17/27.

3 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "srf", md., IX, 148; Âsım Efendi, *Okyanus*, "srf", md., II, 777.

4 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 63.

5 Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, I, 6; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 63; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "srf", md., II, 379; Âsım Efendi, *Okyanus*, "srf", md., II, 777.

6 Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, I, 6; Tehânevî, *Keşşâf*, s. 176.

7 En'âm 6/141.

8 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 73; Suyûtî , *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 89.

İsraf kelimesi Kur'ânda "haram, şirk, isyanda aşırı gitmek, harcamada haddi aşmak ve gerekmeyen yerlere harcamalar yapmak" anlamlarında kullanılır.[1] İsraf çoğunlukla zengin kesimlerde görüldüğü için Kur'ân tarafından bu kesimler sürekli uyarılmışlardır.[2]

c. Teref (الترف)

"Malı çok olmak, suyu bol olmak, rahat ve refah bolluk içinde yaşamak" anlamlarına gelen *teref* kökünden türeyen *itraf* kelimesi "nimettin azgınlığa ve isyana düşürmesi,[3] nimet vermek, azgınlıkta ve isyanda ısrar etmek" anlamlarına gelmektedir.[4]

Kur'ân'da bu kelime birincisi ism-i meful ikincisi if'al kalıbı olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan beş tanesi ism-i mef'ul, üç tanesi de if'al kalıbındadır. Şirk toplumlarında, *mele* diye ifade edilen toplumun ileri gelenlerine inkârda ısrarlarından dolayı daha da azmaları ve kendileri gibi olanları yoldan çıkarmaları için Allah'ın bol varlık ve servet vermesi *itraf* kalıbıyla ifade edilmiştir.[5]

---

1 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 63; Âyetler için bk. Nisâ 4/6; Ğafir 40/43; Zümer 39/53; A'râf 7/31; Furkân 25/67.

2 Yûnus 10/83; Enbiyâ 21/9.

3 Cevherî, *es-Sıhâh*, "trf", md., I, 63.

4 Râğıb, *el-Müfredât*, "trf", md., s. 74; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "trf", md., II, 360; Âsım Efendi, *Okyanus*, "trf", md., II, 730.

5 Hûd 11/116; Enbiyâ 21/13; Mu'minun 23/33.

Rüşvet, gasp, faiz gibi gayr-i meşru yollarla elde ettikleri mallarla şımartılıp azdırılanlara da *mütref* tabiri kullanılmaktadır: *"Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz."*[1]

Buradaki emir mecazî anlamdadır. Verilen nimetler insanları o kadar azgınlığa-şehvete sürükler ki, sanki bu insanlar kötülük yapmakla emrolunmuşlardır.[2] Suçsuz yere bir ülkenin helak edilmeyeceği Kur'ân'da açıkça ifade edildiğine göre âyetin anlamı şudur: Allah, toplumun ileri gelenlerinin refah ve bolluktan dolayı şımarıp azgınlaştığı ve halkın da bunlara ses çıkarmadığı toplumları helak etmek ister. Bunun için de bu zengin şımarıklar fısk, ahlaksızlık, haksızlık, adaletsizlik ve zulme dalmak isteyince Allah onlara bu fiilleri işleme gücü verir. Bu durum da, o ülkenin yavaş yavaş gerilemesine ve yıkımına sebep olur.[3] Burada tamamen dünyevileşen, düzenlerini ve rahatlarını bozmamak için kendilerine gönderilen peygamberlerin öğretilerine karşı çıkan toplumlardan bahsedilmektedir. Kur'ân'ın tenkit ettiği toplumu helake sürükleyen

---

1 İsrâ 17/16; Sebe 34/34; Zühruf 43/33.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 654.

3 Ateş, Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri, III, 1519.

bu tür inkârcı şımarık zenginlerdir. Bu âyetlerden bütün zenginlerin böyle olacağı ya da zenginliğin hoş olmayan bir durum olduğu anlamı çıkmamaktadır.

d. Sea (سعة)

Sözlükte "geniş olmak, bol olmak, kapsamak ve zengin olmak" anlamlarına gelen[1] *sea* kelimesi Kur'ânda "mekân, durum ve fiilerdeki genişliği" ifade eder. *"Arzım geniştir."*[2] âyetinde mekânın genişliğini, "varlıklı olan varlığı nisbetinde infak etsin"[3] âyetinde hâlin genişliğini yani varlıklı olmayı, *"Allah hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemez."*[4] âyetinde de fiildeki genişliği ifade eder.[5] Söz konusu kelimenin Kur'ândaki kullanımlarının tamamında genişlik anlamı vardır. Bolluk ve zenginlik de insanın hareketlerini genişlettiği için *sia* kelimesi "zenginlik" anlamına gelmektedir. Kur'ânda *zü sea, sea ve mûsi* şeklinde "bolluk ve zenginlik" anlamında kullanılmışlardır.[6]

---

1 Cevherî, *es-Sıhâh*, "vsa", md., II, 278; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs,* "vsa", md., II, 336.
2 Ankebût 29/56.
3 Talâk 65/7.
4 Bakara 2/286.
5 Râğıb, *el-Müfredât,* "vsa", md., s. 523.
6 bk. Bakara 2/286; Nisâ 4/130; Talâk 65/7.

Aynı kökten türeyen ve Allah’ın isimlerinden olan *vâsi’* kelimesi de”Rahmeti her şeyi kuşatan, rızkı bol olan ve kullarının rızkını genişleten, fakirlere zenginlik veren” anlamlarında kullanılmıştır.[1]

e. Best (البسط)

Sözlükte “yaymak, el uzatmak, birisini bir başkasına tercih etmek, sevindirmek, mutlu etmek ve rızkı çoğaltmak” anlamlarına gelir.[2] *Best* kelimesi Kur’ânda “bol rızk vermek, ilimde ve cisimde üstünlük vermek, el uzatmak, istemek, mecazen yakalamak, vermek ve dağıtmak” anlamlarında kullanılmıştır.[3] Rızkı genişletmek ve bollaştırmak suretiyle zenginleştirmek anlamına gelen *best* kelimesi Kur’ânda, rızkı daraltmak ve kısmak suretiyle fakirleştirmek anlamına gelen *kadr* ve *kabz* kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır.[4]

---

1 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “vsa”, md., VIII, 392.

2 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, I, 125; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “bst”, md., II, 205-206; Âsım Efendi, *Okyanus*, “bst”, md., II, 456.

3 bk. Râğıb, *el-Müfredât*, “bst”, md., s. 46; Zemahşerî, *Esâsü’l Belâğa*, “bst”, md., I, 23; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “bst”, md., I, 128; Âyetler için bk. Bakara 2/247; Maide 5/11,64; En’âm 6/93; İsrâ 17/30.

4 Bakara 2/245; Ra’d 13/26; İsrâ 17/30.

2. ZENGİNLİK ve FAKİRLİĞİN NESNESİ OLAN KAVRAMLAR

2.1. Dünya (الد نيا)

Dünya kelimesinin kökü hakkında iki farklı görüş vardır:[1] Dünya kelimesi “yakın olmak” manasına gelen *dünüv* kökünden türemiştir.[2] Âhirete göre bize daha yakın olduğu için bu anlam verilmiştir.[3] Diğer bir görüşe göre de dünya kelimesi “alçaklık, kötülük” manasındaki *denâet* kökünden türemiştir.[4] Dünya hayatının insanları cezbeden, aldatan ve âhiretten uzaklaştıran bir yönünün olmasından dolayı bu kökten geldiği söylenmiştir.

Dünya kelimesi, Kur’ân’da âhiretin karşılığı olarak tek başına kullanıldığı gibi,[5] yakın hayat manasına âhiret hayatının karşılığı olarak da kullanılmıştır.[6] *Dünya* kelimesinin müzekkeri olan *ednâ* kelimesi “büyük kelimesinin karşılığı olarak küçük,[7]

---

1 En’âm 6/99.
2 Fîrûzâbâdî, el-Kâmûs, “dnv”, md., III, 420; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “dnv”, md., II, 392.
3 Âsım Efendi, *Okyanus*, “dnv”, md., III, 812.
4 Râğıb, *el-Müfredât*, “dnv”, md., s. 172
5 Bakara 2/61.
6 Nahl 16/107; Muhammed 47/36.
7 Mücadele 58/7.

hayrın karşılığı olarak şer,[1] sonun karşılığı olarak evvel,[2] uzağın karşılığı olarak yakın”[3] manalarına kullanılmıştır.

Kur'ânda yer ve yeryüzü için *arz* kelimesi kullanılırken, yaşadığımız hayata *hayatü'd-dünya*, *âcile* ve *ûlâ*; öldükten sonraki hayata *ukbâ*, *dâru'l-karâr* ve *âhiret* isim ve sıfatları verilmiştir. *Arz* kelimesi Kur'ânda coğrafî, *dünya* kelimesi ise dînî ve ahlakî bir terim olarak kullanılmıştır. Kur'ân'da *dünya* kötülenirken *arz* ve nimetleri değil, âhireti geri planda bırakan hayat tarzı kastedilmiştir.[4] Çünkü Kur'ânda yeryüzü ve içindekilerin insanlar için rızk olarak yaratıldığı ve onların emrine verildiği bildirilmektedir: *“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”*[5]

Hadislerde de *dünya* kelimesi, Müslümanların darlık ve yoksulluk içinde bulunduğu Medine döneminin ilk yıllarında sahabeyi teselli etmek için dünya ve içindekilerin geçici olduğu, dünyanın ölü bir oğlak kadar[6] ya da sineğin kanadı kadar[1] değerli

---

1 Bakara 2/61.
2 Nahl 16/122.
3 Enfâl 8/12.
4 Uludağ, ‘Dünya’, *DİA*, X, 22.
5 Bakara 2/29; bk. En'âm 6/141; Mülk 67/5.
6 Tirmizî, “Zühd”, 13.

olmadığı vurgulanmıştır. Hadislerde dünyaya tutkunlukla beraber[2] dünya nimetlerinden istifade etmeme de kınanmıştır.[3]

2.2. Mal (المال)

Mal kelimesi, sahip olmak anlamında *mevl* kökünden türemiş bir isimdir.[4] İsfehânî'ye göre ise "kendisine ebediyen meyledilen ve sonunda yok olan" anlamında meyl kökünden türemiştir.[5] Kur'ân'da çoğulu olan *emval* ile beraber kullanılan *mal* kelimesi "bir kimsenin sahip olduğu taşınır taşınmaz varlık ve servet" anlamındadır. Mal kelimesinin camid bir kelime olmayıp, ism-i mevsul *"ma"*sı ile sahiplik ifade eden *"li"* harfi cerri ve birinci tekil şahsa ait *"ye"* zamirinden yapılmış "bana ait olan şey" manasında bir terkip olduğu, bu terkibin sonundaki *"ye"* atılarak "sahipli olan şey"olarak kaldığı belirtilmiştir.[6]

Buğday, arpa, koyun, at gibi yenilmesi, içilmesi ve kullanılması meşru olan şeylere *mütekâvim mal;* domuz eti, kan,

---

1 Buhârî, "Rikak", 5

2 Buhârî, "Savm", 56; "Nikah", 1

3 Buhârî, "Savm", 56; "Nikah", 1.

4 Cevherî, *es-Sıhâh*, "mvl", md., II, 186; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "mvl", md., XI, 635; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "mvl", md., III, 167.

5 Râğıb, *el-Müfredât*, "mvl", md., s. 478.

6 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "mvl", md., XI, 636; bk. Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, s. 13, 14

şarap gibi meşru olmayanlara da *gayri mütekavim mal* denir. Fıkhi bir terim olarak *mal* kelimesi üzerinde mezheplerin daha farklı görüşleri de vardır. Ancak biz bu konuya girmeyerek sadece insanın sahip olduğu altın, gümüş, eşya, hayvanlar, evler vb malları ve insanların bunlarla ilişkilerini ele alacağız.

Günümüzde *mal* kelimesi taşınır ve taşınmaz her türlü varlığı kapsamaktadır. *Mal* kelimesinin bazı âlimlere göre günlük hayattaki kullanımı yaygın, anlamı açık ve tanımlamaya gerek yoktur. Kelime daha sonraları özel anlamda kullanılmıştır.

Cahiliye Araplarında *mal* denilince deve; göçebe toplumlarında ise hayvanlar anlaşılmaktadır. Bu farklılık, sahip olunan malların o toplumdaki önemi ve özelliğinden kaynaklanmaktadır.[1]

Kur'ân'da pek çok âyette mal hırsı kötülenmiştir: *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim böyle yaparsa onlar maddî ve manevî en büyük zarara uğrarlar."*[2] *"Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır."*[3] *"Deki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, hanımlarınız, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, kesada*

---

1 Hacak, "Mal" *DİA*, XXVII, 461.
2 Münâfikûn 63/9.
3 Teğâbün 64/15

uğramasından korktuğunuz ticaretiniz ve hoşlandığınız mekânlar Allah'tan, Resulünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha değerli ise Allah emrini getirinceye kadar bekleyiniz."[1]

Bu tür âyetlerde tenkit edilen malın kendisi değildir. Çünkü malı Allah kullarına lütuf olarak vermektedir: *"O yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı"*[2] *"O göklerde ve yerde bulunan her şeyi sizin hizmetinize vermiştir."* [3] Kötülenen malın insanı Allah'ı hatırlamaktan, ibadet yapmaktan alıkoyacak derecede meşgul etmesi ve aşırı mal sevgisidir: *"Servet biriktirip onu saymayı adet edinenlere yazıklar olsun! O malın kendisini ebedi kılacağını mı zanneder?"*[4]

Malını helal yoldan kazanıp Allah yolunda infak edenler, zekâtını verenler övülmüşler ve âhirette daha fazlasıyla mükâfatlandırılacakları bildirilmiştir: *"Mallarını gece gündüz açık gizli hayra sarf edenlerin mükâfatları Allah katındadır. Onlar için ne bir korku vardır ne de bir üzülme."*[5] Bu konu çeşitli yönleriyle daha sonra inceleneceği için bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

---

1 Tevbe 9/24
2 Bakara 2/29.
3 Fecr 89/20.
4 Hümeze 104/2, 3.
5 Bakara 2/274.

2.3. Mülk (الملك)

Sözlükte "bir şeye sahip olmak,[1] tasarrufta bulunmak ve hâkimiyet kurmak" anlamlarına gelen[2] *mülk* (*milk, melk*) kelimesi "duyularla hissedilen maddî âlemin bütünü[3] ve bunun üzerindeki hükümranlık" anlamında Allah'a ve insanlara nispet edilen fıkhî bir terimdir.[4] Fıkıh kitaplarında geniş bir yelpazede ele alınan bu kavramı tezimize ışık tutması açısından çok kısa bir şekilde ele alacağız. Kur'ân'a baktığımızda üç tür mülkiyetten söz edildiğini görürüz:

Allah'ın Mülkiyeti: Pek çok âyette göklerin ve yerin, göklerde ve yerde bulunanların yalnız Allah'a ait olduğu bildirilmektedir: *"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş de ancak Allah'adır."*[5] İnsanların sahip olduğu malların yaratıcısı ve gerçek sahibi Allah'tır. Allah bu mülkü dilediğine dilediği kadar verir: *"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin*

---

1 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "mlk", md., III, 42; Âsım Efendi, *Okyanus*, "mlk", md., III, 115.

2 Fîrûzâbâdî, *Besâir,* VI, 77.

3 Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* I, 76.

4 Râğıb, *el-Müfredât,* "mlk", md., s. 472; Özervarlı, "Mülk", *DİA,* XXXI, 540.

5 Nûr 24/42.

elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin."[1] Malın ve mülkün asıl sahibi ve maliki olması dolayısıyla onları insanlara vermek, tasarrufunu ve faydalanmasını belirlemek, kanunlarını koymak onun hakkıdır.[2]

Ferdin Mülkiyeti: Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların yegâne yaratıcısı ve asıl sahibi olan Allah her şeyi insanlar için yarattığını bildirmekte; yardımlaşma ve dayanışma içerisinde vermiş olduğu nimetlerden istifade edilmesini istemektedir.[3] İslâmî literatürde ferdin mülkiyeti tartışma konusudur. İslâm fıtrat/doğallık dinidir. Mülk edinmek de hem fıtri bir ihtiyaç hem de fıtri bir arzudur.[4] İnsanlara bu duygular verildiği gibi bu duyguları karşılayacak nimetler de verilmiş ve bu nimetler insanlara nispet edilmiştir: *" Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar."*[5]

Kur'ân'da iktidar ve saltanat anlamındaki mülkün bazı peygamberlere ve insanlara verildiğinden bahsedilmektedir: *"Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u*

---

1 Âl-i İmrân 3/26.
2 Mübârek, *İslâm'da İktisat Nizamı*, s. 97.
3 Bakara 2/3.
4 Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik* s. 16.
5 bk. Bakara 2/264,279; Nisâ 4/32; En'âm 6/152; Yasin 36/71.

öldürdü. Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."[1]

Davud'dan başka Hz. Yusuf ve Süleyman'a mülk verilmiştir.[2] İnkârcı zalimlerden Firavun[3] ve Nemrud'a[4] da mülk verilmiştir. Bunlardan başka mülk verilenler de vardır.[5]

Özel mülkiyetten bahseden hadisler de mevcuttur: *"Kim ölü bir araziyi ihya ederse orası onun olur."*[6] *"Malı uğrunda öldürülen şehittir."*[7] Bazı âlimler, Kur'ân'da birçok âyette mülkün çoğula nispet edilmesinden hareketle İslâm'da mülkün topluma ait olduğunu ve özel mülkiyetten söz edilemeyeceğini savunmuşlardır.[8] Özel mülkiyeti ifade eden âyet ve hadislerin çok açık olmasından dolayı bu yaklaşımı doğru bulmuyoruz.

---

1 Bakara 2/251.
2 Yusuf 12/101; Sad 38/35.
3 Rahmân 43/51.
4 Bakara 2/258.
5 Bakara 2/247; Nisâ 4/54.
6 Buhârî, "Hars", 15.
7 Buhârî, "Mezalim", 33.
8 Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik*, s. 17-18.

Toplumun Mülkiyeti: Kur'ân'da ferdin malı cemiyete nispet edilmiştir: *"Allah'ın tasarruf hakkını size verdiği mallarınızı sefihlere vermeyiniz."*[1] Burada hitap sefihlerin mali işlerini üzerine alan velilerdir.[2] Zenginlerin mallarının tamamen kendilerine ait olmadığı ve fakirlerin onda haklarının bulunduğunu bildiren âyette toplumun mülkiyetine işaret etmektedir: "*Onların mallarında dilenci ve yoksul için belli bir hak vardır."*[3]

Dünyadaki her şeyin insanlar için yaratılması, zekâtı, sadakası verilmeyen ve gerektiğinde infak edilmeyen malın tenkit edilmesi de toplumun mülkiyetine işaret etmektedir. Toplumun mülkiyetini ifade eden hadisler de mevcuttur: "*Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: Su, ot ve ateş."*[4]

Kaynaklarda Peygamberimizin ve Hz. Ömer'in Müslümanların atlarına otlak olmak üzere koruluklar ayırdıkları bildirilmektedir.[5] Denizler, yollar, ibadethaneler, okullar gibi umumun kullandığı mekânlar ve enerji kaynakları, petrol ve ormanlar gibi bütün insanların istifade ettiği maddeler toplumun mülkiyetini ifade eder.

---

1 Nisâ 4/5.
2 Mübârek, *İslâm'da İktisat Nizamı*, s. 99.
3 Me'âric 70/24-25.
4 Ebu Dâvûd, "zekât", 60.
5 bk. Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik*, s. 19.

Toplumun mülkiyetiyle özel mülkiyet çatıştığında toplumun mülkiyeti tercih edilir. Malda Allah'ın hakkından sonra toplumun hakkı vardır. Dolayısıyla toplumun ya da değişik bir ifade ile daha çok kişinin hakkı ferdin hakkına, ya da daha az kişinin hakkına tercih edilir. Bu genel fıkhî bir esas olarak Mecelle'de: "Zarar-ı âmmı defiçün zarar-ı hâs ihtiyar olunur" şeklinde yer alır. Ancak toplumun esas alındığı durumlarda bile, dikkat edilirse aslında korunan yine ferttir. Fakat fert tek başına düşünülmemiş, hepsinin birden oluşturduğu topluma "cemaat ruhu" ile manevî bir kişilik verilmiştir.[1]

Sonuç olarak varlığın gerçek sahibi Allah'tır. İnsanlar çeşitli yollarla özel mülk edinebilirler. Ancak edindikleri bu mülkiyetin tamamen kendilerine ait olmadığı gibi istedikleri gibi tasarruf yetkisine de sahip değillerdir. Özel mülkiyet insanın şahsına ait bir haktır. İnsan bu hakkını toplumun yararına ve Allah'ın istediği doğrultuda kullanmalıdır.[2]

---

1 Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik*, s. 22.
2 Mübârek, *İslâm'da İktisat Nizamı*, s. 103.

2.4. Hayr (الخير)

Hayır kelimesi sözlükte "iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak ve üstün kılmak" manalarına gelir.[1] *Hayır* "akıl, adalet, fazilet ve faydalı şeyler gibi herkesin beğendiği, istediği şeylerdir." "Çok mala ve kendisinde hayır olmasından dolayı da ata *hayr* denmiştir."[2] *Hayır* iki çeşittir :[3]

Birincisi "mutlak hayır" olup adalet, yardımlaşma, cömertlik ve doğruluk gibi herkes tarafından her durumda beğenilen şeylerdir: *"Kim zerre kadar hayır yaparsa karşılığını görür."* [4]

İkincisi "mukayyet hayır"dır ki, kişilere ve duruma göre değişir. İyiye kullanılan mal *hayır*, kötüye kullanılan mal ise *şer*dir: *"O mal sevgisine aşırı derecede düşkündür."*[5] Burada servet ve mal anlamına gelen ve Allah yolunda harcanmayan *hayır* kötülenmiştir. Aşağıdaki âyette de Allah yolunda sarf edilen mal övülmüştür: *"Hayır kastıyla verdiğiniz ne varsa, size tam olarak noksansız verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız."* [6]

---

1 İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab,* "hyr", md., IV, 264.

2 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs,* "hyr", md., I, 402; Fîrûzâbâdî, *Besâir,* II, 367; Âsım Efendi, *Okyanus,* "hyr", md., I, 848.

3 Râğıb, *el-Müfredât,* "hyr", md., s. 170, 171; Fîrûzâbâdî, *Besâir,* II, 367.

4 Zilzâl 99/7.

5 Âdiyât 100/8.

6 Bakara 2/272.

Hayır kelimesi *şer* kelimesinin zıddıdır.[1] *Hayır* kelimesi en aşağı, en değersiz manasında *edna;* kötülük, günah manasında *seyyie;* günah manasında *ism*; bela ve darlık manasında *fitne* kelimesinin karşılığı olarak da kullanılmıştır.[2] *Hayır* kelimesi Kur'ânda "daha hayırlı, en faydalı" anlamında ism-i tafdil*;* "hayırlı, faydalı ve hayır sahibi" anlamında sıfat-ı müşebbehe olarak da kullanılmıştır.[3]

Hayır kelimesi, mal ve servet gibi maddî değerlerin yanı sıra, vahiy ve Kur'an gibi manevî nimetler anlamında da kullanılmıştır: *"Rabbiniz size ne indirdi denildiğinde 'hayır indirdi' derler."*[4] Bu âyetlerde *hayır* kelimesi *salih amel, hasene ve maruf* gibi kavramlara yakın anlamlarda olmak üzere her türlü iyi tutum ve davranışın ahlakî değerini belirtmek için kullanılır: *"Hayır olarak ne yaparsan şüphesiz Allah onu bilir."*[5] Bu âyetteki *hayır,* Allah rızası için yapılan iyilik ve salih amel anlamında kullanılmıştır.[6]

---

1 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 367.

2 bk. Bakara 2/61,216; Âl-i İmrân 3/178; Yûnus 10/107; Hümeze 22/11; Kasas 28/84.

3 Bakara 2/54.

4 Bakara2/215.

5 Nahl 16/30; bk: Bakara 2/105, 269.

6 Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* I, 137.

Kur’ân genellikle insanın, âhirette kendisi için faydalı olacak her türlü iyiliğini *hayır* diye adlandırır.[1]

Hayır kelimesi *şer* kelimesiyle birlikte İslâm düşüncesinde hem ontolojik hem de ahlakî kavramlar olarak ele alınmış ve bu konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.[2] Ancak konumuz mal ve servet anlamındaki *hayır* olduğu için bu konulara girmeyeceğiz.

Kur’an mal ve servete *hayır* demekle onun aslında kötü bir şey değil, mümin için Allah’ın lütfu ve ihsanı olduğunu vurgulamaktadır. Ancak mal ve servet sürekli *hayır* olarak kalmayabilir. İnfak edilir ve zekâtı verilirse *hayır* katlanarak artar ve insanın dünya ve âhiret mutluluğuna vesile olur.[3] Eğer mal infak edilmez, zekâtı verilmez ve meşru yollara harcanmazsa insanın helakine vesile olur.[4] *Hayır* çok mal anlamındadır: *“Biriniz ölüm geldiği zaman eğer hayır bırakacaksa anaya, babaya ve yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah’tan korkanlar üzerine bir borçtur”*.[5] Hz. Ali kendisine “ *vasiyet etmeyeyim mi?”* diye soran

---

1 Çağrıcı, ‘Hayır’ *DİA*, XVII, 43; bk: Bakara 2/197, 215.
2 Çağrıcı, ‘Hayır’ *DİA*, XVII, 44.
3 Bakara 2/274.
4 Tevbe 9/34, 35.
5 Bakara 2/180.

kölesine *“Hayır, çünkü senin fazla malın yok. Allah ‘hayır’ (çok mal) bırakırsa diyor cevabını verir.”*[1]

2.5. Rızk(الرزق)

Rızk kelimesi “ata, ihsan, haz, nasip, yağmur ve helal kılınan şeyler” anlamlarında *r-z-k* kökünden türetilmiş bir isimdir.[2] Rızk hakkında “dünyada ve âhirette insanlara verilen nimetler”,[3] “Allah’ın canlılara yemesi için verdiği nimetler”,[4] “faydalanılan şeyler”,[5] “helal-haram insanların yeme, içme, giyme ve kullanma gibi istifade ettiği şeyler”[6] ve “insanın helal olarak sahip olup yediği şeyler”[7] diye farklı tanımlar yapılmıştır. *Rızk*taki, dünyada insanların istifadesine sunulan nimetler anlamı rızkın zenginlikle olan ilişkisini göstermektedir. Rızkı bol olan zengin, rızkı az olan da fakirdir. *Rızk, “Herhangi birinize ölüm gelip de, ‘Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!’ demeden önce, size rızk olarak verdiğimiz şeylerden Allah*

---

1 Râğıb, *el-Müfredât*, “hyr”, md., s. 160.

2 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “rzk”, md., X, 115-116; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, “rzk”, md., III, 24.

3 Râğıb, *el-Müfredât*, “rzk”, md., s. 194.

4 Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, I, 36.

5 Cevherî, *es-Sıhâh*, “rzk”, md., I, 252.

6 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 858.

7 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 24; Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, I, 36; Tehânevî, *Keşşâf*, s. 858.

yolunda harcayın .”[1] âyetinde olduğu gibi dünyevî nimetleri, *“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızklandırılmaktadırlar.”*[2] âyetinde olduğu gibi de uhrevî nimetleri kapsar.

Rızka sebep olması açısından yağmura da *rızk* tabiri kullanılmıştır: *“O, size âyetlerini gösteren, sizin için gökten bir rızk indirendir. Ancak O’na yönelen, düşünüp ibret alır*.”[3] Gerçekte rızkı yaratan ve insanlara veren Allah olduğu halde Kur’ân’da *“Allah rızk verenlerin en hayırlısıdır.”*[4] denmesi, bazı insanların rızklanmalarına sebeb olanlara mecazen *râzık* denilebileceğini göstermektedir.

Ehl-i Sünnete göre insanın yediği şey ister helal ister haram olsun onun rızkıdır. Ehl-i Sünnet bu görüşünü iki kaideye dayandırmaktadır: Birincisi *rızk* kelimesinin sözlük anlamının haz ve nasip olmasından hareketle insanın istifade ettiği haramların insan için haz ve nasip olmasıdır. İkincisi ise hayatı boyunca sadece haram yiyen birisi hakkında “Hiç rızkını yememiştir.” demenin

---

1 Münâfikûn 63/10.
2 Âl-i İmrân 3/169.
3 Mü’min 40/13.
4 Cum’a 62/11

“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait olmasın.”[1] âyetine aykırı olmasıdır.[2]

Mutezile’ye göre rızkın helal olması ve o şeyden faydalanılması gerekmektedir. Mutlak olarak haram olanlar ya da kişiye haram olanlar ve sahip olunsa bile faydalanılmayan şeyler *rızk* değildir. Mutezile âyetlerden çıkardığı şu üç görüşle haramların rızk olamayacağını savunur: Birincisi, *“Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızk olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”*[3] âyetinde infak övülmüştür. Şâyet haram rızk olsaydı onun da infak edilmesi, övülmüş olması gerekecekti ki bu ittifakla batıldır. İkincisi, eğer haram rızk olsaydı *“… size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın.”*[4] âyetine göre gasbedilen malın harcanması caiz olurdu. Hâlbuki âlimler bunun caiz olmadığında icma etmişlerdir. Üçüncüsü, *“De ki: ‘Allah’ın size indirdiği; sizin de, bir kısmını helâl, bir kısmını haram kıldığınız rızklar hakkında ne dersiniz?’ De ki: ‘Bunun için Allah mı size izin verdi, yoksa Allah’a iftira mı ediyorsunuz?’”*[5] âyetine göre Allah’ın

---

1 Hûd 11/6
2 Râzî, *Meftihu’l-Gayb*, I, 297-298.
3 Bakara 2/3.
4 Bakara 2/254.
5 Yûnus 10/59.

rızkına haram denemez.[1] Eğer haramlar rızk olsaydı yasaklanmazdı. Ayrıca haram olan şeylerden infakta bulunmak da caiz değildir.[2]

2.6. Hasene (الحسنة)

Sözlükte "iyi hal, iyilik ve iyi nesne" anlamına gelen[3] *hasene* kelimesi, "insanın nefsinde, bedeninde ve ahvalinde ulaştığı kendisini sevindiren nimetler" diye tarif edilmiştir.[4] *Seyyie* kelimesinin zıddıdır.[5]

Kur'ânda sıkça kullanılan hasene kelimesi hakkında müfessirler detaylı açıklamalarda bulunmuşlardır. İbn Kesir'e göre Bakara sûresinde geçen dünyadaki *hasene*[6] sıhhat, geniş bir ev, güzel bir eş, bol rızk, faydalı ilim ve binek gibi dünyevî isteklerin tamamını kapsar. Aynı âyette geçen âhiretteki *hasene* ise cennete girmek, kıyametin korkusundan emin olmak ve hesabı kolay olmak anlamına gelir.[7] Zemahşerî dünyadaki haseneyi sıhhat, yeterlilik ve hayırda başarıya ulaşmak; âhiretteki haseneyi de sevap olarak yorumladıktan sonra Hz. Ali'nin *"Dünyadaki haseneden maksat*

---

1 Râzî, *Meftihu'l-Gayb*, I, 298.
2 Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 66.
3 Âsım Efendi, *Okyanus*, "hsn", md., III, 618.
4 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 293.
5 Cevherî, *es-Sıhâh*, "hsn", md., I, 29.
6 Bakara 2/201.
7 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 261

güzel kadın, âhiretteki haseneden maksat da huriler." görüşünü vermektedir.[1] Görüldüğü gibi dünyadaki *hasene* manevî faydalarının yanı sıra zenginliğin konusu olan maddî faydaları da kapsamaktadır.

2.7. Metâ' (المتاع)

Sözlükte "alet, fayda, menfaat ve satılık kumaş" anlamlarına gelen *metâ'* kelimesi "ticaret eşyası ve insanın ihtiyaç duyup faydalandığı şeyler" anlamına gelir.[2] Çoğunlukla yalın olarak kullanılan *meta* kelimesi[3] *ed-dünya,*[4] *hayatü'd-dünya*,[5] *el-hasen*[6] ve *el-ğurur*[7] kelimeleriyle tamlama şeklinde dünya malından az-çok faydalanılacak şeyler anlamında kullanılmıştır.[8]

Meta kelimesinin kullanımında üç yön bulunmaktadır: Birincisi *meta* kelimesi hiçbir değer atfedilmeksizin insanın geçimini sağlayacağı ihtiyaç maddeleri için kullanılmasıdır. *Meta* kelimesinin *ed-dünya* ve *hayatü'd-dünya* kelimeleriyle birlikte

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 248.
2 Cevherî, *es-Sıhâh*, "hsn", md., II, 158; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "mta", md., II, 326; Âsım Efendi, Okyanus, "hsn", md., II, 670.
3 Bakara 2/36-241; Âl-i İmrân 3/197.
4 Nisâ 4/77
5 Kasas 28/61
6 Hûd 11/3
7 Âl-i İmrân 3/185.
8 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 1435.

kullanımı böyledir. *Meta* kökünden türeyen *temettea* fiili de yaşayabilmek için dünya nimetlerinden faydalanmayı ifade etmektedir.[1] İkincisi *meta*nın övgü, iyilik ve meşruluk ifade eden *hasenen* kelimesiyle nitelenmesidir. Bu tür *meta* Allah'tan mağfiret dileyip tövbe edenlere mükâfat olarak verilecek olan geçim kaynakları için kullanılmıştır. Üçüncüsü ise *meta*nın geçici, değersiz ve aldatıcı olduğunu vurgulayan *ğurûr* kelimesiyle birlikte zikredilmesidir. Dünyadaki varlıklarının ve lüks hayatlarının kendilerini azdırdığı, peygamberlere ve Kur'ânî öğretilere karşı gelen insanlar için kullanılmıştır. Aynı kökten türemiş olan *temetteû* emri[2] de hayatı sadece dünya metaından ibaret olarak gören inkârcıları tehdit anlamındadır.[3]

2.8. Lübed (لبد)

Lübed kelimesi "aslan yelesi,[4] yağmurda giyilen keçe, omuzlara dökülen saç"[5] gibi çok olan şeyler için kullanılmıştır. Dolayısıyla kelimenin türevleri Kur'ânda çokluğu ifade etmektedir. Kur'ânda iki yerde kullanılmıştır. Bunlardan birisi *"Yığınla mal*

---

1 Taha, 20/131; Enbiyâ 21/44.
2 İbrahim 14/30; Nahl 16/55.
3 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, VI, 48.
4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 630.
5 Cevherî, *es-Sıhâh*, "lbd", md., I, 131.

harcadım."[1] âyetinde çok mal anlamındadır.[2] Diğeri ise Hz. Peygamberi dinlemeye gelen kalabalık cinler topluluğu hakkında[3] *"bir birlerinin üstüne çıkarcasına"* ifade edilirken keçeden ve aslan yelesinden mecazen "birbirlerinin üstüne çıkarcasına kalabalık cemaat*"* anlamında kullanılmıştır.[4]

2.9. Nimet (النعمة)

Sözlükte "bolluk ve iyi hal içinde olmak,[5] mal, atiyye ve gıda"[6] anlamlarına gelen *nimet* kelimesi "özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan iyilik, [7] iyiliği başkasına ulaştırmak"[8] diye tarif edilmiştir. Elmalılı'ya (ö1942) göre *inâm,* "insanın lezzet aldığı iyi güzel durum ve mutluluk" anlamına gelmekte ve bu lezzet almaya sebep olan şeylere de nimet denmektedir.[9] Aynı kökten olan kabul anlamındaki *neam,* güzel anlamındaki *ni'me* ve *nıımmâ* kelimelerinin olumlu şeylerde kullanılması *nimet* kelimesinin sadece iyi ve faydalı şeylerde kullanıldığını göstermektedir.

---

1 Beled 90/6.
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 755.
3 Cin 72/19.
4 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* II, 535.
5 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* "nam", md., XII, 579.
6 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs,* "nam", md., III, 287.
7 Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* I, 80.
8 Râğıb, *el-Müfredât,* "nam", md., s. 499.
9 Elmalılı, *Hak Dîni,* I, 127-128.

Nimet kavramı Kur'ânda fiil kalıpları, nimet ve naîm olmak üzere üç şekilde kullanılmaktadır. Birkaç istisnası[1] dışında âyetlerdeki nimetin tamamı Allah'a nispet edilmektedir. *Nimet* kelimesinin *rahmet* ve *rızk* kelimeleriyle yakından ilgisi vardır. *Rızk* bütün canlılar için kullanılırken *nimet* sadece insanlar için söz konusudur.[2] Kur'ânda Allah'ın nimetlerinin sayılamayacak kadar çok olduğu bildirilmektedir.[3] Zemahşerî de *nimet* kelimesinin umum ifade ettiğini ve verilen her şeyi kapsadığını söylemektedir.[4]

Nimete konu olan şeyler, maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bunların her birisi de kendi arasında dünya nimetleri ve ahiret nimetleri diye iki bölümde değerlendirilebilir. Dünyadaki maddî nimetler hayatın devam edebilmesi için gerekli olan yiyecekler, içecekler, giyecekler, kullanılacak eşyalar, hayvanlar, bitkiler, gemilerin denizde yürümesi gece ve gündüzün yaratılması vs. Bütün bunlarla ilgili çok sayıda âyet mevcuttur.[5] Dünyadaki manevî nimetler de duaların kabul edilmesi, din, kitap, nübüvvet, Hz Muhammed, İslâmiyet, lütuf, ihsan, sevap ve mükâfat anlamına gelmektedir. Ahiretteki maddî nimetler cennet ve cennet

---

1 bk. eş-Şu'arâ 26/22; el-Ahzâb 33/37.
2 Râğıb, *el-Müfredât*, "nam", md., s. 499.
3 İbrâhim 14/34.
4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 16.
5 Nahl 16/5-1853, 65-72, 78-83, 114, 121; Lukmân 31/31.

nimetleridir. Manevî olanlar ise Allah'ın rızası ve sonsuz mutluluktur.[1]

Burada konumuzu ilgilendiren daha çok zenginlik kavramının konusu olan maddî nimetlerdir. Kur'ânda bütün insanlara nimet verildiği bildirilmekle birlikte nankörlük edenler nimetleri ellerinde tutamayacakları buna mukabil şükredenlerin nimetlerinin artacağı ve itaat edenlerin nimet verilen özel kimselerle birlikte olacakları bildirilmektedir: *"Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır."*[2]

2.10. Reğad (رغد)

Sözlükte "bolluk, bol, iyi, güzel, temiz, geniş ve rahat geçim"[3] anlamlarına gelen *rağad* kelimesi Kur'ânda geçtiği üç yerde de bolluğu ifade etmektedir. Bunlardan Hz. Âdem ve Havva'dan bahseden âyette cennetteki nimetlerden bol bol yiyebilecekleri söylenmektedir.[4] Hz. Musa'nın kavminden bahseden

---

1 Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 127.
2 Nisâ 4/69.
3 Cevherî, *es-Sıhâh*, "rğd", md., I, 260; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "rğd", md., I, 278.
4 Bakara 2/35.

“Şu şehre girin ve dilediğiniz şekilde bol bol yiyin.”[1] âyeti bol ve temiz rızkı ifade etmektedir. Alûsî, âyetin mahsullerin bol olacağı va’dini içerebileceğini söylemektedir.[2] Razî, âyetin emir değil mübahlık ifade ettiğini söylemektedir.[3] Ancak en azından ölmeyecek kadar yemenin emir olduğu açıktır. Âyet aynı zamanda açlığı bastıracak miktardaki yiyecekten daha fazlasının yenmesini ifade etmektedir.[4]

Rağad kelimesinin geçtiği diğer bir âyette güvenli, huzurlu ve her taraftan yiyeceklerin bol bol aktığı bir şehir misal gösterilmektedir.[5] Söz konusu şehrin Mekke olduğunu söyleyenler olduğu gibi ibret için zikredilmiş bir misal olduğunu söyleyenler de vardır.[6] Netice olarak dünyadaki bolluktan bahseden bu iki âyetteki *rağad* kelimesinin zenginliği ifade ettiğini söyleyebiliriz.

---

1 Bakara 2/58.
2 Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 326.
3 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 118.
4 Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 326.
5 Nahl 16/112.
6 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 477.

2.11. Esas (أثاث)

Esâs sözlükte "çok olmak, elbiseye bürünmek, ağaç bol olup birbirine girmek[1] ev eşyası, mal ve meta"[2] anlamlarına gelmektedir. Nahl sûresinde hayvanların yünlerinden yapılan malzemelerden bahsedilirken bu kelime kullanılmıştır.[3] Dolayısıyla bu âyette ev eşyası ya da kullanılacak eşya anlamındadır.[4]

Kur'ânda sadece iki defa geçen *esâs* kelimesi, iki yerde de önceki kavimlerin zenginliğini ifade etmek için kullanılmıştır.[5] Burada ev eşyası[6] anlamına gelmekle birlikte daha çok mal anlamındadır.[7] Kök anlamındaki çokluktan dolayı çeşitli ve bol ev eşyası anlamına gelmesi mümkündür.[8]

---

1 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "ess", md., I, 152.
2 Cevherî, *es-Sıhâh*, "ess", md., I, 4; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, "ess", md., I, 152.
3 Nahl 16/80.
4 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 443.
5 Meryem 19/74.
6 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 36.
7 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 242.
8 bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 443.

3. ORTAK KAVRAMLAR

3.1. Kanaat (القناعة)

Kanaat kelimesi, Kur'ânda "verilene razı olan dilenci" anlamında fakirliğin vasfı olarak kullanılmıştır.[1] el-Ferrâ âyetteki *kâni'* kelimesinin "kısmetine razı olup dilenmemek" anlamında olduğunu söyler. Nahl sûresindeki "güzel hayat" tabiri kanaatkârlık olarak yorumlanmıştır.[2] Hadislerde de gerek *kanaat* kökünden kelimelerle gerekse başka kavramlarla kanaatkârlık üzerinde durulmuştur.[3]

Bununla birlikte *kanaat* hem zenginlerde hem de fakirlerde olması gereken bir haslettir. *Kanaat* insanın bulduğu rızkla iktifa edip tembellik yaparak çalışmamak değildir. Aksine çalışmak, kazanmak ve kazandığıyla yetinip mutlu olmak ve arkasından şükretmektir. Çünkü şükür kanaatin bir neticesidir: *"Kanaatkâr ol ki, insanların Allah'a en çok şükredeni olasın."*[4] Daha fazla mal kazabilme imkânı olmayanların az da olsa ellerindekiyle yetinmeleri, imkânı olanların çalışıp kazandıktan sonra ellerindekilerle yetinmeleri gerekmektedir. *Kanaat* az malı olmak,

---

1 Hac 2236.

2 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 963.

3 Buhârî, "Zekât" 18; Müslim, "Zekat", 124, 125; Müsned, II, 168, 173.

4 İbn Mâce, "Zühd", 24.

daha fazla kazanabilme imkânı varken az malla yetinmek anlamında değil, eldekine razı olmak ve başkasının elindekine göz dikmemektir. Dolayısıyla *kanaat* çok çalışıp kazanmaya mani değildir.[1]

3.2. Şükr-Küfrân (شكر-كفران)

Sözlükte *şükr*, "nimetin bilinmesi ve açığa vurulması demektir."[2] "Açmak, meydana çıkarmak" anlamına gelen *keşr* kelimesinden "ş" ile "k"nin yer değiştirmesi sonucu oluştuğu ileri sürülmektedir. *Şükür* nimeti verene karşı kalp, söz ve fille gösterilen saygıyı ifade eder.[3] *Şükür* kelimesi "*Bana şükredin, nankörlük etmeyin.*", "*Bu Rabbimin fazlındandır; şükür mü edeceğim, yoksa küfr mü edeceğim diye beni denemek istiyor.*"[4] âyetlerinden de anlaşılacağı gibi *küfrün* zıddıdır. *Şükür* yaratılış amacına uygun ve sorumluluk bilinciyle hareket eden bir müslümanın Allahın nimetleri karşısında vereceği yerli yerinde bir tepkidir.[5]

Her nimetin kendine has bir şükrü vardır. Allah'ı her an hatırda tutmak ve söylediklerini yapmak varlığımızın; zekât, sadaka

---

1 bk. Ağırman, *Zenginlik ve Yoksulluk*, s. 129.
2 Âsım Efendi, *Okyanus*, "ess", md., I, 922.
3 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 175.
4 Neml 27/40.
5 İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*, s. 265.

ve infak zenginliğimizin; bildiklerimizi başkalarına anlatmak ilmimizin; gücümüzü ve enerjimizi meşru işlerde harcamak gençliğimizin şükrüdür. Bu yüzden Allah bizden sürekli kendisini hatırlamamızı ve nankörlük etmememizi istemektedir: *“ Beni anın ki, Ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”*[1] Nimetlere şükür sayesinde malın artacağı Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilmektedir: “…Andolsun şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”[2]

Öte yandan sözlükte “örtmek, gizlemek” anlamına gelen *küfran* kelimesi, bu anlamıyla tohumu toprağa ekip gizleyen çiftçiye *küffâr*; kılıcı örten kına ve karanlığı örten geceye *kafir* denmiştir. Meyve tomurcuğuna *kâfûr,* bazı ibadetlerin yapılmasındaki noksanlıklardan dolayı gereken cezaya da günahları örttüğü için *kefâret* denmiştir. *K-f-r* kökünden masdar olan *küfr* daha çok Allah’ı inkârda, aynı kökten olan *küfran* da verilen nimetlere yapılan nankörlükte kullanılır. İzutsu, *küfr* kavramını Kur’ân’ın belli başlı ana kavramlarından kabul eder. Ona göre *küfr* tevazunun ve inancın zıddıdır. Allah’ın nimetlerine ve ihsanına karşı kadir- kıymet

---

1 Bakara 2/152.
2 İbrahim 14/7.

bilmemekle nankörlük etmek, yalanlamak ve isyankârca davranmaktır.[1]

Şükür ile küfür Kur'ânda birbirlerinin zıddı olarak kullanılmışlardır. Bu kullanımlarda şükür ile küfrün neticeleri yönünden karşılaştırılmıştır: *"Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir. Ama kullarının inkâr etmesine razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur."*[2] *"…Andolsun şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."*[3]

Bol nimetin azdırıp nankörlüğe sevk ettiği insanlar olduğu gibi,[4] şükre yönelttiği insanlar da vardır.[5] İnsan tabiatında olan iyilikleri kendinden, kötülükleri başkasından bilme ve verilen nimetlere karşı nankörlük duygularına sahiptir. Bu duygular neticesinde bazı insanlar, zenginlik ve fakirlikte sahip olduğu nimetlerin Allah'tan geldiği gerçeğini gizlemeye çalışırlar. Bu açıdan şükretmeyen zengin ve fakir, nankörlük eden zengin ve fakir aynı konumdadır.

---

1 İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar,* s. 265.
2 Zümer 39/7.
3 İbrahim 14/7.
4 Zümer 39/8.
5 Neml 27/40.

Verilen nimetlerden dolayı şükredip iyi amellerde bulunanlara nankörlük edilmeyeceği,[1] mükâfatla ve şükranla karşılık bulacağı bildirilmektedir.[2]

1 Enbiyâ 21/94.
2 Bakara 2/158.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ZENGİNLİK ve FAKİRLİK: MAHİYET, KAPSAM, DEĞER ve SONUÇ

Bu bölümde Kur'an göre her iki olgunun anlam ve mahiyeti, çeşitleri, sınırları, temelleri, değerleri ve sonuçları alt başlıklar halinde detaylandırılacak; böylece hem zenginlik hem de fakirliğin bir olgu olarak bütün yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. ANLAM ve MAHİYETLERİ

1.1. Kur'an'da Zenginliğin Anlamı ve Mahiyeti

Yukarıda sözlük ve kavramsal alanını verdiğimiz zenginlik kavramı, Kur'an ve Sünnet ölçeğinde temelde olumlu karşılanan bir olgudur. Zenginlik, hem vehbi boyutu hem de kesbi boyutu bulunan bir şey olarak sunulmaktadır. Bazı âyetlerde insanın mal sahibi olması, "kesb" kelimesiyle ifadelendirilirken, bazı yerlerde de Allah'ın vergisi olarak sunulmaktadır. Örneğin aynı âyette geçen "kazandığınız tayyibeler" ve "yüzyüzünden sizin için

çıkardıklarımız”[1] ifadeleri hem vehbe hem de kesbe işaret etmektedir. Öte yanda bunların dışında kişinin kazandığına işaret eden “yarın ne kazanacağını bilmemesi”,[2] “malı ve kazandığı şey ona fayda vermemesi”[3] gibi âyetleri yanında Allah’ın vehbi olduğunu “Allah dilediğine verir (yü’tî)”,[4] “Allah dilediğine bol verir(yebsut)” [5] gibi âyetleri ortaya koymaktadır. Sonuç itibariyle, kişinin elindeki mal varlığı, Allah’ın vergisi olabildiği gibi, kendi kazanımlarıyla da olabilmektedir.

Zenginlik, iki şekilde anlam kazanmaktadır: Bunlardan birincisi, malın nasıl elde edildiğidir. Mal helal yönlerden elde edilmiş ise, örneğin kazanma, mirasa kavuşma vb. gibi yollardan edilmiş ise bu zenginlik meşru sayılmaktadır. Haram kazanç yollarından, örneğin kumar, hırsızlık, gasb gibi vasıtalarla elde edilmiş ise bu zenginlik meşru sayılmamaktadır. İkincisi ise malın nereye ve nasıl harcandığıdır. Helal yolla kazanılan zenginlik, kendi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak yanında mali ibadetlerini (zekat gibi) yerine getirmek ve malından ötekilerini faydalandırmak (sadaka, infak gibi) şeklinde değerlendirilirse, bu tür zenginlik

---

1 Bakara, 2/267.
2 Lokmân, 31/34.
3 Tebbet, 111/2.
4 Hadîd, 57/29; Cum’a, 62/4.
5 Ra’d, 13/26; İsrâ, 17/30; Ankebût, 29/62.

makbul karşılanmaktadır. Aksine kendi ve ailesi için harcamada israfa gidildiğinde; mali ibadetler yerine getirilmeyip ötekilerin hakkı olan şeyler verilmediğinde ise bu tür zenginlik yerilmektedir.

Zenginlik kısmı için, mahiyet itibariyle söylenecek bir başka unsur ise, zenginliğin ebedi olmadığıdır. Zengin malını akıllıca kullanmadığında iflas etme durumu olduğu gibi, mali ibadetlerini ve fakirlerinin hakkını vermediğinde Allah tarafından elinden alınacağı; ayrıca Allah'ın zenginlerini mallarını eksilterek ve elinden alarak onlara imtihana tabi tutacağı imkan dahilindedir.

1.2. Kur'an'da Fakirliğin Anlam ve Mahiyeti

Fakirlik, normal şartlar altında İslam'da olumlu karşılanan bir durumdur. Tıpkı zenginlik gibi, bunun da hem vehbi, hem de kesbi boyutu söz konusudur. Allah, mal ve zenginliği dilediğine verdiği gibi, dilediğinden de kıstığını; birine fazla verirken ötekine daha az verdiğini ifade eden âyetler vehbilik boyutuna işaret ederken, kişinin içinde yaşadığı aile ve çevresiyle ilintili olarak fakir yaşantıyı elde ettiği veya kafasını ve bileğini kullanmaksızın tembellik ederek fakir olabileceği de mümkündür.

Fakirliği şu iki tavır anlamlandırmaktadır: Bulunduğu fakr haline rıza göstererek, isyan etmeden; kanaat eden ve dilenmeyen fakir kişinin tavrı olumlu karşılandığı gibi, fakirlerin kafasını ve bileğini kullanarak kendilerini geliştirebilme imkanlarının varlığı da

hatırlatılır. Kişinin fakirliğe rıza göstermeyip isyan eden, kanaat sahibi olmayan ve gücü-kuvveti yerinde iken çalışmayıp tembellik eden ve dilenen fakirin tavrı olumsuz karşılanmıştır.

2. ÇEŞİTLERİ

Gerek zenginlik, gerekse fakirlik, hem zenginliğin öznesi hem de boyutu açısından İslam literatüründe bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Her ikisini ayrı başlıklar halinde ele alalım.

2.1. Kur'an'da Zenginliğin Çeşitleri

Zenginlik, özne açısından Allah ve insana göre iki kısma ayrıldığı gibi, insanın zenginliği de kendi içinde maddi ve manevi zenginlik olarak iki kısma ayrılmaktadır. Şöyle detaylandırabiliriz.

2.1.1. Allah'ın Zenginliği

Kur'ân'da Allah'ın zenginliğini ifade eden çok sayıda kelime ve ifade mevcuttur. Zengin anlamına gelen *Ğanî*, sahip anlamına gelen *Mâlik*, beslemek yetiştirmek anlamına gelen *Rab*, nimet veren anlamına gelen *Mün'ım*, rızk veren anlamına gelen *Rezzâk* ve zenginliğinden başkalarını istifade ettirdiğinden dolayı övgüye layık olan anlamına gelen *Hamîd* bu kelimelerin başında gelir.

Sözlük anlamı içerisinde çok malı olmak ve yeterli olmak[1] manası bulunan *ğanî* kelimesi Allah için kullanıldığında her şeye sahip olan ve hiç bir şeye ihtiyaç duymayan mutlak zengin anlamındadır.[2] Zengin insanlar sahip oldukları şeylere ihtiyaç duyarlarken Allah sahibi olduğu varlıklara, insanların yapmış oldukları iyiliklere ve ibadetlere ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü varlığın kaynağı Allah'tır. "*Allah Ğanîdir (zengindir) siz fakirsiniz*." âyetindeki *fakir* kelimesi *ğanî* olan Allah'a muhtaç olmayı ifade etmektedir. *Halîm, Hamîd* ve *Kerîm* kelimelerinin *Ğanî* kelimesinin sıfatı olarak kullanılmaları da kulların Allah'ın zenginliğine sürekli ihtiyaç duyup faydalandıklarını göstermektedir.

2.1.2. Kulun Zenginliği

Kulların zenginliği, ilgili olgunun maddi veya manevi yönünün değerlendirilmesine göre iki kısma ayrılmaktadır. a) Manevi zenginlik, b) Maddi zenginlik.

a. Manevî Zenginlik

Manevî zenginlik, kanaatkâr olmak ve mala değer vermemektir. Bu tür zenginlik, "gönül zenginliği" olarak da ifadelendirilir. Hz. Peygamberin nübüvvet öncesi maddî durumunu

---

1 Âsım Efendi, *Okyanus*, "ğny", md., III, 892.
2 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 376.

bildiren *“Seni fakir bulup zenginleştirmedik mi?”* [1] âyetindeki *iğnâ* kelimesini bazı müfessirler maddî zenginliğin yanı sıra manevî zenginlik olarak da yorumlamışlardır.[2] Özellikle tasavvufî tefsirlerde bu âyet Hz. Peygamberin ruhunun kuvvetlendirilmesi;[3] ilim, hikmet, vahiy ve Allah ile kalbinin zenginleştirilmesi[4] olarak yorumlanmıştır. Râzî (606/1210), *“Allah ve sana itaat eden mü’minler sana yeter.”* âyetini delil getirerek söz konusu âyete “kalbini Allah ve müminler ile zenginleştirdik*”* anlamı vermektedir.[5] Sözlük anlamı içerisinde bulunan “kendi kendine yeterli olma, başkasına ihtiyaç duymama” anlamı dikkate alınarak *iğnâ* kelimesine “Allah dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymama” anlamı da verilmiştir.[6] Buradaki *iğnâ* kelimesine kalbî zenginlik ve kanaatkâr olmak anlamı verilmesini, Resûlullah’ın *“Zenginlik mal çokluğuyla değil gönül zenginliğiyledir.”*[7] hadisi de desteklemektedir. Tasavvufî tefsirler, Kur’ân’daki *ğınâ* kökünden türeyen bütün kelimeleri, manevî zenginlik dediğimiz gönül

---

1 Duhâ, 93/8

2 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, IV, 555; Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, IX, 171; Elmalılı, *Hak Dîni*, VIII, 5901.

3 Tusterî, *Tefsîru’t-Tusterî*, II, 318.

4 Kuşeyrî, *Tefsîru’l-Kuşeyrî*, VIII, 86.

5 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XVII, 82.

6 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVII, 82.

7 Müslim , “Zekât”, 120.

zenginliği ve kanaatkâr olmak olarak yorumlamışlardır.[1] Kalbî zenginlik ve kanaat olmazsa ne kadar çok olursa olsun malın insanı tatmin etmeyeceği aşikârdır. Ancak *ğınâ* kelimesine sadece manevî anlam yüklemek pek doğru değildir. Hem kelimenin kök anlamı hem de ilgili âyetlerin siyak ve sibakı buna manidir.[2] Daha önce de geçtiği gibi ğına kelimesinin sözlük anlamı içerisinde malı çok olmak yani maddî zenginlik de vardır. Fakirliklerini kimseye hissettirmemeye çalışan Suffe Ehlinden bahseden âyetteki *eğniyâ* kelimesi tamamen maddî zenginlik anlamındadır. Nur sûresindeki fakirlikten evlenemeyenleri, Allah'ın zenginleştireceğinden bahseden âyetlerde de daha çok maddî zenginlik anlamı vardır.[3]

Fetihler vesilesiyle Müslümanların zenginleşip dünya hayatına daha fazla rağbet ettikleri ve dinî emirlerde gevşeklik gösterdikleri, Hicrî ikinci asırda ortaya çıkan Tasavvufî eğilimin salikleri eserlerinde *iğna* kelimesine hep manevî zenginlik anlamı vermişlerdir. Özü Kur'ân ve sünnete dayanan tasavvufun bütün tanımlarında da manevî zenginlik vardır: "*Tasavvuf İlahi emirlere tam teslimiyet, Allah ve Rasülünün ahlakıyla ahlaklanmak ve*

1 Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî,* V, 326-III, 87.
2 bk. Bakara 2/273; Tevbe 9/38; Nûr 38/32, 38.
3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 236; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* XI, 315.

masivadan kalbi alakayı kesmektir."[1] *"Tasavvuf, İbadetlere kapılıp tamamen Allah'a yönelmek, dünyanın geçici nimetlerinden, süs ve ziynetinden yüz çevirmek, insanların genelinin yöneldikleri zevklere lezzetlere mal ve makama sırt çevirmek, halvet ve ibadete çekilmek için insanlardan uzaklaşmaktır."*[2]

Sonuç itibariyle manevi zenginlik, temelde insanın mala aşırı değer vermemesi ve kanaat sahibi olmasıdır. Zenginliğine rağmen zühd hayatını tercih etmesi ve ibadetlerine düşkün olmasıdır.

b. Maddî Zenginlik

Bir önceki konuda da geçtiği gibi mutlak zengin kâinattaki her şeyin sahibi, yaratıcısı ve idare edicisi olan Allah'tır. İnsanların sahip oldukları şeyleri ve insanları Allah yarattığı için insanların zenginliği mecazîdir. Bu yüzden Kur'ân'da insanlar için "*sizler fakirsiniz*"[3] ifadesi kullanılmıştır. Fatır sûresindeki benzer âyette de "*Ey insanlar! Sizler Allah'a muhtaçsınız (fukara) Allah ise Ğanîdir, Hamîddir*."[4] buyrulmaktadır.

---

1 Yılmaz, *"Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnette Tasavvuf"*, s. 25.
2 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 281.
3 Muhammed 47/38.
4 Fâtır 35/15.

Yiyecek, içecek, giyecek ve binek gibi insanların kullandığı ve faydalandığı eşyalar maddî zenginlik olduğu gibi karalar, denizler, akarsular hatta gökler ve uzay da istifade edildiğinde maddî zenginlik kapsamına girmektedir. Nitekim Kur'ân'da ayın, güneşin, dağların, denizlerin, yerde ve gökte olan her şeyin insanın hizmetine verildiği ve yararlanabileceği durumda olduğu bildirilmektedir.[1] İnsanların dünya nimetleri dediğimiz bu zenginlikleri elde etmeleri çalışma ve gayret etmelerine bağlı olmakla birlikte ilahi irade her zaman devrededir. Bazen insana kazancın kapıları ardına kadar açılır bazen de kısılır.[2]

Kur'ân'da zengin insanlar *ğanî* ve *mütref* kelimeleriyle ifade edilmiştir. *Ğanî* kelimesinin daha önce sözlük ve terim anlamı verildiği için burada tekrarlamıyoruz. *Ğanî* kelimesi Allah için kullanıldığında hiçbir şeye ihtiyaç duymamayı, insan için kullanıldığında da ihtiyaç fazlası malı ifade eder. *Ğanî* kelimesi ve çoğulu olan *eğniyâ* kelimesi Kur'ân'da çok az kullanılmıştır.[3] *Mütref* kelimesi de daha önce geçtiği gibi zenginliğin şımarttığı insanları ifade eder. Bu kelimelerden başka zenginlerden; mal-mülk verilenler, nimet verilenler, rızklandırılanlar, güç yetirebilenler,

---

1 bk. İbrahim 14/33; Nahl 16/14; Câsiye 45/13.
2 Ra'd 13/26; İsrâ 17/30.
3 bk. Nisâ 4/6, 135; Tevbe 9/93; Haşr 59/7.

malı çok sevenler, mal toplayanlar, altın ve gümüş biriktirenler diye söz edilmektedir.

Kur'ân'da zengin insanlardan bahsedilirken daha çok Allah'ın onları zenginleştirdiği teması ağırlıktadır. Kulların zenginliğinin Allah'ın zenginliğinden üç farklı yönü vardır: Birincisi, insanların zenginliğinin gerçek sahibi Allah'tır. İnsanların zenginliği sınırlıdır, Allah'ın zenginliği sınırsızdır. İkincisi insanların zenginliği geçicidir, Allah'ın zenginliği daimidir. Üçüncüsü ise insanlar sahip oldukları zenginliğe ihtiyaç duyarlar, Allah ise her şeyin sahibidir; ama sahip olduğu hiçbir şeye ihtiyaç duymaz.

2.2. Kur'an'da Fakirliğin Çeşitleri

Fakirlik, özne açısından sadece insanla ilgilidir. Allah için fakirlik söz konusu değildir. Bu yüzden fakirlik sadece mahiyeti dikkate alınarak, tıpkı zenginlik gibi, maddi ve manevi olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Şimdi bunları açmaya çalışalım.

2.2.1. Manevî Fakirlik

Âyetlerin bir kısmında fakirlik, yeme-içme ve barınma gibi maddî ihtiyaçlar için kullanılırken bir kısmında da manevî olarak bütün insanların Allah'a muhtaç olduğunu vurgulamak için

kullanılmıştır. Manevî anlamıyla fakirlik tasavvufta ayrı bir önem kazanmış ve *fakir* tasavvufta kavram olarak yer almıştır.[1]

İsim olarak olmasa da düşünce ve hayat tarzı olarak Asr-ı saadette kendini gösteren ve işârî tefsirlerin esin kaynağı olan tasavvufî hareketin temeli zühd ve takvadır. Tasavvufî tefsirler zenginlik ve fakirlik kavramlarını açıklarken bu hareketin tesiri altında kalmışlardır. Konumuzla daha çok alakası olmasından ve manevî fakirlik kavramına açıklık getirmesinden dolayı tasavvufun zühd anlayışından kısaca bahsedeceğiz.

Zühd kalben Allah dışındaki her şeye sırt çevirmektir. Zühdün temeli Kur'ân-ı Kerîm ve hadislere dayanmaktadır. Kur'ân ve hadislerdeki dünya hayatının ve süsünün, lezzet ve nimetlerinin geçici, değersiz ve aldatıcı olduğu; asıl olanın Allah'ın rızası ve ahiret yurdu olduğunu vurgulayan sözleri kimi mutasavvıflar doğru anlarken kimileri de bundan dünyanın ve nimetlerinin bizatihi kendisinin kötülendiği sonucunu çıkarmaktadırlar. Peygamberimizin zengin-fakir ayırımı yapmayıp herkesle ilgilenmesine rağmen bunlar zenginler ve makam sahipleriyle oturmayı tasavvufa aykırı bulmuşlardır.[2] Bu anlayıştan dolayı dünya nimetlerinden ve insanlardan uzaklaşmışlardır. İslâm'da ilk *zühd*

---

1 Uludağ, "Fakr", *DİA*, XII, 132.

2 bk. Öztürk, *Tasavvuf*, s. 333-352.

hareketleri, dört halifenin yaşadıkları dinî hayatın aksine Emevi saltanatı ve idarecilerinin, lüks ve israf içinde bir hayat sürmelerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta tepki olan bu hareket sonraları tarikat adı altında müesseseleşmiştir.

Kur'ân'daki *fakr* kelimesine yüklenilen anlam tasavvufun zenginlik ve fakirliğe bakışının temelini oluşturmaktadır. Tasavvufî eserlerde *" Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız."*[1] âyetindeki *fakr* kelimesi, "Allah'tan başka herhangi bir şeye ihtiyaç duyma halinden uzaklaşmak, yalnız Allah'a muhtaç olmak" şeklinde yorumlanmıştır.[2] Kendini yalnız Allah'a muhtaç hissetme halindeki manevî anlam zamanla tamamen maddî anlamdaki fakirliğe indirgenerek adeta fakirlik sûfîlerin alâmet-i farikası olmuştur.[3] Nitekim tasavvufu sekiz peygamberin çeşitli özelliklerine dayandıran sûfîler, Peygamberimize *fakr*ı nispet etmişlerdir. Fakirliği Peygamberimiz dolayısıyla Müslümanla özdeşleştirmişlerdir.[4] Zenginlik ve fakirlik açısından Peygamberimizin hayatını daha önce ele aldığımız için burada tekrarlamıyoruz. Sahip olunandan uzaklaşmak anlamındaki *zühd*ün Allah'tan başka her şeyden uzaklaşmak şeklinde, sadece Allah'a

---

1 Fâtır 35/15.
2 Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, II, 318; Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, VIII, 86.
3 Tatlı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, s. 326.
4 bk. Tatlı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, s. 327-328.

muhtaç olma anlamındaki *fakr*ın da dünyada yoksul ve muhtaç olma şeklinde anlam kaymalarına uğramalarında Emevilerden itibaren yüksek tabakanın zevk ve sefaya dalması, dinî ve ahlakî değerlerin erozyona uğramasının büyük etkisi vardır. Kanaatimce tasavvuf, bu duruma tepki olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Tasavvufun yoğun olarak yaşandığı yerler; zenginlik ve fakirlikle ilgili hadislerin çokça rivâyet edildiği, refah ve bolluğun arttığı, elit kesimin zevk ve sefaya daldığı, dolayısıyla sosyal tabakalaşmaların daha da belirginleştiği Basra, Şam ve Kufe gibi merkezlerdir.[1]

Mutasavvıflara göre tasavvufla-zenginlik kesinlikle bağdaşmamaktadır. Sûfî kendine yetecek kadar ayırdıktan sonra geri kalanını ihtiyaç sahiplerine dağıtmalı geleceğe yatırım yapmamalıdır. Farklı görüşler ileri sürülse de genel olarak Tasavvufa göre *sabredilen fakirlik* fazilettir. Dünyanın süs, nimet ve zenginlerden uzak durmak; sadece yetecek kadar rızk edinmek dinî yaşantıya daha uygundur. Zenginlik ise mutasavvıflarda pek bulunmayan, arzu da edilmeyen, insanı Allah’ı anmaktan alıkoyan menfi bir haslettir.[2]

Hâlbuki Kur’ân ve sünnet, yokken çalışıp Allah’tan istemeyi, varken istifade edip başkalarına da vermeyi

---

1 bk. Tatlı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, 327-329.
2 Kuşeyrî, *Tefsîru’l-Kuşeyrî*, VI, 333.

emretmektedir. Daha önce de geçtiği gibi Resûlullah kendisini isteyerek aç ve susuz bırakmamıştır. Kazancından hem kendisi yemiş hem de fakir Müslümanlara tasaddukta bulunmuştur. Resûlullah sürekli oruç tutmak, evlenmemek ve gece uyumayıp sabaha kadar ibadet etmek isteyen sahabilere müsaade etmemiştir:

“Bir kere (Ashâb`dan) üç kişi Nebî salla`llahu aleyhi ve sellem`in (bunların bilemedikleri gizli) ibâdetini sormak (ve öğrenmek) üzere Peygamberin ibâdeti (nin kemmiyet ve keyfiyeti) haber verilince gûyâ azınsıyarak (bir ağızdan): ‘Biz nerede, Resûlullah nerede? Muhakkak ki Allah, Peygamber`inin geçmiş olan ve gelecekde işlenmesi muhtemel bulunan bütün günahlarını mağfiret etmiştir’ dediler. (Sonra da şöyle ahdettiler:) İçlerinden birisi: ‘Ben geceleri daima namaz kılacağım’, dedi. Öbürüsü de: ‘Ben de her zaman (her gün) oruç tutacağım’, dedi. (Üçüncü) birisi: ‘Ben de kadınlardan ayrı yaşıyacağım, hiç evlenmiyeceğim’, dedi. Onlar bu söz üzerinde iken Resûlullah bunların yanlarına gelerek: ‘Siz, şöyle şöyle söyleyen kimselersiniz değil mi? Fakat şunu biliniz ve iyi düşününüz ki: Ben, sizin Allah’tan en çok korkanınız ve korunanınız bulunuyorum. Bununla berâber ben (kâh) oruç tutarım, (bâzı günlerde) tutmam. (Gecenin bir kısmında) namaz kılarım. (Bir kısmında da) uyurum. Kadınlarla da evlenirim. (İşte benim

sünnetim budur.) Her kim benim bu yolum (da gitmez de on) dan yüz çevirirse, benden değildir', buyurdu"[1]

Dünya ve dünyevî nimetlerden kendisi yüz çevirmediği gibi sahabeye de bunu tavsiye etmemiştir. Bazı sûfîlerdeki bu yanlış tutumun Müslümanların güçlenip kalkınmasında olumsuz etki yaptığı da gerçektir.

Bazı araştırmacıların tasavvufun İslâm ülkelerinin büyüme ve kalkınmasına sadece olumsuz etki ettiği iddialarına katılamıyoruz. Anadolu'nun Müslümanlaşmasında[2] ve özünde tasavvufun olduğu Âhilik teşkilatıyla ekonomik açıdan güçlenmesinde tasavvuf anlayışının büyük rolü olduğu tarihi bir gerçektir.[3] Bu anlayıştaki sûfîler dilenmek yerine çalışmayı, almak yerine vermeyi öğütlemişlerdir. Fakirliği maddî fakirlik değil; yalnız Allah'a muhtaç olmak ve Allah'tan başka kimseye ihtiyaç duymamak şeklinde değerlendirmişlerdir.

2.2.2. Maddî Fakirlik

Maddî fakirlik, insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan temel ihtiyaçlardan yoksun olmasıdır. Kur'ân'dan insanların sahip olamadıklarından dolayı fakir kabul edildikleri

---

1 Buhârî, "nikah", 1.
2 Akkuş, *"Tasavvun Anadoluya Girişi"*, s. 133-142.
3 Tabakoğlu, *"Tasavvuf ve İktisat"*, s. 177-186.

ihtiyaç maddelerini tespit etmeye çalışalım. İnsan hayatını devam ettirebilmesi için öncelikle temel gıda maddelerine ihtiyaç duyar. Allah insanların bu ihtiyaçlarını karşılaması için bitkiler, hayvanlar ve sular var etmiştir. Ayrıca Kur'ân her vesileyle bu temel ihtiyaçtan yoksun insanların doyurulmasını istemiştir. Kurban ibadetinin temel amacı da budur. Müminlerin özellikleri sayılırken ihtiyaç duymalarına rağmen fakirleri doyurdukları bildirilir: *"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. 'Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.' derler."*[1] Yapılamayan oruç ibadeti ve işlenen bazı suçların karşılığında fakirlerin doyurulması istenmiştir. Oruç tutmaya gücü yetmeyenlerden her bir gün için bir fakiri doyurmaları istenmiş.[2] Kasten asılsız olarak yapılan yeminlerin kefaretinde de on fakirin doyurulması istenmiştir.[3] Hac görevi esnasında yapılması yasak olan fiillerin işlenmesinden dolayı gereken kurban kesme cezaları da hem o bölgede bulunan hem de uzaktan gelen insanların doyurulmasına yöneliktir.[4] Orada kesilen çok sayıda kurbanın günümüz imkânlarıyla dünyanın yoksul ülkelerine gönderilmesi, bu ibadeti daha da anlamlı kılmaktadır. Temel gıda maddelerini de

---

1 İnsân 76/8-9.
2 Bakara 2/184.
3 Mâide 5/89.
4 Bakara 2/196.

içine alacak şekilde zenginlerden fakirlere mal transferi yapılmasını isteyen birçok âyet mevcuttur.

3. SINIRLARI

3.1. Zenginliğin Sınırı

Zenginlik, zekât verebilmenin şartı olduğu için daha çok fıkıhî bir terim olarak ele alınmıştır. Âlimler zenginlik meselesine zekât verebilmek ve alabilmek açısından bakmışlardır. Zekâtın farz olmasının ölçüsü nisabtır.[1] Hanefîler'e göre, şer'an zengin sayılmanın ölçüsü de nisabdır. Temel ihtiyaçlardan fazla nisab miktarı mala sahip olanlar zengin kabul edilmişlerdir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre ise zenginlik ölçüsü *kifâye* yani kişiye ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere yetecek kadar mala sahip olmaktır.

Zenginliğin asgari sınırı kabul edilen nisab ikiye ayrılır:

1-*Nisab-ı ğınâ*: Temel ihtiyaçların dışında zekâta tabi malların herhangi birinden belirli miktardaki mala sahip olmaktır. Zekât vermesi farz olan bu durumdaki kişilere zekat verilmez.

2- *Nisab-ı istiğnâ*: Nisab miktarına ulaşamayan zekata tabi mallara sahip olmaktır. Zarurî ihtiyaçları karşılayan, ancak refah

---

1 Nisâbın miktarları için bk. Yavuz, *Zekat Müessesesi,* s. 121-256.

seviyesine ulaşamayan bir geçim standardı diye de tabir edilmiştir. Yeterlilik sınırı da denilen bu durumda olanlara zekât farz değildir. Ancak kendilerine zekât verilmez.

Hz. Peygambere hitaben *“...seni zengin kılmadık mı?”* denmiştir. Bazı âlimler bu âyetten hareketle, Hz. Peygamberin yığınla malı olmayıp yetecek miktar mala sahip olduğunu, dolayısıyla zenginliğin alt sınırının yetecek miktar mala sahip olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca *“Allah’ım! Âl-i Muhammed’in rızkını kifâyet miktarı kıl.”*[1] hadisini de buna delil getirmişlerdir.

Netice olarak zenginliğin alt sınırını, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyacını karşılayabilecek maddî varlığa ve imkâna sahip olmasıdır diyebiliriz. Zenginlik ve fakirlik temel ihtiyaçlara göre belirlenir. Temel ihtiyaçlar da zamana, mekâna ve kişinin konumuna göre değişebilmektedir. Dolayısıyla zenginlik ve fakirlik ölçüleri de buna bağlı olara değişir.

Zenginliğe alt sınır çizilmekle birlikte bir üst sınır çizilmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre mal ve mülkün gerçek sahibi Allah’tır. Yüce Allah sahip olduğu bu mülklerden dilediği kimselere, isteyen, çalışan ve mülk edinme usul ve yollarına sarılanlara verir. Böylece mülk üzerinde meşru yoldan tasarrufta

---

1 Buhârî, “Rikâk”, 17.

bulunma ve yararlanma hakkı insana geçmiş olur:[1] *“De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. ‘Hayır’ senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin. Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızk verirsin.”*[2]

İslâm fıtrata uygun olan bütün alanlarda insanları serbest bırakmıştır. Mal kazanma ve biriktirme de fıtratta olan bir duygudur. Bu yüzden meşru yollardan olmak şartıyla mal kazanmaya, biriktirmeye yani zenginliğe bir sınır çizilmemiştir. Her toplumda zengin tabakanın yanı sıra fakir tabaka da mevcuttur. Bu iki sosyal tabaka arasında genellikle sevgisizlik, saygısızlık ve hoşgörüsüzlük hâkimdir. Çoğunlukla da bunun sebebi zenginlerin fakirleri sömürmesi ve baskı altında tutmasından, fakirlerin de onlara özenmesinden kaynaklanmaktadır. Kur’ân bu problemi iki şekilde çözmüştür. Birincisi israfı, savurganlığı ve gösterişi yasaklamak suretiyle zenginlerin hayat düzeyi aşağıya çekilmiştir. İkincisi vergi, zekât, sadaka ve infakla zenginlerden fakirlere mal

---

1 Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali,* s. 46.
2 Âl-i İmrân 3/26-27.

transferi yapılmak suretiyle fakirlerin hayat standardı yükseltilmiştir. Böylece sınıflar birbirlerine yaklaştırılmıştır.

İslâm, mal ve servetin belli bir grubun elinde toplanması neticesinde toplumu fesada götürecek olan israfa, adaletsizliğe ve sömürüye karşıdır. Bu yüzden Kur'ân zenginlerin cimrilik edip fakirlere yardımcı olmamalarını alenen kınar ve Allah yolunda infakta bulunmayanları eleştirir: *"Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."*[1] *"Mallarınızı Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."* [2]

İslâm zenginliğe bir sınır çizmemekle beraber zekât, sadaka ve infakla ilgili emir ve tavsiyeler, zenginlerin mallarında fakirlerin hakkı olduğunu bildiren âyetler mal ve servetin sadece zenginler arasında dolaşan bir şey olmasını engellemektedir: *"Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber*

---

1 Tevbe 9/34.

2 Bakara 2/195.

size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir."[1]

Bu âyet ganimetin yoksul muhacirlere dağıtılması, durumu iyi olan Ensara ise verilmemesi ve onların da bu duruma itiraz etmeleri üzerine nazil olmakla birlikte, Kur'ân'ın genel ekonomik siyasetinde merkezi bir noktayı işaret etmektedir.[2] Âyette geçen *dûlet* kelimesi *devlet* şeklinde de okunmuştur. *Dûlet* elden ele dolaşan hoşa giden şey anlamında isimdir. *Devlet* ise servet, makam ve mevki gibi nimetlerin insanların birinden diğerine geçmesi anlamında mastardır.[3] Cahiliye Arapları savaşlarda ele geçen ganimetleri iş başında olan kimselere dağıtırlardı.[4] Savaşsız ele geçen ve adına *fey* denen ganimetlerin bir kısmının devlet bütçesine bir kısmının da fakirlere dağıtılması emredilmiştir. Böylece servetin sadece iş başında olanlar ve zenginler arasında dolaşmasının engellenmesi sayesinde İslâm iktisadının temel ilkesi olan "sosyal adalet"in gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Bu âyet, yönetici ve zenginlerden fakirlere mal akışının sağlaması suretiyle fakirlerin

---

1 Haşr 59/7.

2 Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 106.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 503; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 298; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XX, 421; Elmalılı, *Hak Dîni*, VII, 4833-4834.

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 503.

refah düzeyinin yükselmesi ve zenginliğin tüm topluma yayılması gerektiğini söylemektedir.

Daha önce de incelendiği gibi kınanan zenginlik; yoksul ve muhtaçlara faydası olmayan, insanın azmasına, toplumun ifsadına, haksızlığa, adaletsizliğe yol açan ve insanı Allah'tan uzaklaştıran zenginliktir. Dolayısıyla kazanma ve onu kullanma yolları meşru olan zenginliğin sınırının olmadığı Hz. Süleyman'ın duasıyla sabittir: *"Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyık olmayacak bir mülk bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!"* [1]

3.2. Fakirliğin Sınırı

Daha önce zenginliğin alt sınırını görmüştük. Hanefîlere göre nisaba sahip olmak ölçü alınırken diğer mezheplere göre *kefâf* miktarı esas alınmıştı. Dolayısıyla her iki guruba göre belirledikleri ölçülerin altında kalanlar fakir kabul edilmektedirler. Günümüzde de yiyecek, giyecek, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan temel ihtiyaçlarını karşılayamayanlara fakir denmektedir.

Günümüzde fakirlik, mutlak ve göreli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Mutlak fakirlik*; insan yaşamı için zorunlu olan gıda, barınak, eğitim, sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçları karşılamak

---

1 Sâd 38/35.

için gerekli maddî imkânlardan yoksunluk durumudur. Zekât verilecekler arasında ilk sırayı alanlar bu durumda olanlardır. *Göreli fakirlik* ise yukarıda sayılan temel ihtiyaçlar yettiği halde toplumdaki standardın altında kalmaktır. Bu durumdaki kişiler de yalnız o toplumda fakir kabul edilmektedirler.[1]

4. DEĞER ve SONUÇLARI

4.1. Zenginliğin Değeri

Zenginlik, daha önce ifade edildiği gibi, normal şartlarda tamamen olumsuz veya olumlu şeklinde değerlendirilmeyip bazı niteliklere göre olumlu; bazılarına göre ise olumsuz bir değer kazanmaktadır. Önce zenginliği övgüye layık boyutunu ifade eden temellerini, sonra da yergiye layık boyutunu; olumsuz yönlerini ele alalım.

4.1.1. Zenginliğin Temelleri ve Olumlu Yönleri

a. Mal Sevgisi ve Kazanç Arzusunun Fıtrîliği

Yüce Allah yarattığı insanın ihtiyaç duyabileceği maddeleri de yaratmış, onları sevme ve elde etme arzusunu onun fıtratına koymuştur: *"Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır."*[2] Bu

---

1 Subaşı, *Yoksulluğun Muğlak Dinselliği*, II, 264.
2 Âdiyât 100/8.

âyetler insan tabiatında bulunan tutkuya işaret ederler.[1] İnsanın Allah'ın kendisine vermiş olduğu bu nimetleri sevmesi ve elde etmek için çaba sarf etmesi gâyet tabii bir haldir. Bu nimetleri zayi edilmesi de insanı son derece üzen bir durumdur: *"Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırımlı) bir kasırga vursun da orası yanıversin? Allah, düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor."*[2] Burada insan fıtratındaki mal sevgisi anlatılmaktadır. Yine bir âyet sonra şeyanın insanı fakirlikle tehdit etmesi ve buna mukabil Allah'ın bolluk vaad etmesi[3] de insanın fakirlikten korktuğunu ve mal ile kendisini daha güvende hissettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte Kur'ân, insanı dünyaya karşı itidal halini koruyarak ölçüsüzlük ve aşırılıktan kaçınma hususunda uyarmakta; davranışlarında ölçülü ve dengeli olmayı tavsiye etmektedir. Dünya malına, zevk ve eğlencesine kaptırma menedilmiş olmakla birlikte Kur'ân, dünyadan tümüyle uzaklaşmayı tasvip etmemiş; dünya ile

---

1 Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, I/423.
2 Bakara 2/266.
3 Bakara 2/268.

ahiret arasında bir itidal çizgisini daima gözetmiştir. Nitekim dünya hayatında insan daha çok servet ve çocuk sahibi olma hissi ile yaratılmış ve böylece dünya kendisine çekici kılınmıştır: *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır."*[1] *"Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir…"*[2]

İlgili âyetlerde insanın fıtratında var olan mal sevgisi ve elde etme arzusu yerilmemektedir. Âyetlerde yerilen bu sevginin Allah'tan ve ahiret inancından uzaklaştıracak derecede tutkuya dönüşmesi,[3] dünya hayatının amaç haline getirilmesi, dünya malına sahip olabilmek için her türlü yolun meşru görülmesi ve malın kayıtsızca harcanmasıdır.

b. Dünya Nimetlerinin Güzel-İyi Şeklinde Nitelenmesi

Kur'ân insanların istifadelerine sunduğu maldan bahsederken övücü ve hoşa giden kelimeler kullanır:

---

1 Âl-i İmrân 3/14.
2 Hadîd 57/20.
3 Fecr 89 /19-20.

Tayyibat: Helal, hoş, temiz ve güzel olan şeyler demektir. Kur'ân'da geçen "halêlen tayyibê" ifadesinin Türkçedeki karşılığı da "helali hoş" demektir.[1] Kur'ân güzel ve temiz olan şeylerin helal, kötü ve çirkin olan şeylerin haram kılındığından bahsederken de *tayyibat* kelimesini kullanmaktadır: *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[2] Bu âyet, haramlığına dair delil olmadıkça insan tabiatına hoş gelen ve fayda veren her şeyin helal olduğuna delildir.[3] Ayrıca kazanılan malın güzelinden infak edilmesi istenirken ve helal kılınan güzel ve hoş mallardan bahsedilirken de *tayyibat* kelimesi kullanılmıştır.

Hayır: Türkçeye de geçmiş olan bu kelime akıl, adalet, fazilet ve faydalı şeyler gibi herkesin beğendiği, istediği şeylerdir.[4]

---

1 Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik*, s. 10.
2 A'râf 7/157.
3 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 268.
4 Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, I, 402; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 367; Âsım Efendi, *Okyanus*, I, 848.

Çok mala *hayır* denmiştir.[1] Pek çok âyette "mal" anlamında kullanılmıştır: *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."*[2] Mal şer de olabilir hayr da. İnsanlar malı sürekli *hayır* olarak gördükleri için Kur'ânda mala *hayr* denmiştir. Dolayısıyla insanların malı *hayır* olarak görmeleri tasvip edilmiştir.

Kıyam: Bir başka âyette de mala kıyam denilir: "Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı(kıyam) aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin."[3] Bu âyet, toplumun özgür ve rahat bir şekilde hayatını devam ettirebilmesi için çok gerekli olan malın onu doğru dürüst kullanamayacaklara verilmemesi gerektiğini söylemektedir. Burada servet ve zenginlik anlamına gelen malın telef edilmesi, toplumun ekonomik ve kültürel sistemini ve uzun vadede de ahlakî düzenini bozabileceği öğretilmektedir.[4] Geçim ve bağımsızlığın sebebi olan

---

1 Suyûtî , *ed-Dürru'l-Mensûr*, I, 351.
2 Bakara 2/180; bk. Nûr 24/ 33 ; Sa'd 38/32; Âdiyât 100/ 8.
3 Nisâ 4/5.
4 Mevdûdî, *Tefhîm*, I, 331.

mala mutlak olarak kıyam da denilir.[1] Bu malın hem gaye olmayıp araç olduğunu hem de aslen iyi bir şey olduğunu göstermektedir.[2]

Fadl: Lütuf, ihsan, bağış ve nimet anlamlarına gelen *fadl*[3] kelimesi Kur'ân'da çok kullanılmaktadır: *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur."*[4] Bu âyette ticaretle elde edilecek mala *fadl*[5] yani Allah'ın lütfu, atıyyesi denmek suretiyle insanlar teşvik edilmiştir. Üstelik hac mevsiminde bazı mübahlar yasaklanırken ticaret yapmak övülmüş hatta rızk edinmeleri emredilmiştir.[6]

Kur'ân Hz. Davud'a peygamberlik, kitap, güzel ses ve hayvanlarla konuşma ile birlikte verilen mal, mülk ve saltanata *fadl* denmiştir. Bu da malın aslen kötü bir şey olmadığını, iyi insanların elinde doğru kullanıldığında bir nimet olduğunu ve Allah'tan bunu istemekte de bir sakınca olmadığını göstermektedir.

---

1 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 59.
2 Beşer, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik*, s. 10.
3 Râğıb, *el-Müfredât*, "fdl", md., s. 382.
4 Bakara 2/198.
5 Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, I, 92.
6 Bakara 2/197.

c. Allah’tan Mal İstemenin Tavsiye Edilmesi

Kur’ân peygamberlerin diliyle bize Allah’tan rızk istememizi öğütlemektedir. Hz. İbrahim hanımını ve oğlu İsmail’i susuz, çorak ve kayalık bir belde olan Mekke’ye yerleştirince şöyle dua etti: “*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızklandır, umulur ki şükrederler.”*[1] Zemzem suyunun çıkması ve Kâbe sayesinde Mekke’nin bir ticaret merkezi olmasıyla Hz. İbrahim’in duası kabul olmuştur.

Hz. Musa “ *Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de.”*[2] diye dua etmiştir. Dünyada iyilikten maksadın amellerin sevabı[3] ve güzel hasletler[4] olduğunu söyleyen müfessirler olduğu gibi sıhhat, afiyet, güzel bir hayat[5] ve nimet[6] olduğunu söyleyen müfessirler de vardır. *Hasene* kelimesinin nekre olmasından dolayı

---

1 İbrahim 14/37.
2 A’râf 7/156.
3 Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vîl*, III, 107.
4 Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, III, 278.
5 Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 464.
6 Beğavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, III, 287.

maddî ve manevî bütün nimetleri kapsayabileceğini söyleyebiliriz.[1] Hz. Musa Medyen'e ulaştığında *"Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım"*[2] diye dua etmiştir. *Hayır* kelimesinin Arap dilindeki kullanımı[3] ve Hz Musa'nın bu sözü söylediği andaki durumu dikkate alındığında âyetteki *hayr*'ın manevî yardımın yanı sıra maddî yardımı da kapsadığı söylenebilir.

Hz. Süleyman kendisinden başka hiç kimsenin elde edemeyeceği mülkü ve serveti istemektedir: *"Süleyman, 'Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!' dedi."*[4] Nitekim hayvanlarla konuşması, rüzgârın emrine verilmesi, cinleri çalıştırması ve güçlü iktidarı kendisinden sonra kimseye verilmemiştir. Hz. Süleyman'ın bu isteğinin kimsenin tevarüs edemeyeceği ve bu nedenle kıskançlığa ve komplolara maruz kalmayacak manevî bir krallık istediği yorumu da yapılmaktadır.[5] Ancak Hz. Süleyman'a duasının hemen akabinde

---

1 İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, V, 476.

2 Kasas 28/24.

3 Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, "hyr", md., I, 402; Âsım Efendi, *Okyanus*, "hyr", md., I, 848; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 367.

4 Sâd 38/35.

5 Esed, *Kur'ân Mesajı*, III, 929.

maddî nimetler verilmesi[1] bu görüşün pek isabetli olmadığını göstermektedir.

Başına birtakım musibetler gelen Hz. Eyyüb'ün halini Allah'a arz etmesi neticesinde kendisine sıhhat, afiyet ve önceki malının iki misli verilmiştir: *"Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, 'Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin' diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik."*[2]

Allah, hac ibadeti bitince Müslümanlardan şöyle dua etmelerini istemektedir: *"Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru"*[3] Peygamberimizin de fakirlikten Allah'a sığındığı ve rızk istediğine dair kaynaklarda pek çok hadis mevcuttur: *"Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten ve zulüm (kötülük) etmekten, zulme (kötülüğe) uğramaktan Allah'a sığının."*[4]

---

1 Sâd 38/36-38.
2 Enbiyâ 21/83-84.
3 Bakara 2/2001.
4 Tirmizî, "Zühd", 1; Nesâî , "İstiâze", 14, 16,29.

"Allah'ım, bize verdiklerini artır, eksiltme, bize ikramda bulun, bizi zelil kılma, bize ver, bizi mahrum etme."[1]

Bu âyetler ve hadisler gösteriyor ki İslâm'da dünyadan el etek çekme yoktur. Müslümanlar dünyada da güzel yaşamaya çalışır ahirette de. Dünyanın da iyiliklerine ermek ister ahiretin de.[2] Zemahşerî dünyadaki *hasene'*den maksadın bol rızk, saliha hanım, sağlık ve başarı olduğunu söylemektedir.[3] Sâbûnî de âyeti *"Sıhhat, afiyet, iyi bir ev, güzel bir eş, bol rızk ve daha birçok iyi şeylerdir".*[4] diye tefsir eder. *Hasene*'ye insanların helal yoldan faydalanabilecekleri her türlü nimettir, diyebiliriz.

d. Her Şeyin İnsanın Emrine ve İstifadesine Verilmesi

Yeryüzünde olan her şey insanlar için yaratılmıştır.[5] Bu nimetler, insanın istifade edebileceği şekilde yaratılmış ve insana sunulmuştur: *"Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah*

---

1 Tirmizî, "Tefsîr", 23.
2 Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, I, 289.
3 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 248.
4 Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 30.
5 Bakara 2/29.

hakkında tartışıp duranlar vardır.”[1] *“Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O’nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır”*[2] Yaratılış maksadı insanlara hizmet olan dünya nimetlerinin, servetin ve zenginliğin insanların hizmetinde kullanılması tabiidir.

Mülk sûresinde yeryüzünün işlenmeye, ekim ve dikime uygun olarak yaratıldığı bildirilmiş ve insanlar çalışmaya teşvik edilmiştir: *“O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O’nadır.”*[3] Nebe sûresinde de insanın dinlenebilmesi için gecenin, çalışabilmesi için de gündüzün yaratıldığı zikredilmektedir.[4] Bu âyetler Allah’ın insanların iyiliği için kudretini kullandığını göstermektedir. Tabiat sadece Allah’ın güç ve kudretini göstermek için var edilmemiştir. İnsanın hayatî ihtiyaçlarını karşılaması için tabiat ona hizmet etmeye nazır ve hazırdır.[5]

---

1 Lokmân 31/20.
2 Câsiye 45/12-13; bk. İbrahim 14/32-33; Nahl 16/12-14.
3 Mülk 67/15.
4 Nebe 78/9-11.
5 Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s. 165.

İnsanın dünyada refah ve mutluluk içinde yaşayabilmesi için her türlü ortam hazırlanmış; insandan geçici olan bu nimetlerden istifade ederken Allah'ı ve ahireti unutmaması, malların güzelinden ve helalinden yemesi, muhtaçlara da yedirmesi istenmiştir.

e. Çalışıp Kazanmaya Teşvik Edilmesi

Allah insanı kendisine ibadet, dünyayı da insana hizmet etmesi için yaratmıştır. Türlü nimetlerle donatılan dünya insanın istifade edebileceği nitelikte yaratıldığı gibi insan da bu nimetleri elde edebilecek kabiliyette yaratılmıştır. Pek çok âyette gecenin dinlenme gündüzün de çalışma zamanı olduğu bildirilmektedir: *"O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır."*[1]

İnsanların başkalarına haset etmek yerine kabiliyetleri ve gayretleri nispetinde rızk elde edebilecekleri ve bunu da her şeyi bilen Allah'tan istemeleri vurgulanmıştır.[2] Kanaatimizce burada Allah'ın ilim sıfatının kullanılması özellikle günümüzde mal elde etmenin en önemli unsuru olan bilgiye işaret etmektedir.

Ku'ran insanlardan ibadetlerini bitirdikten sonra yeryüzüne dağılmalarını ve rızk elde etmek için çalışmalarını istemiştir:

---

1 Furkân 25/47; bk Yûnus 10/67; İsrâ 17/12.
2 Nisâ 4/32.

“Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”[1] Allah’ın üstüne aldığı rızklar, takdir ettiği gıdalar, kolaylaştırdığı geçimler emek sarfetmeden ve çalışmadan elde edilmez. Bunun için Allah, rızkından istifadeyi yerin omuzları üzerinde yürümeye bağlamış ve şöyle demiştir:[2] *“O halde onun omuzlarında yürüyün. Allah’ın rızkından yiyin”*[3]

Bazı insanların *“Ben cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”*[4] âyetini delil getirerek çalışmaktan geri durmaları ve kendilerini tamamen ibadete vermeleri doğru bir davranış değildir. İnsanın şerefini korumak, ailesini geçindirmek, akraba ve komşulara iyilikte bulunmak ve Allah yolunda malını sarf etmek için çalışmak da bir nevi ibadettir.[5] Kur’ân’ın “*kazandıklarınızdan infak edin.*”[6] ifadesi de bunu desteklemektedir.

Hz. Peygamber, peygamberlikten önce ve sonra hem kendisi çalışmış hem de ashabına çalışmayı öğütlemiştir: *“Üstteki el(veren*

---

1 Cum’a 62/10.
2 Kardâvî, *Müşkiletü’l-Fakr*, s. 56.
3 Mülk 67/15.
4 Zâriyât, 61/56.
5 Kardâvî, *Müşkiletü’l-Fakr*, s. 57.
6 Bakara 2/267.

el), alttaki elden(alan el) daha hayırlıdır.”[1] *“‘En temiz kazanç hangisidir?’ sorusuna Hz. Peygamber, ‘Kişinin kendi elinin emeği bir de dürüst ticaretin kazancı olduğunu’ söylemiştir.”*[2] *“Doğru sözlü ve kendine güvenilir tacir (âhirette) peygamberler ve şehitlerle beraber olacaktır.”*[3] *“Allahım! Âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan Sana sığınırım.”*[4] *“Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden daha hayırlıdır.”*[5] *“Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı lokma yememiştir. Allah’ın peygamberi Dâvûd aleyhisselâm da kendi elinin emeğini yerdi.”*[6]

f. İyi Zenginlerin Model Olarak Sunulması

Kur’ân’da zengin bir takım insanların bahsi geçtiği gibi zengin peygamberlerin de bahsi geçer. Söz konusu bu zengin insanların bir kısmı mala kendi bilgi, gayret ve çalışmaları sonucu sahip oldukları ve bu malı istedikleri gibi harcayabilecekleri söylemektedir.[7] Bir kısmı da ebedi yaşama arzusuyla yüksek ve

---

1 Buhârî, “Zekât”, 18, 50; “Nafakât”, 2; Müslim, “Zekât”, 95.
2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 141.
3 Tirmizî, “Buyû”, 4.
4 Buhârî, “Deavât”, 38.
5 Buhârî, “Zekât”, 50.
6 Buhârî, “Buyû”, 15.
7 Kasas 28/78.

ihtişamlı binalar inşa etmiştir.[1] Hz. Şuayb'in kavmi de ölçü ve tartıda hile yapmak suretiyle ekonomik adaleti bozmuşlardır.[2] İşte önceki peygamberlerin mücadele ettikleri, uyardıkları ve tehdit ettikleri zenginler malını kendilerinin kazandığını iddia eden, malını güçsüzlere ve inananlara baskı unsuru olarak kullanan ve ahiretin varlığına inanmayan bu tip zenginlerdir.

Kur'ân'dan sadece birkaç tanesini naklettiğimiz bu zengin tipler kötü örneklerdir. Bunların yanında Kur'ân'da zengin insanlardan genel ifadelerle bahsedilmiştir: "*Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızk olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.*"[3] "*Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.*"[4] İlgili âyetlerde zengin sahabilere atıfta bulunulmuştur. Âyetin sebeb-i nüzülü hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Birincisi, Hz. Ebu Bekir sahip olduğu kırk bin dinarın on binini gece, on binini gündüz, on binini gizli, on binini de açıktan olmak üzere bir günde sadaka olarak verir. Bunun üzerine yukarıdaki âyet iner. İkincisi, âyet dört dirhem gümüşe sahip olan ve gece-gündüz, gizli

1 Şu'arâ 26/128, 129.
2 Muttaffifîn 83/1-3.
3 Enfâl 8/3.
4 Bakara 2/ 274.

ve açık olmak üzere tamamını sadaka olarak veren Hz. Ali hakkında inmiştir.[1] Üçüncüsü, Allah yolunda cihad için atlar besleyen ve bunlara masraf edenler hakkında nazil olmuştur. Dördüncüsü, Abdurrahman b. Avf ile Hz. Ali bir gece Ashab-ı Suffeye tasaddukta bulunmuş ve bunun üzerine bu âyet inmiştir. Râzî (606/1210), bu rivâyetleri aktardıktan sonra beşinci olarak âyetin, bütün zaman ve durumlarda muhtaçlara tasadduk edenler hakkında nazil olduğunu söylemektedir.[2] Zemahşerî (538/1144) de âyetin bir muhtacın ihtiyacından haberdar olup da geciktirmeden ve başka bir vakte ve duruma bırakmadan ihtiyacını gideren kimseler hakkında indiğini ve umum ifade ettiğini söylemektedir.[3] Âyet bir ya da birkaç kişi hakkında inmiş olmakla birlikte gece- gündüz, gizli açık demeden her zaman ve her durumda muhtaçların yardımına koşan bütün Müslümanları kapsar.[4]

Âyette geçen "*mallarını gece gündüz harcayanlar*" ifadesinden infak edenin malının çok olduğu anlaşılmaktadır. Çok infakta bulunan ve Kur'ânda sürekli övgüye mazhar olanlar da zengin sahabilerdir. Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Rebi, Zübeyr, Talha ve Amr b. Hureys zenginliğiyle meşhur olan

---

1 Suyûtî , *ed-Dürru'l-Mensûr*, II, 236.
2 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 24.
3 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 319.
4 Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 942.

sahabilerin başında gelmektedirler.[1] Bunlardan Hz. Ebu Bekir malının tamamını bir günde tasadduk etmiş,[2] Hz. Osman, Ceyşü'l-Üsre'ye bin dinar infakta bulunmak suretiyle Peygamberimizin duasına mazhar olmuştur.[3] Hz. Peygamber tasadduk eden zengin sahabileri de övmüştür: *"Resülüllah 'çok servet toplayanlar alçaktırlar' dedi. Ashap: 'Kimler hariç' dediler. 'Çok servet toplayanlar alçaktırlar' dedi. Ashap: 'Kimler hariç' dediler. 'Çok servet toplayanlar alçaktırlar' dedi. Ashap: 'Kimler hariç' dediler. Hz. Peygamber elleriyle işaret ederek, 'ancak malıyla sağından ve solundan şöyle ve şöyle önünden şöyle ve arkasından şöyle diye dört tarafına infak ederek malına hükmeden müstesna. Bunlar da pek az. İşte bunlar, Allah'ın farz kıldığı ve razı olduğu yolda israfsız ve fesatsız bir şekilde malını infak edenlerdir.' buyurdu"*[4]

Hz. Davud'a peygamberlik yanında hükümdarlık, hikmet ve ilim verildiği[5] bildirilmektedir: "Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u öldürdü. Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti."[6] Davud

---

1 Tatlı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, s. 344.
2 Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 942.
3 Buhârî, "Menâkıb", 28.
4 İbn Mâce, "Zühd", 8.
5 Bakara 2/251.
6 Bakara 2/251.

Peygambere Calut'u öldürdükten sonra Talut'un krallığı verilmiştir.[1] İsrailoğulları Davud Peygamberden önce bir krallık etrafında toplanmadığı,[2] krallık ve peygamberliğin daha önce hiçbir kimsede birleşmediği rivâyet edilmektedir.[3] Hikmet kelimesine bütün müfessirler nübüvvet anlamı vermişlerdir. Bunun yanı sıra ilim anlamına geldiğini söyleyenler de vardır.[4] Davud Peygambere öğretilen ilim demirleri yumuşatıp zırhlı elbiseler yapmak,[5] kuşların dili [6]ve Zebur'dur.[7] Süleyman Peygambere de rüzgârın emrine verildiği,[8] kuşlarla konuşabildiği ve bol servet verildiği bildirilmektedir: "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve 'Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur' dedi. Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı."[9] Ayrıca Hz. Süleyman'ın "Ben mal sevgisine Rabbimi anmayı sağladığı için düştüm." demesi ve

---

1 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 372.
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 296.
3 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II, 300.
4 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, I, 307.
5 Enbiyâ 21/80; Sebe' 34/10-11.
6 Neml 27/16.
7 Nisâ 4/163.
8 Enbiyâ 21/8.
9 Neml 27/16.

kendisinden sora hiç kimsenin ulaşamayacağı mülk istemesi onun çok zengin ve güçlü olduğunu göstermektedir.

Başına birtakım musibetler gelip de malını, çocuklarını ve sıhhatini kaybeden Hz. Eyyüb'ün halini Allah'a arz etmesi neticesinde kendisine sıhhat, afiyet ve önceki malının iki misli verilmiştir:[1] *"Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, 'Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin' diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik."*[2]

Yusuf Peygamber, kralın gördüğü rüyayı tabir etmesi sonucunda haksız olarak atıldığı hapishaneden kurtulmuş ve kendisinin de isteğiyle Mısır'ın hazinelerinin başına getirilmiştir: *"Yusuf, 'Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim' dedi. Böylece Yusuf'a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkân ve iktidar verdik. Biz rahmetimizi istediğimize veririz ve iyi davrananların mükâfatını zayi etmeyiz."*[3] Hz. Yusuf ülkenin ekonomisinden sorumlu vezir

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 131; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 183.
2 Enbiyâ 21/83-84.
3 Yusuf 12/55-56.

olmuştur. Âyette geçen *temkîn* kelimesi güç, kuvvet ve iktidar anlamına gelmektedir.[1] Dilediği yere yerleşe bilmesi de onun Mısır'a hükmettiğini ve özgürce istediğini yapabildiğini göstermektedir. Yusuf Peygambere verilen bu nimetler Allah'ın rahmeti ve mükâfatı olarak nitelendirilmiştir. Bir sonraki âyetteki *"Elbette ki, ahiret mükâfatı, inananlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir."*[2] Sözünden Hz Yusuf'a verilen bu dünyalık nimetlerin de *hayır* kapsamına girdiği ve Allah'ın mükâfatı olduğu, ancak ahiretteki mükâfatın dünyadakine oranla daha değerli olduğu bildirilmektedir.

Kur'ân'dan anlaşıldığına göre inanmayan bütün eski toplumlarda yoksul ve yardıma muhtaç insanlar toplumdan dışlanmışlar ve ikinci sınıf insan muamelesi görmüşlerdir. Peygamberlere inanan bu tür fakir ve muhtaç insanlar ayak takımı olarak nitelendirilmiş, hor ve hakir görülmüştür. Peygamberlere yönelik böyle ithamların ve karalamaların olmaması onların maddî açıdan en azından orta halli bir durumda olduklarını göstermektedir. Zaten Peygamberlere ait *"Ben sizden bir ücret istemiyorum"*[3]

---

1 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 65.
2 Yusuf 12/57.
3 Şu'arâ 26/127.

ifadesi de onların geçimlerini kendilerinin sağladıklarını göstermektedir.

Duha sûresinde fakirken zengin kılındığı ifade edilen Hz. Peygamberin hayatını zenginlik dönemleri açısından tafsilatlı bir şekilde incelemenin konumuza ışık tutacağı kanaatindeyiz. Bu açıdan Hz. Peygamberin hayatı incelendiğinde fakirlik, zenginlik ve orta halli olmak üzere üç dönem olduğu görülür: [1] Ancak Hz. Peygamberin "fakirlik dönemi" ilgili konu başlığı altında inceleneceğinden burara sadece "zenginlik ve orta halli dönemi" ele alınacaktır.

Zenginlik Dönemi: Peygamberimiz zenginliği de iki dönem yaşamıştır: Birincisi, tarıma elverişli olmayışı dolayısıyla ticaretin yoğun olarak yaşandığı[2] Mekke'de doğan Peygamberimizin ticari faaliyetleri artırıp Mekke'nin en zengin tüccarlarından Hz. Hatice ile evlendiği dönemdir. Peygamberimiz evlendikten sonra da ticari faaliyetlerini devam ettirmiştir.[3]

İkincisi ise savaşların başlayıp fetihlerin yapıldığı dönemdir. Bu fetihler sayesinde sahabeye olduğu gibi Peygamberimize de bir

---

1 Sancaklı, *"Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme"*, s. 18.

2 Kallek, *Devlet ve Piyasa*, s. 6.

3 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 66; Afzalurrahmân, *Siret Ansiklopedisi*, II, 275.

takım menkul- gayrimenkul ganimetler kalmıştır. Kendisine gelen hediyeleri de hesaba katarsak Peygamberimizin belirli bir dönem varlıklı bir hayat yaşadığını söyleyebiliriz; fakat Peygamberimiz bağı-bahçesi, malı-mülkü olsa da hiçbir zaman lüks bir hayat yaşamamıştır.[1] O, peygamberlikten önceki hayatında olduğu gibi bu dönemde de fakirlere ve muhtaçlara yardım etmekten geri kalmamıştır.

Peygamberimizin bu dönemdeki mal varlıklarına ilişkin birkaç bilgi vermekle yetinelim. Beni Nadir ve Fedek arazilerinin tamamının tasarruf hakkı, Beni Kureyza ve Hayber arazilerinden payına düşenler: 20 adet süt veren deve, 7 koyun 7 keçi, 7 at, hediye gelen katır ve merkepler, köleler cariyeler. Bazı rivâyetlerde 45 koyun ve 100 deve ifadesi yer almaktadır. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber "Veda Haccı"nda Müslümanlara 100 deve ikram etmiştir.[2] Bir hadiste de Peygamberimizin bir fakire bir koyun sürüsü hibe ettiği bildirilmektedir.[3]

Orta Halli Dönemi: Bu dönem Peygamberimizin başkasına muhtaç olmayacak derecede hayatını sürdürdüğü dönemdir. Peygamberimiz ailesinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geri kalan

---

1 bk. Tatlı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, s. 59-65.

2 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 489-498; Yeniçeri, *"Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri"*, s. 373-377.

3 Müslim , "Fedail", 57-58.

bütün malını tasadduk etmek suretiyle sade bir hayat yaşamıştır. Kur'ân'a da konu olan hanımlarının maddî refah isteklerini fakir Müslümanlar yüzünden yerine getirmemiştir.[1] Peygamberimizin muhtaç olmayacak derecede hayat sürdüğü dönem hayatının son zamanlarıdır. Bu dönemde Hz. Peygamber her zamankinden daha çok cömert davranmış, birkaç mal ve eşya dışında her şeyini tasadduk etmiştir**.**[2]

Ticaretle geçimini sağlayan Hz. Peygamber nübüvvetten sonra tebliğ görevinin sürekliliği, ağırlığı ve tebliğe karşı Mekkelilerin aldığı olumsuz tavırdan dolayı ticaretle fazla uğraşamamıştır.[3] Hz Hatice'nin vefatından fetihlere kadar Resûlullah'ın hayatı oldukça sıkıntılı geçmiştir. Yaptığı görev karşılığında hiçbir ücret talep etmemiş, Müslümanlardan alınan vergilerden ve sadakalardan istifade etmemiştir.[4]

Hz. Peygamberin "orta halli ve zenginlik dönemini" daha iyi anlamak için gelir kaynaklarına bakmak isabetli olacaktır. Kaynakların bildirdiğine göre Hz. Peygamberin bu dönemlerde iki

---

1 Ahzâb 33/28, 29; Yeniçeri, *"Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri"*, s. 378-382.

2 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 237-239; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1100, 1101.

3 Yeniçeri, *"Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri"*, s. 354.

4 bk. Buhârî, "Zekât", 61; Yeniçeri, *"Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri"*, s. 361, 362.

çeşit geçim kaynağı vardır: Birincisi hediyelerdir: Hz. Peygamber zekât ve sadaka kabul etmez; ancak hediye kabul ederdi. Sevenleri tarafından Hz. Peygambere hurma bahçeleri, ev eşyası, bazı hayvanlar ve bazı yiyecek ve giyecekler hediye edilmiştir. "Muhayrık" isminde bir Yahudi, Uhud Savaşı'na katılmış ve kendisine bir şey olduğu takdirde yedi adet bahçesinin Peygamberimize verilmesini vasiyet etmiştir.[1] Muhaciri Ensarla anlaşmalı kardeş yapan Peygamberimiz, Ensardan herhangi biriyle kardeş olmamıştır. Bu yüzden bazı sahabiler de Peygamberimize bahçelerindeki bazı hurma ağaçlarını vermişlerdir.[2] Bu durum Kureyza ve Nadiroğulları arazilerinin fethine kadar sürmüştür. Hz. Enes'in bu konudaki bir rivâyeti şöyledir: *"İnsanlar Kureyza ve Nadiroğulları arazileri fethedilinceye kadar Hz. Peygambere hurmalık bağışında bulundular. O bundan sonra onlardan bunu kabul etmedi"*[3]

Hz. Peygambere yakın çevreden hediyeler geldiği gibi o devrin âdeti gereği liderlerden ve krallardan da hediyeler gelmiştir. Gelen bu hediyeler arasında her çeşidiyle yiyecek, giyecek (cübbe, takım bürde, mest) çadır, koku küpü, kılıç, deve, at, katır, dinar

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 501; II, 182; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 229.

2 Buhârî, "Hibe", 35.

3 Buhârî, "Cihâd", 211.

(para), cariye gibi o devrin kullanımında mevcut her şey vardı.[1] Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Resûlullah sadece hediye almamış, kendisi de hediyeler vermiştir. Çoğu zaman gelen hediyeleri Suffe Ehli ile paylaşmıştır.[2]

Gelir kaynaklarından ikincisi ganimetler ve fey gelirleridir. Cahiliye Araplarının âdetine göre kumandanlara ganimetin dörtte biri kalır, geri kalanı gelişi güzel dağıtılırdı. Kur'ân ganimetlerin hükmünü Allah'a ve Resûlüne bırakmıştır.[3] Kur'ân-ı Kerîm'de, kâfirlerden savaş sonunda elde edilen ganimet malların beşte biri ile savaş yapılmadan anlaşma yolu ile alınan malların (fey) tasarrufunun Hz. Peygambere aît olduğu beyân edilmiştir. Bu hükme göre ganimetlerin beşte dördü askerlere; beşte biri de Peygambere, akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlaradır.[4] Hz. Peygamber ganimetlerin paylaşılmasından önce başkomutan sıfatıyla sembolik olarak beğendiği maldan almıştır. Aldıkları arasında kılıç, at, köle ve cariye vardır.[5] Hz. Peygambere savaş ve fetihlerden birtakım ganimetler, savaş yapılmadan elde edilen Beni Nadir ve Fedek arazilerinin tamamı ile savaş yapılarak

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 134; Canan, *Kütüb-i Sitte*, XVI, 242-243.
2 Yeniçeri, *"Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri"*, s. 366-367.
3 bk. Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emvâl* s. 77-351.
4 Enfâl 8/41; bk. Yeniçeri, *"Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri"*, s. 374.
5 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 121.

elde edilen Beni Kureyza ve Hayber arazilerinin beşte biri verilmiştir. Hz. Peygamber de bunlardan ailesinin ihtiyacını karşıladıktan sonra geri kalanını Suffe Ehli başta olmak üzere muhtaçlara sarf etmiştir. Fetihlerle birlikte Resûlullah'ın gelirleri artmıştır; ancak o hayat standardını fazla değiştirmemiştir. İhtiyaç fazlası malını tasadduk etmiştir.[1] Bunların yanı sıra Hz. Peygamber az da olsa ticaret yaparak evin geçimini sağlamaya çalışmıştır.

Hz. Peygamberin hem fakirliği hem de zenginliği öven hadisleri mevcuttur. Bazılarının yorumladığı gibi fakirliği öven hadisler, dünya nimetlerinden uzaklaşmayı ve fakirliği tavsiye ediyor görünse de, ilgili diğer hadisler ve âyetler incelendiğinde durumun tamamen farklı olduğu anlaşılmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu tür hadisler ortama ve kişinin durumuna göre söylenmiş hadislerdir. Yoksulluk ve sefalet içinde kıvrananlara bir teselli, varlık içinde yüzen ve dünyaya aşırı derecede bağlananlara ya da bağlanıp doğru yoldan sapma ihtimaline karşı bir uyarı; muhtaçların haklarının korunması, horlanmaması ve onlara yardım edilmesi konusunda bir tavsiyedir.

Hz. Peygamberin fakirlikten Allah'a sığınmasından,[2] Allah'tan rızk istemesinden;[1] inananları çalışmaya,[2] helal kazanca[3]

---

1 Buhârî, "Cihâd", 80.
2 Nesâî , "İstiâze", 16.

ve malı iyi yönde harcamaya[4] teşvik etmesinden zenginliğe önem verdiği anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda güç demek olan zenginlik Allah'a inanan insanların elinde olmalı ki, yeryüzünde dirlik, düzen, adalet osun. Açta, açıkta, darlıkta, sıkıntıda insan kalmasın. Müslüman sadece kendisini değil, bütün dünyadaki insanları düşünen insandır. Bunun için İnanan insanlar bu niyet ve amaçla çok çalışmalı, varlıklı ve güçlü olmalıdırlar.

g. Mali İbadetlerin Farz Kılınması

İbadetlerin bir kısmı beden ile diğer bir kısmı mal ile diğer bir kısmı da hem mal hem de beden ile yapılabilmektedir. Örneğin namaz ve oruç beden ile zekât, sadaka ve kurban mal ile hac ve cihad da hem mal hem de beden ile yapılmaktadır.

Görüldüğü gibi iman, namaz ve oruç dışında İslâm'ın temel unsurlarından olan zekât, sadaka, kurban, hac ve cihad ancak mal ile yapılabilmektedir. Bunlardan zekât, sadaka ve kurban fakir ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik birer ibadettirler. Hem sevabı çok olan bu amelleri yerine getirmek hem de fakir ve

---

1 Tirmizî, "Tefsîr", 23.
2 Buhârî, "Zekât", 50.
3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 141.
4 Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 20.

miskinlerin ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla müslümanın zengin olmayı arzulaması ve zengin olmak için çalışması Kur'ân'a uygun bir davranıştır. Hz. Süleyman kendisine verilen zenginlik hakkındaki sözü de bunu desteklemektedir: *"Ben mal sevgisine Rabbimi anmayı sağladığı için düştüm."*[1]

Kur'ân'daki 'kazandıklarınızdan infak edin'[2] ifadesi de müslümanı infak edebilecek malı kazanmak için çalışmaya teşvik etmektedir. Süleyman Ateş âyetteki *kesb*'den maksadın insanın çalışarak, sanat icra ederek kazandığı mal olduğunu söylemektedir.[3]

Kur'ân'da Yüce Allah yanlarına yiyecek almadan hac ibadetini yerine getirmeye çalışanları uyararak rızk edinmelerini istemektedir: *"…azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır..."*[4] Bu âyetin hac ibadeti için sefere çıkan ve "*Biz Allah'a tevekkül ediyoruz, Allah'ın beytini tavaf ediyoruz, O bizi doyurmaz mı?*" diye söyleyerek insanlara yük olan Yemenliler hakkında indiği rivâyet edilmektedir.[5]

---

1 Sâd 38/32.
2 Bakara 2/267.
3 Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, I, 378.
4 Bakara 2/197.
5 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 244.

Zenginlik toplumda emniyete, cömertliğe ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermeye sebep olduğu için bazı selef âlimleri: *“Dünya ve ahiretin hayrını, Allah korkusu ile zenginlikte; yine dünya ve ahiretin şerrini de zulüm ile fakirlikte bulduk.”* demişlerdir.[1]

Netice olarak hac, kurban, zekât, sadaka, hayır ve hasenat gibi bazı farz ve ibadetlerin yerine getirilebilmesi için belirli miktar mala ihtiyaç vardır. Allah’a yaklaştıran bu ibadetler ancak maddî imkânlarla yapılabilir. Bunun için de çalışmak ve varlıklı olmak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bazı ibadetlerin sadece mal ile yapılabiliyor olması İslâm’ın zenginliği teşvik ettiğini göstermektedir. Görüldüğü gibi mal elde etmek kötü bir durum olmadığı gibi bazı ibadetleri ifa edebilmenin ön şartıdır.

h. İman ve Salih Amellerin Malı Artıracağının Vadedilmesi

İnsanların güzel davranış ve amelleri, rızklarının genişlemesine sebep olabileceği gibi, kötü davranış ve amelleri de rızklarının daralmasına sebep olabilir. Toplumsal değişmenin ve

1 Maverdî, *Edebü’d-Dünya ve’d-Din*, s. 184.

gelişmenin temel etkeni olan insanı[1] eğitmek için Kur'ân, yapılan güzel ve faydalı ameller karşılığında uhrevî mükâfatların kazanılması yanında dünyevî menfaatlere de ulaşılacağı bildirilmektedir: *" … Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur."*[2]

Allah inanan ve inancının gereğini yerine getirenlere güzel bir hayat yaşatacağını[3], darda kaldıklarında bir çıkış yolu vereceğini ve ona beklemediği yerden rızk ihsan edeceğini vaad etmektedir.[4] Tâhâ sûresindeki *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için dar bir geçim vardır ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşrederiz."*[5] âyetindeki dar geçim hakkında da yine müfessirler farklı görüşler serdetmişlerdir. Bazı müfessirlere göre "dar geçim" den maksat kabir azabı ve ahiretteki azaptır. Bazılarına göre de dünyadaki maddî ve manevî sıkıntıdır. Dünyadaki sıkıntı maddî yetersizlik olabileceği gibi zengin de olsalar inanmayanların mal hırslarından, haram yollardan kazanmalarından ve haram yollara

---

1 Şeriatî, *Toplum Bilim Üzerine*, s. 53.
2 Talak 65/2-3.
3 Nahl 16/97.
4 Talak 65/2-3.
5 Tâhâ 20/16.

harcamalarından dolayı manevî darlık ve sıkıntı da olabilir.[1] Allah'a inanıp iyi işler yapanlara güzel bir hayat, Allah'a inanmayanlara da sıkıntılı bir hayat vardır. Kanaatimizce bu durum hem dünya hem de ahiret için geçerlidir. Dünyada da hem maddî hem de manevî açıdan sıkıntı söz konusudur.

Kur'ân'da fakir olan bekârların helalinden evlendikleri takdirde zenginleştirileceği buyrulmaktadır.[2] Hz. Ebu Bekir: "Evlenmek konusunda sizler Allah'ın size vermiş olduğu emri yerine getirerek O'na itaat ediniz. O da size vermiş olduğu zengin kılmak sözünü yerine getirecektir. Çünkü Kur'ân, 'şâyet yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir' buyurmuştur." demektedir. Bu âyetten yola çıkarak Abdullah b. Mes'ud: "Evlenmek suretiyle zengin olmanın yolunu arayınız" yorumunda bulunmuştur.[3]

Yüce Allah eski kavimlerden bahsederken: "*Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketlerin kapılarını açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de*

---

1 bk. Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, II, 65; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 95; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XII, 294.

2 Nûr 24/32.

3 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 116.

kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayıverdik.”[1] buyurmaktadır. Bu âyetin hileli alışverişle toplumun ekonomik düzenini bozan Meyden halkının helakinden bahseden âyetlerden hemen sora gelmesi “Allah’a karşı gelmekten sakınma” nın içerisinde toplumun ahlakî ve ekonomik düzenini bozacak davranışlardan kaçınmanın da bulunduğunu göstermektedir. Bu durum sadece eski kavimler için değil, bütün milletler için söz konusudur. İlahi buyrukların gereğini yerine getiren her millete Allah bol nimetler ihsan eder: *“Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur’ân’ı) gereğince uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızk) yiyeceklerdi. Onlardan orta yolu tutan bir zümre vardır. Ama onların birçoğunun yaptığı ne kötüdür!”*[2] Âyette “üstlerinden” ifadesinden maksat yağmur, “ayaklarının altından” ifadesinden maksat da bitkilerdir.[3] Âyetin kapsamına günümüzde yeryüzünden ve gökyüzünden elde edilen bütün kazançlar girebilir.

Şükredildiğinde malın artırılacağı, nankörlük edildiğinde ise malın elden çıkacağı bildirilmektedir. Bu yüzden Allah bizden sürekli kendisini hatırlamamızı ve nankörlük etmememizi

---

1 A’râf 7/96.
2 Mâide 9/65-66.
3 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 463.

istemektedir:*"…Andolsun şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."*[1] *"Eğer şükrederseniz artırırım.*" âyetini Zemahşeri 'bol yağmur ve nebatat' diye yorumlamıştır.[2] Bu Allah'ın insanların istifadesine sunduğu her türlü nimeti kapsamaktadır.

Allah Kur'ân'da yeryüzünün kendine ait olup kullarından dilediğine verebileceğini[3] ve bu kimselerin de çoğunlukla inanan ve sabreden mustazaflar olduğunu bildirmektedir: *"Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrailoğullarını), toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, onların sabretmeleri karşılığında gerçekleşti. Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik."*[4]

Kasas sûresinde de "onları önderler yapalım" ifadesi bulunmaktadır.[5] Sünnetüllah gereği yeryüzüne salih kullar varis olacaklardır: *"Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da, 'Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır.' diye*

---

1 İbrahim 14/7; bk. Bakara 2/152.
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/133.
3 A'râf 7/128.
4 A'râf 7/137.
5 Kasas 28/5.

yazmıştık.”[1] Bazı müfessirler dünyevî iktidarı salihler de fasıklar da elde edebilirler diyerek buradaki vaad edilen arzı ahiret mutluluğu ve bahtiyarlığı olarak yorumlamışlardır. Ancak Sıddıkî’nin de belirttiği gibi[2] bu yorum pek doğru görülmemektedir. Çünkü buradan yeryüzünün kastedildiğine dair âyetler mevcuttur.[3]

Sağlıklı bir dinî inancın sonucu olan salih yaşantının kaçınılmaz olarak başarıya ve siyasal güç elde etmeye varacağı Kur’ân’da şöyle vurgulanır: *“Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.”*[4] Bu âyetteki vaadler Allah’ın buyruklarını yerine getiren bir topluluğa yapılmaktadır. İlahi emirleri yerine getirmek sadece namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler değildir. Bu ibadetleri îfâ etmenin yanı

---

1 Enbiyâ 21/105.
2 Sıddıkî, *Kur’ân’da Tarih Kavramı*, s. 22, 23.
3 Kasas 28/5.
4 Nûr 24/55.

sıra millet olarak birlik ve beraberlik içinde rakiplerden daha güçlü olmak için siyasi, iktisadî ve içtimai her alanda çalışmaktır.[1]

Kur'ân'da zikredilen bir gerçek de şudur ki, insanlar kendilerini iyiye programlamadıkları müddetçe Allah onları iyiliğe sevk etmez: *"Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur."*[2]

İlgili âyetler bir araya getirildiğinde çıkan sonuç şudur: Kötülük arızî bir durumdur. Asıl olan iyiliktir. İyi insanlar iyiliklerini devam ettirdikleri müddetçe Allah onların durumlarını ve konumlarını değiştirmez. Yeryüzünün bütün güzelliklerine ve nimetlerine layık olan Allah'ın salih kullarıdır. Öyleyse kulların buna layık olabilmeleri için çalışmaları ve gayret etmeleri gerekmektedir.

ı. Dünyanın İmarının İstenmesi

Dünya insanın rahat ve güvenli bir şekilde yaşayabileceği ve bütün ihtiyaçlarını karşılayabileceği nitelikte yaratılmıştır. İnsan yeryüzünü imar etmesi için bedenî arzu ve ihtiyaçlar içinde

---

1 Enfâl 8/60.
2 Ra'd 13/11.

yaratılmış[1] ve bu yüzden de yerde ve gökte bulunan her şey insanın emrine verilmiştir. İnsan yeryüzünde hayatını sürdürebilmesi için eşya ile baş başa bırakılmış, gerekli malzeme ve bunu değerlendirecek yetenekle desteklenmiş, ona bunlardan yararlanma yolunda ipuçları verilmiş ve gerisi de insana bırakılmıştır. Özellikle yaşanan hayatı kolaylaştıran araçların ve tekniğin elde edilmesi eşya üzerinde yoğunlaşmayı, insan ile eşya arasındaki ilişkilerin keşfedilmesini gerektirmektedir. İnsan tasarruf yetkisine sahip olduğu eşya üzerinde bütün yeteneklerini kullanarak, eşyayı yararlanabileceği doğrultuda şekillendirmelidir.[2]

Dünyadaki her şeyin insana himmet etmesi için yaratılması ve eşyanın insana tanıtılması, insanın eşyanın sahibi ve efendisi konumunda olduğunu göstermektedir. Bu yüzden insan buyruğuna ve hizmetine verilen maddeyi bütün insanların yararına kullanmalıdır.

Bir şeyin sahibi olmak o şeyden en güzel bir şekilde ve en üst düzeyde istifade etmeyi gerektirir. Buna göre yeryüzünün halifeliği yeryüzünün imarını, ömür geçirilecek bir yerin güzelleştirilmesini gerekli kılmaktadır.[3] Yeryüzünün imarı insanın

---

1 Râğıb, *İnsân*, s. 72.
2 Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet,* s. 118, 119.
3 Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet,* s. 119.

halifelik görevinin bir parçasıdır: *“ Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber gönderdik. Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi yeryüzünden yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı. Öyle ise O’ndan bağışlanma dileyin; sonra da O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir.”*[1]

Bu âyete göre Allah ihtiyaçlarını karşılaması için insana yeryüzünü imar etmesini emretmektedir. Bu âyet ziraat, ağaç dikme ve binaların yapımı için yeryüzünü imar etmenin zorunluluğunu işaret etmektedir.[2] Âyetteki *isti’mar* kelimesini Râzî (606/1210), üç şekilde yorumlamıştır. Birincisi *imar*’dan gelir “yeryüzünü imar etmek, bayındır hale getirmek” anlamındadır. İkincisi *umr*’dan gelir. “Ömrünü uzatmak, yaşatmak” anlamındadır.[3] Üçüncüsü ise *umra*’dan gelir ki “hayatınız boyunca yeryüzünü size verdi, siz ölünce başkalarına kalacak” anlamındadır.[4] Beydâvî de âyeti *“Allah size dünyayı imar etme gücü verdi ve orayı imar etmenizi emretti*” şeklinde yorumlamıştır.[5]

---

1 Hûd 11/61.

2 Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân,* IV, 378; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl,* I 461; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî,* VIII, 288.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 407; İbn Kesîr, *Tefsîr,* II, 493.

4 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, /431.

5 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I/461.

Kur'ân'da yeryüzünün imarının bir parçası olan mescitlerin inşa edilmesi de bizzat inananlar tarafından istenmektedir: "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."[1] Bu âyetten ilham alan müminler tarih boyunca imarın en güzel örneklerini mescitlerde ve camilerde vermişlerdir.

Kur'ân mamur olan dünyanın özellikle de içinde Allah'ın adı anılan mabetlerin yıkılmamasını ve zarar görmemesini istemektedir: *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi."*[2]

"Düzeltilmişken yeryüzünde bozgunculuk yapmayın."[3] âyeti ahlakî, siyasî, içtimaî ve iktisadî salahı içermenin yanında yukarıdaki âyet de dikkate alındığında yeryüzünün fiziki düzeninin salahını da içerdiği söylenebilir.

Bu âyetlerden Allah'ın insanların faydasına olan yapıların yok edilmesine razı olmadığı anlaşılmaktadır. Allah insanların gelişmesini ve medeniyetler kurmasını istemektedir. Bazı âyetlerde

---

1 Tevbe 9/18.
2 Hac 23/40.
3 A'râf 7/56.

yerilen ve helak edildiği bildirilen medeniyetler Allah'a, peygamberlere ve ahirete inanmaya engel olan, zayıf ve yoksulları ezen medeniyetlerdir. İslâm tarihine baktığımızda sahabenin yeryüzünü imara çok büyük önem verdiklerini görmekteyiz. Hz. Ali, Mısır valisine yazdığı mektupta şöyle demektedir: *"Yeryüzünü imar etmeye olan arzun ondan haraç toplamaya olan arzundan daha çok olsun."* Hz. Ömer'in de halifeliği zamanında bir yeri at otlatmak ve ekin ekmek için koru eden Haris b. Kilde'ye yardım ettiği kaydedilmektedir.[1]

i. Müslümanların Güçlü Olmasının İstenmesi

Kur'ân'ın bir amacı da yeryüzünde adil ve ahlâkî temellere dayanan, yaşanılabilen bir toplumsal düzen kurmaktır.[2] Asr sûresinde bunu net bir şekilde görebilmekteyiz. Bu sûrede insanların hüsrandan kurtulabilmeleri için dört özelliği taşımaları gerektiği bildirilmektedir. Bunlardan ilk ikisi olan iman ve salih amel daha çok kişinin şahsına yönelik, son ikisi olan hakkı ve sabrı tavsiye iman ve salih amel sahibi fertlerden müteşekkil bir toplum oluşturmaya yöneliktir.[3] Bu arada zekât, sadaka ve infak gibi salih

---

1 Mübârek, *İslâm'da İktisat Nizamı*, s. 169.

2 Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 99.

3 Asr 103/1-3.

amelin bir kısmının da doğrudan toplumla ilişkili olduğunu unutmamak yerinde olur.

Kur'ân, Mekke dönemindeki bozulan sosyal düzeni temelde iki yönden eleştirmektedir: Birincisi şirk, yani toplumun bölünmüşlüğünün belirtisi olan çok tanrıcılık. İkincisi ise aynı şekilde insanlığın bölünmüşlüğünü tehlikeli bir şekilde devam ettiren sosyo-ekonomik adaletsizliktir. Mekke çok gelişmiş ve zengin bir ticaret şehri idi. Fakat aynı zamanda zayıfları, herhangi bir kabileye mensup olmayanları, köleleri ve ücretlileri sömüren bir yeraltı dünyası ile ticari ve parasal hilelerin her çeşidi bu toplumda vardı.[1] İşte Kur'ân ahireti hiç hesaba katmadan bütün gayretini dünyayı elde etmeye sarf eden, haklı-haksız kazandığı malın kendisine ait olduğunu ve istediği şekilde harcayabileceğini düşünen insanları pek çok âyette açıkça hem yermiş hem de uyarmıştır: *"Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."*[2]

Kur'ân'ın tavsif ettiği şekilde Allah ve ahiret inancına sahip olmayan insanların elinde zenginlik ve servetten kaynaklanan gücün

---

1 Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 100, 101.
2 Tevbe 9/34.

ne şekilde dünyanın ve insanların zararına kullanıldığını âyetlerde gördüğümüz gibi günümüzde de müşahede etmekteyiz. Özellikle İslâm âlemine karşı kullanılan bu gücün Müslümanları ne derece zelil ettiği aç, susuz, evsiz, barksız bıraktığı aşikârdır. Haksız olarak yurtlarından çıkartılan Müslümanlara, Mekkeli müşriklerle savaşmalarına izin verilmiş, onlardan savaş için hazırlık yapmaları ve gerektiğinde topyekûn savaşa çıkmaları istenmiştir.[1] İnkârcıların Allah'ın adının anıldığı ibadethaneleri yıkmalarına, yeryüzünde fitne-fesat çıkartmalarına engel olmak ve inananların inanç ve yaşantılarına müdahale etmelerine mani olabilmek için Müslümanların güçlü olmaları gerekmektedir: *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez."*[2]

Bu âyette açıkça görüldüğü gibi Müslümanların gizli-açık düşmanlarını korkutmak, yıldırmak ve sindirmek için her türlü kuvvetin hazırlanması gerektiği ve bu uğurda her ne harcarlarsa karşılığının kendilerine eksiksiz verileceği bildirilmektedir. Bedir

---

1 Nisâ 4/71; Tevbe 9/36; 41; Hac 22/39-40.
2 Enfâl 8/60.

Harbini, savaş araç ve gereçlerinden yoksun olarak yapan Müslümanlara gerekli hazırlık yapılmadan savaşın kazanılamayacağı ima edilmiştir.[1] Bu âyetteki *kuvvet* kelimesinden maksadın dört şey olduğu ifade edilmiştir: Birincisi, silah araç ve gereçleri. İkincisi, atıcılıktır. Peygamberimiz hutbede ilgili âyeti okuduktan sonra üç defa: "*İyi bilin ki kuvvet atmaktır*."[2] buyurmuşlardır. Üçüncüsü, savaş için beslenen atlardır. Dördüncüsü de savaş için gerekli olan her türlü malzemedir. Savaş için eğitim yapmak da farz-ı kifayedir.[3] Diğer bir yönüyle ibadettir. Düşmana karşı zamanın gereklerine göre kuvvet hazırlamak Allah'ın buyruğudur. Kuvvet savaş için gerekli her şeydir. Bu âyette at hem kuvveti[4] hem de savaş maksadıyla sırtlarına binilen savaş gemileri, denizaltıları, uçakları, tankları ve başka türlü silahları ifade etmektedir. Bu yüzden bize düşen âyetin indiği dönemde kullanılan ok, yay, mızrak, kılıç, kalkan ve at gibi savaş malzemelerini hazırlamak değil, zamanın ve şartların gerektirdiği, savaşta galip gelebilmek için kullanılabilecek her türlü maddî-manevî malzemeyi hazır bulundurmaktır.

---

1 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 423.
2 Müslim , "İmâret", 167; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23.
3 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 423.
4 Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, III, 1095.

Bu âyetteki savaş hazırlığı ve infak Allah'ın emridir. Bu hazırlıkta ve infak da kusur etmenin ya da ihmalkâr davranmanın neticesinde Müslümanlar ve içinde yaşadıkları beldeler maddî ve manevî tehlikelerle karşı karşıya geleceklerdir.

Müslümanların düşmanlarından ve rakiplerinden siyasi, askeri, iktisadî, içtimai, bilimsel ve teknolojik açılardan daha güçlü olmaları gerekmektedir. Kur'ân bu gerekliliği aynı zamanda âyetin devamındaki söz konusu gücü artırmak için infak edenlerin ödüllendirileceğini bildirmesiyle desteklemektedir. Kanaatimizce Müslümanın bu gücü artırmak için yaptığı her türlü öğrenme, çalışma, üretme ve alıştırma buradaki infak gibi ödüllendirilecektir. Günümüzde Müslümanların geri kalmalarının ya da geri bıraktırılmalarının asıl nedeni de bu anlayışı yitirmiş olmalarıdır. Günümüzde bu gücün elde edilebilmesi temelde iki şeye bağlıdır: Bilgi ve ekonomi. Kur'ân'ın ilk emrinin 'oku' olduğu gibi Hz. Adem'e öğretilen ilk şey de bilgidir. Peygamberimiz de gerek yaptığı icraatlar ve gerekse hadislerinde Müslümanları bilgi öğrenmeye ve çalışıp kazanmaya teşvik etmiştir. Bu konuyu daha önce işlediğimiz için burada tekrarlamıyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, adına 'cahiliyye' denen toplumun Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşidin döneminde bilgi ve kültür seviyesinin, hayat standardının ne derece yükseldiği herkesçe malumdur. Ömer b. Abdülaziz dönemine gelindiğinde zekât verilecek insan dahi

bulunamadığı tarihî bir gerçektir. Aslında Kur'ân'ın da bizden istediği fakirleri kendi kendilerine yeterli olabilecekleri seviyeye ulaştırmaktır.

Müslümanlar bilgi ve ekonomi sayesinde elde ettikleri gücü Allah'a ve ahirete inanmayanlar gibi insanların zararına değil, yeryüzünün salahı ve insanların sulhu için kullanırlar: *"Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a aittir."*[1] Kur'ân'daki bu emrin maksadı hazırlanan güç ve kuvvetle başka dinden olan insanları öldürmek, sindirmek, baskı kurmak ya da sömürmek olmayıp onların maddî ve manevî olarak kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemektir.[2]

Düşmanı korkutacak gücün hazırlanması şairin: "*Hazır ol cenge eğer istersen sulhu salah."* dediği gibi savaştan çok barış için gereklidir. Zaten bir sonraki âyette de barış isteyenle kesinlikle savaşılmaması emredilmektedir: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[3]

---

1 Hac 22/41.
2 Heyet, *Kur'ân Yolu*, II, 553.
3 Enfâl 8/61.

4.1.1. Zenginliğin Olumsuz Yönleri

Kur'ân'da zaman zaman mal-mülk, servet ve zenginlik yerilmektedir. Buradan hareketle bazı müfessir ve mutasavvıflar malı-mülkü dindarlığa engel kabul etmişlerdir. Hâlbuki Kur'ânda tenkit edilen zenginlik, helal yoldan kazanılmayan, zekâtı sadakası verilmeyen, aşırı bir şekilde sevilen ve Allah yolundan alıkoyan zenginliktir. Kur'ân'da mal-mülk temelde şu üç noktadan tenkit edilmiştir:

a. İnsanın Zenginliğe Karşı Doyumsuz Tutumu: Hırs ve Tamah

Kur'ân'da zengin ve varlıklı insanları tenkit eden âyetler incelendiğinde ilk göze çarpan insanın mala karşı sergilediği yanlış tutumdur. Bu yanlış tutumların birincisi, malı aşırı sevmektir. İnsanın hem hayatını sürdürebilmek hem de Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirebilmek için yemeye, içmeye, giyinmeye ve barınmaya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için de kendisine yerde ve gökte olan bütün nimetler verilmiştir. Pek çok âyette insanların bu nimetlerden istifade etmesi istenmiştir: *"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."*[1] *"Allah'in sana verdiginden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama*

---

1 Bakara 2/29.

dünyadan da nasibini unutma.”[1] Allah’ın vermiş olduğu rızklardan yararlanmayı kolaylaştırmak için de insana, dünya hayatı ve nimetleri süslü gösterilmiş, mal sevdirilmiştir: *“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”*[2] Kadın/erkek sevgisiyle birlikte evlat ve mal sevgisi insanın kalbine yerleştirilmiştir. Böylece neslin devam etmesi ve insanların kimseye ihtiyaç duymadan daha müreffeh yaşamaları sağlanmıştır. Fıtratta var olan bu duygular meşru çerçevede kullanıldığında dünya ve ahiret için iyi neticeler verirken, ölçüsüzce kullanıldığında dünyanın da ahiretin de mahvına sebep olabilmektedir. İşte Kur’ân’ın da her fırsatta uyarıda bulunduğu husus budur.

Fıtratta var olan mal sevgi aşırı bir tutkuya dönüştüğünde mal, helal ya da haram olması dikkate alınmadan biriktirilir ve yenilir: *“Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. Malı da pek çok seviyorsunuz.”*[3] Buradaki *lemmen* ve *cemmen* kelimeleri helal-haram demeden malı çokça biriktirmeyi ve

---

1 Kasas 28/77.
2 Âl-i İmrân 3/14.
3 Fecr 89 /19-20.

başkasına veremeyecek derecede onu sevmeyi ifade eder.[1] Yukarıdaki âyetlerin geçtiği sûre Mekkî'dir. Sûrenin ilk muhatabı Cahiliye Döneminde kadınlar ve çocukları mirastan mahrum bırakıp mirasın tamamına konan ve haram-helal demeden mal toplayan cahiliye Araplarıdır.[2] Cahiliye Dönemi insan tipinden bahsedilirken de *"O malı pek sever."*[3] denmiştir. Tabii ve ölçülü olan mal sevgisi daha çok çalışmayı üretmeyi ve kazanmayı sağlar. Bu sevgi malı başkalarıyla paylaşmaya da engel değildir. Tutku derecesine varan mal sevgisi ise haram ve haksız mal kazanmaya, malı yığın yığın biriktirip başkalarına vermemeye neden olur. Kur'ân'ın şiddetle tenkit ettiği mal sevgisi de budur.

İnsan sahip olduğu malı kendi ilmi ve çabası neticesinde elde ettiğini ve istediği gibi harcama özgürlüğünün bulunduğunu düşünmektedir: *"Kârûn, 'Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir' dedi."*[4] Hâlbuki malın ve mülkün gerçek sahihi Allah'tır: *"Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Bütün işler ancak ona döndürülür."*[5] Kârûn çok mala, ticaret ve iktisat gibi kazanç yollarını ve metotlarını bilmesinden dolayı sahip olduğunu

1 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXII, 424-425; Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, IV, 417.
2 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 415.
3 Âdiyât 100/8.
4 Kasas 28/78.
5 Hadîd 27/5.

düşünmektedir.[1] Sadece kendi bilgi, beceri ve imkânlarıyla mal kazandığını düşünen insanları bu durum lükse, gurura ve kibre sürükler: *"Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir' dediler."*[2] Aynı sûrenin 75. âyetindeki Kârûn'la ilgili azgınlaşma ve böbürlenme ifadeleri de dikkate alındığında mutlak sûrette malın yerilmediği, malı kendinden bilme ve malla gururlanmanın kötülendiği görülmektedir. Burada Kârûn'un temel hatası dünya malını gaye edinmesidir. Nitekim Kârûn'un içinde bulunduğu ihtişama imrenenler dünya malını isteyenler diye nitelendirilmişlerdir. Müminler hem dünya malını hem de ahiret sevabını isterlerken bu tip insanlar sadece dünya malını arzulamaktadırlar: *"İnsanlardan, 'Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver' diyenler vardır. Bunların ahrette hiçbir nasibi yoktur."*[3]

Dünyayı gaye haline getirip ellerindekilerle övünüp kibirlenen insanlar başkalarını küçümseyip alay ederler: *"İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay*

---

1 Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, III, 288.
2 Kasas 28/79.
3 Bakara 2/200.

etmektedirler. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızk verir.”[1] Burada zengin Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed’e tabi olan fakir sahabileri hor ve hakir görmeleri anlatılmaktadır.[2] Ayrıca rızkı Allah’tan aldığı halde Allah’ın kullarını küçümsemenin tehlikesine de dikkat çekilmektedir.

Zuhruf suresinde İnsanların küfürde birleştiren bir unsur olmasaydı Allah'ı inkar edenlerin evlerine gümüşten tavanlar, üzerine binip çıkacakları merdivenler, evlerine kapılar yapılacağı ve kendilerine divanlar, koltuklar ve nice süsler verileceği bildirilmektedir.[3] Bu ayetler malın Allah katında hiçbir değerinin olmadığını vurgulamanın yanında inançsız ve eğitimsiz insanların inkarcı zenginlere imrenmekten kendilerini alamayacakları ve neticede onlarla aynı safta olacakları bildirilmektedir. Nitekim biraz önce geçtiği gibi Karun'a imrenenlerin "dünya hayatını isteyenler" diye nitelendirilmeleri onların inançsız olduklarını ve Karun'a imrenmeyenlerin de "ilim verilenler" diye nitelendirilmeleri onların inançlı ve eğitimli olduklarını göstermektedir.

---

1 Bakara 2/212.

2 Suyûtî , *ed-Dürru’l-Mensûr*, I, 486.

3 Zuhruf 33-35.

Aşırı mal sevgisi, kazancı kendinden bilme, dünyayı amaç edinme, eldekiyle övünme ve fakirleri küçümseme gibi menfi tutum ve davranışlar insanı peygamberlere karşı gelmeye, Allah'ı ve ahireti inkâra götürür: *"Biz hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, 'Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz' demişlerdir."*[1] Söz konusu kişileri inkâra sevk eden malın kendisi değil insanların mal karşısındaki yanlış tutum ve davranışlarıdır.

b. Zenginliğin Oluş Biçimi: Haramdan Kazanma

Allah insanı hem dünya hem de ahiret için yaratmıştır.[2] İnsana ahirette cennet ve nimetleri; dünyada da hayat, yiyecekler, içecekler, giyecekler ve evlat gibi türlü nimetler bahşedilmiştir. İnsandan emrine ve hizmetine verilen bu nimetlerden uzak durmaması, aksine istifade etmesi istenmiştir: *"Ey âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin, için; fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez."*[3]

Yeryüzüne ve gökyüzüne serpiştirilmiş olan bu nimetlerin meşru bir şekilde elde edilmesi istenmiş, gasp, haksızlık, hırsızlık ve sömürü gibi meşru olmayan yollarla elde edilen mal tenkit

---

1 Sebe 34/34.
2 Râğıb, *İnsân*, s. 71.
3 A'râf 7/31.

edilmiştir: *“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.”*[1]

Haksızlıkla elde edilen mal yeryüzünde fitnenin, fesadın ve kargaşanın temel nedenidir. Çünkü bir mal haksız ve hukuksuz elde edilmişse birileri zarara uğramış demektir. Bu kimselerin kendilerini zarara uğratanlara karşı öfkeli olmaları, kalplerinde kin ve nefret tohumlarının yeşermesi kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan meşru olmayan yollarla elde edilen malın zekâtının, sadakasının verilmesi ve fakirlere infak edilmesi çok zordur. Zaten zekâtın, sadakanın ve infakın anlamını bilen insanlar da haksız mal edinmeye pek tevessül etmezler. Böylece fakir ve zayıf insanlardan haksız yere elde edilen ve onlara geri dönüştürülmeyen mal toplumda sevgisizliğe, saygısızlığa, fitneye ve fesada neden olmaktadır. İşte Kur’ân’ın kınadığı mal bu tür mal, tenkit ettiği zenginlik bu tür zenginliktir: *“Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve*

1 Bakara 2/188; bk. Nisâ 4/29; Tevbe 9/54.

hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”[1]

c. Zenginliğin Kullanımı: İsraf, Haramda ve Kötü Yolda Kullanma

Yüce Allah insanları farklı kabiliyet ve özelliklerde yarattığı gibi kulları için yarattığı malların dağıtımını da farklı yapmıştır. Yeryüzünde hayatın canlı bir şekilde devam etmesi, insanların birbirlerine iş yaptırabilmeleri, tekâmülün olması ve imtihan olması gibi pek çok hikmete mebnidir. Kur’ân’da sıkça malın ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu öyleyse zengin ve varlıklı insanların Allahın vermiş olduğu mallardan muhtaçlara vermesi ve Allah yolunda infak etmesi gerektiği bildirilmektedir.

Kur’ân şirkle beraber sosyal adaletsizliği tenkit etmiş, bunların yerine tevhidi ve sosyal adaleti yerleştirmeyi amaç edinmiştir. Bunun için de zengin ve varlıklı insanların fakir, yoksul, zayıf ve kimsesiz insanlara karşı bakış açılarının değişmesi, onların gözetilmeleri ve ihtiyaçlarının giderilmesi istenmiştir. Mallarını israf etmeden gereği gibi kendisine ailesine, diğer insanlara harcayanlar ve Allah yolunda infak edenler övülmüş ve kat kat fazlasıyla mükâfatlandırılacakları bildirilmiştir. Varlığın gerçek

---

1 Nisâ 4/160-161.

sahibini unutup malının zekâtını, sadakasını vermeyen, muhtaçları gözetmeyen ve gerektiğinde malını Allah yolunda infak etmeyenler tenkit ve tehdit edilmişlerdir. Malları yüzünden kınananları şöyle sınıflandırabiliriz:

Mal biriktirip Allah yolunda harcamayan cimriler: *"Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."*[1] Âyette altın biriktirme anlamına gelen kenz'in ölçüsü konusunda farklı görüşler vardır. İhtiyaç fazlası olan ve zekâtı verilmiş dahi olsa belirli miktarı aşan mala kenz denildiği gibi[2] zekâtı verilen malın âyette geçen kenz'in kapsamına girmediği de söylenmektedir.[3]

Mal sayesinde elde edilen güçle başkalarına baskı kurmak, fitne ve fesat çıkarmak: Özellikle inkâr edenler malları ve servetleri sebebiyle kibir ve gurura kapılırlar, fakir ve zayıf insanlarla alay ederler: *"İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız*

---

1 Tevbe 9/34.
2 Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 150.
3 Suyûtî , *ed-Dürru'l-Mensûr*, V, 57.

rızk verir.”[1] Fakir ve zayıf insanlarla aynı ortamda bulunmak istemezler. Kureyşin ileri gelenlerinin Resûlullah’ın yanına gelmek istediklerinde fakir Müslümanların yanlarında bulunmamalarını istemeleri üzerine aşağıdaki âyet nazil olmuştur:[2] *“Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.”*[3] Bu âyet de göstermektedir ki insanların Allah katındaki değeri servet ve zenginlikleriyle değil, ihlâsla yapılan ibadet ve dualarıyladır.

İnanmayan zenginler fakirlere yardıma yanaşmazlar: *“Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.”*[4] *“Onlara, ‘Allah’ın sizi rızklandırdığı şeylerden Allah yolunda harcayın’ denildiği zaman, inkâr edenler iman edenlere, ‘Allah’ın, dilemiş olsa kendilerini doyurabileceği kimselere mi yedireceğiz? Siz ancak apaçık bir sapıklık içindesiniz’ derler.”*[5]

---

1 Bakara 2/212.
2 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 151.
3 En’âm 6/52.
4 Mâûn 107/1-3.
5 Yâsîn 36/47.

İnanmayanlar ellerindeki bu serveti inananları yıldırmak ve haktan caydırmak için kullanırlar: *"Onlar, 'Allah Resulü'nün yanında bulunanlara bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler.' diyenlerdir."*[1] *"Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır."*[2] Malları ve servetleri sebebiyle gücü ellerinde bulunduran şımarık zenginler her dönemde inananlara karşı çıkmışlar ve onları tehdit etmişlerdir: *"Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, 'Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz' demişlerdir. Yine, 'Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir' demişlerdi. "Dediler ki: Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur."*[3]

Burada Hz. İbrahim'i ateşe atan Nemrut'u, bütün gücünü zayıflara ve inananlara karşı kullanan Firavu'nu ve finans kaynağı Karun'u hatırlamak yerinde olur.[4] Hz Musa'nın Firavun'a ve çevresindekilere *"Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Ey*

---

1 Münâfikûn 63/7.
2 Enfâl 8/36.
3 Yâsîn 36/18.
4 Tâhâ 20/ 71.

Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler."[1] diye beddua etmesi maddî gücün inançsız, eğitimsiz ve zorba insanların elinde ne kadar zararlı olduğunu göstermektedir.

4.2. Fakirliğin Değeri

Fakirlik, bir olgu olarak bir erdem mi, yoksa bir rezilliği mi ifade etmektedir? Hangi yönleriyle fakirlik övülmekte, hangi yönleriyle yerilmektedir? Fakirliğin Kur'ani temelleri nelerdir, fakirlik adabı nedir? Sonuç olarak fakirlik Kur'an bağlamında nasıl bir değeri ifade etmektedir? Bu kısımda bu soruların cevabı aranacaktır.

4.2.1. Fakirlik Fazilet mi, Rezilet mi?

İnsanlığın yaratılışından beri toplumda insanlar ekonomik açıdan eşit seviyede değillerdir. Her dönemde toplumda günlük ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede fakirler, orta sınıf ve zenginler var olmuştur. İnsanlardaki bu ekonomik farklılık Allah'ın takdiriyle birlikte insanların çalışmalarına, gayretlerine ve kabiliyetlerine bağlıdır. Kur'ân bu durumu insanların bir birlerini ihtiyaç duyduğu işlerde çalıştırabilmeleri için gerekli görür: *"Dünya*

---

1 Yûnus 10/88.

hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık."[1] Aynı ekonomik güce sahip olan insanlardan müteşekkil bir toplumda kimse kimseye iş yaptıramaz. Böylece de insanlar yiyecek, giyecek ve barınak gibi temel ihtiyaçlarını dahi tedarik edemez durumda kalırlar. Özellikle de işlerin ve ihtiyaçların çokça çeşitlendiği günümüzde böyle bir durum hayatı oldukça zorlaştırır. Ayrıca insanlar eşit iktisadî imkânlara sahip olsalardı yeryüzü mamur olmaz, ilerleme ve kalkınma olmazdı.

Zenginlik ve fakirlik, insanlık tarihi boyunca var olan ve kıyamete kadar da var olmaya devam edecek olan bir olgudur. Mutlak manada zenginlik ve fakirlik Kur'ân'da ne övülmekte ne de yerilmektedir. Kur'ân'da övülen malını meşru bir şekilde elde edip meşru bir şekilde harcayan zenginler ve inançlarını, yurtlarını korumak gibi çeşitli nedenlerle fakir düşüp sabredenlerdir. Bazı müfessirler bu tür zenginleri öven âyetlerden ve hadislerden yola çıkarak zenginliğin üstünlüğünü iddia etmişlerdir. Bazıları da malını helal yoldan kazanmayanları ve Allah'ın verdiği maldan gerekli yerlere harcamayanları yeren, harama tevessül etmeden fakirliğine sabredenleri öven âyet ve hadislerden yola çıkarak fakirliğin

1 Zuhruf 43/32.

üstünlüğünü iddia etmişlerdir. Bu konuyla ilgili âyet ve hadisleri tezimizin değişik yerlerinde ele aldığımız için burada tekrarlamak istemiyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki Allah zekât, sadaka, infak, yardımlaşma, hayırda yarışma ve sabretme gibi fiilleri övmesiyle ve bunları yapmayanları yermesiyle, zenginleri ve fakirleri eğitmeyi hedeflemektedir. Esasında üstünlük tartışması anlamsızdır. Çünkü Allah katında en üstün olanlar "*Allah katında en üstününüz en takvalı olanınızdır*"[1] âyetinde açıkça görüldüğü gibi sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirenlerdir. İnsanın üstünlüğü insanın sahip oldukları ya da olmadıklarıyla değil bulunduğu hal üzere Allah'a ve insanlara karşı vazifelerini yapıp yapmamasıyla ölçülmektedir.

Şükreden zenginin mi yoksa sabreden fakirin mi daha üstün olduğuyla ilgili kitaplarında bir bölüm ayıranlar olduğu gibi[2] müstakil eserler yazanlar da vardır.[3] Tartışmalara girmeden şu kadarını söylemek mümkün gözükmektedir: Fakirlik, sonuçta vehbi ve kesbi olsun, bir olgudur. Onun bir erdem veya rezilliği ifade etmesi, fakirin tavrıyla alakalıdır. Fakir, elindekine şükredip kanaat getirir; gücü ölçüsünde durumunu düzeltmeye çalışır, sabır ve şükr

---

1 Hucurât 49/13.
2 Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût,* XXX, 253-256; Gazâlî, *İhyâ,* III, 298-303.
3 İbn Kayyîmi'l-Cevziyye, *Uddetü's-Sâbirîn,* s. 71-117.

unsurlarını yüklenir; dilenmeye ve isyana düşmezse, erdem olur. Aksi halde, sürekli isyan ve dilenmeye tevessül eder; haline şükretmez; imkanı olduğu halde halini helal yönden düzeltme yönlerini aramazsa, bu durumda bir rezilet olur.

4.2.2. Fakirliğin Adabı

Esasında arzu edilmeyen fakirlik başa gelmişse öncelikle kurtulmak için çalışmak gerekmektedir. Kur'ân'da çalışmayı ve rızk aramayı teşvik eden pek çok âyet mevcuttur.[1] Eğer fakirlik, birtakım musibetlerden ve işlerin kötü gitmesinden dolayı ani bir şekilde başa gelmişse öncelikle sabretmek ve kendimiz de dahil her şeyin Allah'ın olduğunu bilmek gerekmektedir: *"Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' derler."*[2]

Kur'ân insanlardan fakir de olsalar iyi davranışlardan vazgeçmemelerini istemektedir. Bekâr olan ve evlenemeyen fakirlerin Allah onları zengin kılıncaya kadar iffetlerini ve namuslarını korumaları istenmektedir: *"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları*

---

1 Nisâ 4/32; Cum'a 62/10; Mülk 67/15.

2 Bakara 2/155-156.

evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." [1]

Muhtaçların başkalarından istemesi yasaklanmamakla beraber halin başkalarına arz edilmesi pek uygun görülmemiştir: *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için) bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir."*[2]

Bu âyetlerde övülen ihtiyaç sahibi olmalarına, bir takım meşakkatler içerisinde bulunmalarına rağmen fakirlerin güzel davranışlar içerisinde bulunmalarıdır. Dolayısıyla Kur'ân'ın temel yaklaşımı kavramlara değil o kavramın içeriğine ve kavramın anlamlandırılmasınadır.[3] Kur'ân bir taraftan dilenciliğin hoş olmadığını ifade ederken diğer taraftan da onları arayıp bulmamızı, onlara iyi davranmamızı ve onları azarlamamızı istemektedir. Allah'ın yardım edilmesini istediği gerçek ihtiyaç sahiplerine başa kakmadan, onları incitmeden infak etmek[4] ve verilecek bir şey

---

1 Nûr 24/32.
2 Bakara 2/273.
3 Tatlı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, s. 326.
4 bk. Bakara 2/261-264.

bulunamadığında onlara güzel söz söylemek de zenginliğin adabındandır: *"Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeni azarlama! Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat."*[1] *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle."*[2] Gazali (1058/1111), fakirliğin adabını şöyle açıklamaktadır:

Fakirliğin İç Adabı: Fakirin Allah'ın kendisine bir deneme olarak vermiş olduğu fakirliği hor görmemesidir. Yani fakirliğin kendisini hor görse de Allah'ın fiilini Allah fiili olmak hasebiyle hor görmemesidir. Tıpkı kan aldıran adamın kan aldırmasından dolayı çektiği ızdırabı hor görüp kan alana ve kan aldırma aletine hor bakmaması, aksine minnet duyması gibi. İşte derecelerin en azı budur. Böyle yapmak farzdır. Bunun zıddı ise haramdır ve fakirliğin sevabını yıkar.

Fakirliğin Zahiri Adabı: İffet ve güzellik belirtip fakirlik ve şikâyeti belirtmemeli. Aksine fakirliği örtbas etmelidir.[3] Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki Cenab-*

---

1 Duhâ 9/11.
2 İsrâ 28.
3 Bakara 2/273.

ı Hakk, çoluk çocuk babası olduğu halde iffetli olan fakiri ve mümin kulunu sever."[1]

Fakirin Fiillerindeki Adabı: Fakirlikten ötürü ibadette gevşeklik göstermemeli, kendisinde fazla olanın azını vermekten imtina etmemelidir. Hiçbir malı istif etmemeli, ihtiyaç miktarını alıp gerisini sarf etmelidir.[2] İslâm isteyeni azarlamamayı ve ona iyi davranmayı emretmekle birlikte ihtiyacı yokken dilenmeyi de yasaklamıştır: *"Kişinin iplerini alıp dağa gitmesi, oradan sırtında bir deste odun getirip satması, onun için insanlara gidip dilenmesinden daha hayırlıdır, insanlar istediğini verseler de vermeseler de."*[3]

Netice olarak fakirliğin adabını şöyle sıralayabiliriz:

1. İlahi taksime rıza göstermek,

2. Fakirliği bahane edip ilahi emirlerde ve yasaklarda gevşeklik göstermemek,

3. Fakirlikten kurtulmak için çalışmak,

4.Gerek söz ve gerek se kılık kıyafet açısından mümkün olduğunca fakirliği belli etmemeye çalışmak,

---

1 İbn Mâce. "Zühd", 5.
2 Gazâlî *İhyâ*, III, 303-304.
3 Buhârî, "Zekât", 50.

5. Mecbur kalmadıkça dilenmemek.

4.2.3. Fakirliğin Övülen Yönleri

a. İffetli Olmak/ Dilenmeye Yanaşmamak

Fakirlik Kur'ân'da açıkça övülmemektedir. Ancak Kur'ân, çeşitli nedenlerle fakir düşüp durumuna sabredenleri, haram yollara tevessül etmeyenleri, mecbur da kalsalar fakirliğini açığa vurmayanları ve insanlardan bir şeyler istemeyenleri övgüyle anlatır: *"İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler."*[1]

Râzî (606/1210), Medine döneminin başında cihadın farz olduğunu ve Suffe ashabının sürekli cihad ve Hz. Peygamberi dinlemekle meşgul oldukları için geçimlerini sağlamakla uğraşmaya vakit bulamadıklarını bildirmektedir.[2] Âyete göre infakta öncelik kendini ilme ve Allah yoluna adayan, ısrarla dilenmeyen ve zorda kalmaları dışında hallerini kimseye arz etmeyen fakirlerindir. Âyet *"sen onları simalarından tanırsın"* demekle bizden onları arayıp bulmamızı ve ihtiyaçlarını gidermemizi istemektedir. Allah rızası için nöbet bekleyenlerden, ilim öğrenenlerden ve kendilerini kamu

---

1 Bakara 2/273.

2 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 19

hizmetlerine vakfedenlerden geçim sıkıntısı çekenler de bu âyetin hükmü içinde yer almaktadırlar.[1]

b. İyi Fakirlerin Model Olarak Sunulması

Kur'ân'da gerek peygamberlerden ve gerekse insanlardan zengin örnekler olduğu gibi fakir örnekler de vardır. Daha önce de geçtiği gibi peygamberlerin bir kısmı hayatının tamamında zengin bir hayat yaşarken diğer bir kısmı da kimi zaman zengin kimi zaman da fakir bir hayat yaşamıştır. İyi zenginlerden ve iyi fakirlerden örnekler verilirken Kur'ân'ın dikkat çektiği husus şudur: Zenginlik de fakirlik de iyi Müslüman olmaya mani değildir. Fakirlerin sabredip Allah'tan yardım istemesi ve çalışması, zenginlerin de şükredip varlığını insanların faydasına kullanması gerekmektedir.

Firavun'un zulmünden kaçıp Medyen'e sığınan Hz Musa, iki kız kardeşin koyunlarını suladıktan sonra bir gölgeye çekilir ve şöyle dua eder: *"Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım."*[2] Sarayda yetişen Hz Musa artık fakir düşmüştür. İki kız kardeşe yardım etmesi ve arkasından dua etmesi onun çalışma isteğini göstermektedir. Nitekim çok geçmeden iş teklifi almıştır: *"Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini*

---

1 Elmalılı, *Hak Dîni,* II, 941.

2 Kasas 28/24.

sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın." Hz Musa yardım ettiği kızların babasının bu teklifini kabul etmiş ve çalışmaya başlamıştır.[1]

Hz Eyyub de önceleri zengin iken başına birtakım musibetler gelmiş, hastalanmış ve bütün varlığını kaybetmiştir. Kur'ân'ın da övdüğü sabrı göstermiş hastalığından ve kaybettiklerinden şikâyetçi olmamıştır. Ancak bununla beraber hastalıktan kurtulmak için halini Allh'a arz etmiştir. Burada Hz Eyyub'un örnekliği sağlık ve mal açısından son derece kötü durumdayken bile Allah'a inanmaya, ibadete ve duaya devam etmesidir. Bu kıssada dikkat çeken diğer bir husus da âyetteki "*Ayağını yere vur.*"[2] emrinin mucizede bile kulun emeğinin bulunmasının, ilk hareketin kuldan gelmesinin temeli olduğunu göstermesidir.[3]

Peygamberimiz iki dönem fakir hayatı yaşamıştır. Bunlardan birincisi âyetle de sabit olan çocukluk dönemidir.[4] Önce babasını sonra annesini ardından da dedesini kaybeden Peygamberimiz fakir

---

1 Kasas 28/27-28.
2 Sâd 38/42.
3 Elmalılı, *Hak Dini,* VI, 4101.
4 Duhâ 93/8.

düşmüştür. Kısa bir süre ücret karşılığı çobanlık da yapmıştır.[1] Daha sonraları kendisini himayesine alan amcası Ebu Talip ile beraber ticaret kervanlarına katılmış ve amcasına yardımcı olmuştur.[2] Ticarete alışan Peygamberimiz zamanla ticaret yapmış ve fakir hali değişmeye başlamıştır. Fakirliğinin ikinci dönemi ise Müslümanlara yapılan boykottan savaşlara kadar sürer. Gerçi bu dönemde de Hz. Peygamber zaman zaman ticaret yapmıştır;[3] ancak bu sadece geçimini sağlayacak kadar olmuştur. İslâm'ı tebliğ etme gayretinden yeteri kadar fırsat da bulamamıştır. Sahabenin bu dönemi anlatan sözlerinden birkaçı şöyledir: *"Resûlullah yemek yemeksizin peş peşe birkaç gün gecelerdi. Ailesi de yiyecek akşam yemeği bulamazdı. Çoğu zaman ekmekleri arpa ekmeği idi."*[4] *Hz. Âişe anlatıyor: "Şu muhakkak ki, Muhammed'in ailesi olan bizler bir ay beklerdik de yemek pişirecek bir ateş yakmazdık. Yiyeceğimiz hurma ile sudan ibaretti."*[5] Bu hadislerin yanı sıra Resûlullah'ın ve ashabının günlerce aç kaldıkları, ağaç ve üzüm yaprakları yedikleri,

---

1 Buhârî, "İcâre", 2; İbn Mâce, "Ticarat", 5; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 107.
2 bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 56-58.
3 Furkân 25/7, 20; Sarıçam, *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, s. 399.
4 Tirmizî, "Zühd", 38; İbn Mâce, "Et'ıme", 49.
5 Müslim, "Zühd", 26.

karınlarına taş bağladıkları ve kıyamda duramayacak kadar güçten düştükleri rivâyetleri de mevcuttur.[1]

Bunların hepsi ferdî tespit ve yorumlardan ibarettir. Herkes belli bir zaman kesitinde Hz. Peygamberi nasıl görmüşse O'nun o zamanki halini yansıtmaya çalışmıştır. Anlatılmaya çalışılan dönemin Medine hayatının ilk yılları olup top yekûn maddî sıkıntı çekildiği zamanlardır.[2] Peygamberlik vazifesi Resûlullah ailesinin gelirini büyük ölçüde azaltmış ve hatta bir süre tamamen kesintiye bile uğratmıştır. Hicret'in IV. yıllarına kadar kaynaklar, O'nun ailesini ne gibi gelir kaynaklarıyla geçindirdiği hususunda bir bilgi vermezler. O ve ailesi bu tarihlere kadar büyük sıkıntılara düşmüşlerdir ki aynı sıkıntıları ilk Müslümanlar da aynı ölçüde çekmişlerdi.[3] Hz Peygamber ve sahabe kimi zaman zorunlu kimi zaman da ihtiyari olarak ellerindekini infak etmek suretiyle fakir hayatı yaşamışlardır.

Peygamberler dışında fakir Müslüman örneği Kehf suresinde geçer.[4] Burada fakir müslümanın inanç ve davranış

---

1 bk. Buhârî, "Et'ıme"; Müslim, "Zühd" ve Rekaik"; Tirmizî, "Zühd"; İbn Mâce, "Zühd".

2 Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, s. 441-443; Sancaklı, "*Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme*", s. 18.

3 Yeniçeri, "*Hz. Peygamber Ailesinin Gelirleri*", s. 354.

4 Kehf 18/32-44.

özellikleri ile nankör ve zengin kâfirlerin durumu kıyaslanır. Kıssanın mahiyeti hakkında çok çeşitli rivâyetler ve yorumlar vardır. Bazılarına göre kardeş bazılarına göre de kardeş olmayıp sadece arkadaş[1] olan bu iki kişiden birisi Müslüman diğeri de kâfirdir. Müslüman olan malını infak etmek suretiyle fakirleşmiş; kâfir olan ise malıyla araziler, hizmetliler almıştır.[2] Zengin kâfirin malıyla kibirlenmesine, inkârına ve malının yok olmasına inanmamasına karşılık fakir Müslüman, zenginliği verenin Allah olduğuna ve malın-mülkün her an yok olabileceğine inanmaktadır. Ayrıca fakirliği Allah'a inanmaya engel olmamaktadır. Fakir olanın "*Maşallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır.*" ifadesinden şükreden, "*Rabbimin senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum.*" ifadesinden de Allah'tan mal isteyen bir kul olduğu anlaşılmaktadır.

Bu olayın inananla inanmayan insanların iç dünyalarını anlatan bir temsil olduğu da söylenmektedir. Burada inanmanın insan ruhuna verdiği güven ve huzur ile inançsızlığın sebep olduğu güvensizlik ve huzursuzluk anlatılarak Mekkeli zengin müşriklerle fakir Müslümanların ruh halleri tasvir edilmiştir. Yoksul

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 250.
2 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 204.

Müslümanlarla oturmaya tenezzül etmeyen zenginlerin sonunun o bahçe sahibi zenginin sonuna benzeyeceğine işaret edilmiştir.[1]

Bu anlatılanlardan başka Kur'ânda fakirlerden genel ifadelerle bahsedilir. Burada fakirliği övücü bir ifadeye rastlanmamakla birlikte dinleri uğruna hicret, cihad ve ilim gibi faaliyetlerden dolayı fakir düşenler övülmüşlerdir. Bütün mallarını Mekke'de bırakıp Medine'ye hicret eden Muhacirler, varlıklarını Muhacirlerle paylaşan Ensar ve kendilerini Allah yolunda mücadeleye adayan Müslümanlar bu övgüde en büyük payı olanlardır.[2] İhtiyaç içindeki bu tip insanların iffetlerinden ötürü insanlara el açmamaları da övgüye değer bir davranış olarak sergilenmektedir.[3]

c. Fakirlere Alternatif İbadetlerle Dengeleme

İslâm hiçbir konuda insana yapabileceğinden fazlasını yüklememiştir. Birer mali yükümlülük olan hac, zekât, infak, sadaka ve kurban gibi ibadetlerden fakirler muaftırlar. Bazı araştırmacılar fakirlerin, Allah'a yaklaştıracak en önemli ibadetlerden olan bu amellerin sevabından mahrum olmadıkları görüşündedirler. Bu görüşte olanlar *"Zenginlerin yaptıkları*

---

1 Heyet, *Kur'ân Yolu,* III, 555.
2 bk. Haşr 59/8-9.
3 Bakara 2/273.

amellerin sevaplarına karşılık fakirler güç yetiremediklerinden dolayı sabretmelerinin mükâfatını alacaklardır." derler[1] ve görüşlerine şu âyeti delil getirirler: "*Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.*"[2] Farz olan bir ibadetin yerine getirilmesine, güç yetirememekten dolayı sabretmenin veya onun yerine başka bir salih amel yapmanın denk olmadığı ve konusu hicret olan bu âyetten de bu hükmün çıkarılamayacağı kanaatindeyiz. Hadislerde anne-babaya iyi davranmak, nafile namaz kılmak, Allah'ı zikretmek, iyi amellere niyet etmek ve cemaatle namaz kılmak gibi ibadetler sayesinde fakirlerin hac, umre ve cihad sevabı alacakları bildirilmektedir.[3] Bununla birlikte fakirlerin, kendileri ihtiyaç içinde dahi olsalar başkalarını kendilerine tercih etmeleri övülen bir davranıştır.[4] Bunların yanı sıra fakirlerin yaptıkları küçük infaklar, Hz.Peygamber tarafından daha değerli kabul edilmiştir.[5]

İlahî müeyyideler başlığı altında inceleneği üzere kefaretler konusunda, fakirlere oruç tutmak gibi güç yetirebilecekleri alternatif seçenekler sunulmuştur. Mesela yeminin kefaretinde on yoksulu

---

1 bk. Vecih Mahmud, *Hâkezâ Yetesaddeku'l-Fukarâü,* s. 6-7.
2 Zümer 39/10.
3 Tirmizî, "Salât" 2; Ebu Dâvûd "Salât", 1.
4 Haşr 59/9.
5 Neseî "Zekât", 5.

doyurma ya da giydirme seçeneklerine karşılık fakirlere, üç gün oruç tutma alternatifi sunulmuştur. Ayrıca zihar meselesinde de fakirler için iki ay oruç tutma seçeneği mevcuttur.[1]

4.2.4. Fakirliğin Olumsuz Etkileri

a. Fakirliğin İnsan Sağlığına Olumsuz Etkisi

Fakirlik insan sağlığı açısından da tehlikelidir. İnsan fıtrat gereği temel gıda maddelerine ihtiyaç duyar. Kur'ân, nimet ve rızk olarak nitelendirilen bu temel gıda maddelerinin yeryüzünde bütün insanlara yetecek kadar yaratıldığını ifade etmektedir. Özellikle günümüz şartları göz önüne alındığında maddî imkânlardan yoksun olanların bu temel gıda maddelerini elde etmeleri oldukça zorlaşmaktadır. Tabi ortamın ve gıdaların bozulması, hayat şartlarının son derece zorlaşması ve ihtiyaçların artması gibi nedenlerle olumsuz etkilenen insan ruh ve beden sağlığının tedavi edilmesi de ancak maddî imkânla mümkündür. İmkânsızlıklar içerisinde kıvranan bu tür ailelerin ruh sağlığı ve beden sağlığı daha da bozulmaktadır. Çünkü her zaman fakirliğin arkasında kötü gıda, kötü barınma, can sıkıntısı, stres, sinir bozukluğu vardır.[2]

b. Fakirliğin İnsan Ahlakına Olumsuz Etkisi

---

1 Mücâdele 58/3, 4.

2 Kardâvî, *Müşkiletü'l-Fakr*, s. 19.

Fakirliğin imana olumsuz etkisi ihtimaliyle birlikte ahlaka ve davranışlara da olumsuz etkisi vardır. Fakir insanların dinin ve ahlakın müsaade etmeyeceği yollara tevessül etmesi daha kolaydır. Nitekim toplumdaki hırsızlıkların ve ahlaksızlıkların en büyük nedenlerinden biri de fakirliktir. Evlenemeyen ve geçim sıkıntısından dolayı evliliğini yürütemeyen insanların iffetlerini, onurlarını korumaları da pek kolay değildir. Kur'ân-ı Kerîm "*Nikâha çare bulamayanlar, Allah kendilerini fazl-u kereminden zengin kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar.*"[1] âyetiyle bu gerçeğe işaret etmektedir. Bu insanları bilgilendirmek ve eğitmek de çok zordur. Çünkü midesi boş olan insanın kalbini ve gönlünü doldurmak pek kolay görünmemektedir.

Kardâvî bu konu da şu açıklamayı yapmaktadır: "Şiddet ve mahrumiyet, çok defa fakiri, bilhassa yanında tok ve nimete gark olmuş kimseler varsa; fazilet ve iyi ahlakın kabul etmeyeceği yollara gitmeğe zorlar. Bunun için 'Midenin sesi vicdanın sesinden daha kuvvetlidir' denmiştir. Bundan daha kötüsü, bu mahrumiyetin, dini kıymetlerde şüpheye götürdüğü gibi ahlâkî kıymet ve ölçülerin doğruluğunda da şüpheye götürmesidir."[2]

c. Fakirliğin Aile Düzenine Olumsuz Etkisi

---

1 Nûr 24/33

2 Kardâvî, *Müşkiletü'l-Fakr*, s. 15.

Fakirliğin aile düzeninin kurulmasına, güzel bir şekilde devam etmesine ve eğer anlaşmazlık olur da evliliğin bitirilmesi gerekiyorsa tarafların anlaşarak, birbirlerini kırmadan evliliğin sona erdirilmesine olumsuz etkileri vardır. Özellikle günümüz şartlarında yukarıda saydıklarımızın gerçekleşebilmesi için maddî imkânın en azından yeterli derecede olması gerekmektedir. Toplumumuzda fakirliğin çoğu zaman eşlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla aralarını açtığını, sevgi ve saygıyı yok ettiğini müşahede etmekteyiz. Çocukları öldürmeye kadar varabilen fakirliğin ve fakirlik korkusunun tehlikelerine Kur'ân da dikkat çekmektedir: *"Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyiniz. Sizin de onların da rızkını biz vereceğiz."*[1] *"Evlatlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızklandırırız. Doğrusu onları öldürmek büyük bir suçtur."*[2]

Birinci âyette mevcut fakirliğe, ikincisinde de gelecekteki fakirliğe işaret edilmektedir.[3] Günümüzde âyette işaret edildiği gibi fakirlik ve fakirlik korkusundan çocuklarını öldüren pek yok; ancak ailesini, çocuklarını kaderleriyle başbaşa bırakıp çekip giden anne ya da baba bir hayli mevcuttur.

---

1 En'âm 6/151
2 İsrâ 17/31
3 bk. Kardâvî, *Müşkiletü'l-Fakr*, s. 17.

d. Fakirliğin Toplumun Yapısına ve İstikrarına Olumsuz Etkisi

Toplumun ıslahı, huzuru ve istikrarı; kendisini teşkil eden fertlerin ve ailelerin ıslahına ve huzuruna bağlıdır. İnançlı, dürüst, çalışkan, en azından kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen fertleri, geçim sıkıntısı çekmeyen aileleri olan toplumlarda; huzur, güven ve istikrar vardır. Cahiliye Döneminde can ve mal emniyetinin olmamasının, kız çocuklarının öldürülmesinin en büyük nedenlerinden birisi de geçim sıkıntısıdır.[1] Günümüzde fakirliğin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde hırsızlık, gasp ve isyan gibi suçların fazla olduğu görülmektedir. Fakir bölgelere yatırım yapılması, işsiz insanların istihdamı ve yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi suretiyle bu suçlarda azalma görülmektedir.

Gelir azlığından ve nüfus yoğunluğundan meydana gelen fakirliğe katlanılabilir; ama kötü idare, insanların birbirinin hakkına tecavüz etmesi ve çoğunluğun menfaati aleyhine cemiyetteki bir mutlu azınlığın bolluk ve israf içinde yüzmesinden kaynaklanırsa sabredilemez. Nefisleri kışkırtan, fitne ve anarşi doğuran ve insanlar arasındaki sevgi ve kardeşlik temellerini yıkan mahrumiyet ve çaresizlik bu fakirliktir.[2]

---

1 bk. En’âm 6/151; İsrâ 17/ 31

2 Kardâvî, *Müşkiletü’l-Fakr*, s. 19.

e. Fakirliğin Ülkenin Bağımsızlığına Olumsuz Etkisi

Kur'ân, Müslümanların inkârcılara boyun eğmemelerini, onlarla mücadele etmelerini ve bunun için de imkânları nispetinde kuvvet hazırlamalarını ister: Fakir ülkelerin bağımsızlıklarını kazansalar da uzun süre özgür kalamayacakları tarihî bir gerçektir. Devletin içerden ve dışardan gelen baskılara karşı koyabilmesi için güçlü olması gerekmektedir. Bunun için de hem askerî hem de iktisadî olarak hazırlıklı olmak gerekmektedir. "*Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla savaşınız.*" âyeti ile "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz; fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz.*"[1] âyeti bu gerçeği dile getirir.

Fakir ülkelerin günümüzdeki hali ortadadır. Kimisi kendi kendine yetebilse bile zengin ve güçlü ülkelerin bazı isteklerine boyun eğmek zorunda; kimisi yeterince teknolojik gücü olmadığından dolayı tankların, topların ve füzelerin hedefi olmakta; kimi fakir ülkeler de hayatta kalabilmek için su ve yiyecek bulma çabasındadır. Görüldüğü gibi fakirlik ve arkasından gelen siyasi, iktisadî ve teknolojik yetersizlik pek çok ülkenin bağımsızlığına ve şerefine gölge düşmesine neden olmaktadır.

---

1 Enfâl 8/60.

Bir ülke içerisinde adaletsiz paylaşımdan kaynaklanan aşırı zenginler yanında yiyecek, içecek ve barınak bulmada güçlük çeken yoksullar varsa ve vatan savunması için de sürekli bunlar ileri sürülüyorsa, vatan sevgisi ve vatan savunması için o insanlar kalbinde çok az yer ayırabilir. Çünkü vatanı, onu açlıktan ve korkudan emin kılmamış; milleti, onu kötü durumdan kurtarmak için elini uzatmamıştır. Vatanı savunmak sürekli onun, nimetlerinden faydalanmak başkalarının olmuştur.[1]

4.3. Zengin Olma-Fakirlikten Kurtulma Yolları

İnsanın zengin olmasının; bir anlamda fakirlikten kurtulmasının bir çok yolu vardır. Bu yollardan bir kısmı, kötü olarak değer ifade ederken, bazıları da iyi olarak değer ifade etmektedir. Şimdi bunları detaylandıralım.

4.3.1. Helal Kazanç Yolları

a. Çalışmak

Meşru kazanç yollarından en üstünü ve en hayırlısı çalışmaktır. Kur’ân, başkasının sırtından geçinmeyi, ataleti yasaklayan ve her şeyin ancak çalışmakla elde edilebileceğini vurgulayan şu temel esası getirmiştir: “*İnsan için ancak çalıştığı*

---

1 Kardâvî, *Müşkiletü’l-Fakr*, s. 19.

vardır."[1] Müfessirler arasında farklı görüşler olmakla birlikte çoğunluğun görüşüne göre âyet umum ifade etmektedir.[2] Hem dünyada hem de ahirette insan için ancak çalıştığı vardır. İş bulup çalışabilecek durumda olanlara İslâm hukukunda zekât dahi verilmemektedir.[3] Bu yüzden İslâm'da çalışma ve helal kazanç, tıpkı ilim gibi farz telakki edilmiş, kişinin kimseye muhtaç olmadan hayatını sürdürebilmesi, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmek maksadıyla meşru yoldan çalışıp kazanması, ibadet ölçüsünde kutsal ve değerli bir davranış olarak kabul edilmiştir.

Kur'an'da çalışıp kazanmayı teşvik eden pek çok âyet mevcuttur: *"İnsan için ancak çalıştığı vardır. Onun çalışması şüphesiz görülecektir. Sonra ona karşılığı eksiksiz verilecektir."*[4] *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah bozguncuları sevmez."*[5] Ku'ran insanlardan ibadetlerini bitirdikten sonra yeryüzüne dağılmalarını ve rızık elde etmek için çalışmalarını istemiştir: *"Namaz kılınınca*

---

1 Necm 53/39.
2 Yıldırım, *Kur'ân Ahkâmı*, II, 57.
3 bk. Ebû Dâvûd, "Zekat", 24; Erkal, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, s. 146.
4 Necm, 53/38-39.
5 Kasas, 77.

artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz."[1] Allah'ın üstüne aldığı rızıklar, takdir ettiği gıdalar, kolaylaştırdığı geçimler emek sarf etmeden ve çalışmadan elde edilmez. Bunun için Allah rızkından istifadeyi yerin omuzları üzerinde yürümeye bağlamış ve şöyle demiştir:[2] *"O halde onun omuzlarında yürüyün. Allah'ın rızkından yiyin."*[3]

İnsanlardan çalışıp kazanmaları istenmiştir: Allah insanı kendisine ibadet, dünyayı da insana hizmet etmesi için yaratmıştır. Türlü nimetlerle donatılan dünya insanın istifade edebileceği nitelikte yaratıldığı gibi insan da bu nimetleri elde edebilecek kabiliyette yaratılmıştır. Pek çok âyette gecenin dinlenme gündüzün de çalışma zamanı olduğu bildirilmektedir: *"O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır."*[4]

İnsanların başkalarına haset etmek yerine kabiliyetleri ve gayretleri nispetinde rızık elde edebilecekleri ve bunu da herşeyi bilen Allah'tan istemeleri vurgulanmıştır: *" Allah'ın, kiminizi*

---

1 Cum'a 62/10.
2 Kardâvî, *Müşkiletü'l-Fakr*, s. 42.
3 Mülk 67/15.
4 Furkân 25/47; bk Yûnus 10/67; İsrâ 17/12.

kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."[1] Kanaatimizce burada Allah'ın ilim sıfatının kullanılması mal elde etmenin özellikle günümüzde en önemli unsuru olan bilgiye işaret etmektedir.

Bazı insanların *"Ben cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."*[2] âyetini delil getirerek çalışmaktan geri durmaları ve kendilerini tamamen ibadete vermeleri doğru bir davranış değildir. İnsanın şerefini korumak, ailesini geçindirmek, akraba ve komşulara iyilikte bulunmak ve Allah yolunda malını sarf etmek için çalışmak da bir nevi ibadettir.[3] Kur'an'ın '*kazandıklarınızdan infak edin*'[4] ifadesi de bunu desteklemektedir.

Hz. Peygamber de sözlerinde insanları hep çalışmaya sevk etmiştir: "*En temiz kazanç hangisidir?*" sorusuna Hz. Peygamber, *"Kişinin kendi elinin emeği bir de dürüst ticaretin kazancı*

1 Nisâ 4/32.

2 Zâriyât 61/56.

3 Kardâvî, *Müşkiletü'l-Fakr*, s. 43.

4 Bakara 2/267.

olduğunu” söylemiştir.[1] Peygamberimizin bu tavsiyeleri çalışmanın şeref ve izzetini ortaya koymaktadır.

b. Üretmek

Her şeyden önce Kur’ân’da Bakara sûresinin başlarında *“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır.*”[2] demektedir. Kur’ân’ın değişik yerlerinde sık sık insanlar için yeryüzünde var edilen bitkilerden, meyvelerden ve sebzelerden bahsedilmektedir: “*O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız:* (*Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah’ın varlığını gösteren) ibretler vardır.*”[3] *“O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her*

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 141; bk. Buhârî, “Deavât”, 38; “Zekât”, 50; “Buyû”, 15

2 Bakara 2/29.

3 En’âm 2/99.

biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin.”[1]

Birbirine benzer ve birbirinden farklı sözüyle bitkilerin renkleri benzese tatları farklı, şekilleri benzese tatları ve renkleri farklı olmaları kastedilmektedir. Türlü renklerde, şekillerde ve tatlarda diye tavsif edilmekle meyve ve sebzeler insanlara cazip bir şekilde anlatılmış ve onlardan yemeleri istenmiştir.

Yeryüzündeki bitki ve meyveler Kur’ân’da canlı bir tablo gibi insanı özendirecek şekilde anlatılır. Kehf sûresinde etrafı hurma ağaçlarıyla çevrili, ortasından akarsu akan ve içinde üzüm ağırlıklı olmak üzere türlü zirai bitkilerin olduğu iki bahçeden bahsedilir. Üstelik bahçeler ürünlerini de tam vermişlerdir.[2] Mal ve evlatların dünyanın süsü olduğu[3] ve insan nefsine de dünyevî nimetlerin sevdirildiği bildirilmiştir.[4]

Bitki ve meyvelerin insan nefsine sevdirilip süslü gösterilmesi ve insanın istifade etmesinin istenmesi, bunları üretmeye teşvik edildiğini göstermektedir. Yeryüzünün işlenebilir, ekilip biçilebilir nitelikte yaratılmasından bahseden

---

1 En’âm 2/141.
2 Kehf 18/32-33.
3 Kehf 18/46.
4 Âl-i İmrân 3/14.

âyetler de insanı üretime sevk etmektedir. Tarımın temel şartı olan akarsulardan ve yağmurdan bahseden âyetler ile aşılayıcı rüzgârdan ve verimli topraklardan bahseden âyetler de insanların dikkatini üretime yöneltmektedir.

Kalem sûresinde bahsedilen "bahçe sahipleri" ziraat ile zengin olmuşlardır. Kur'ân'da zenginliklerinden yoksulların haklarını vermemeleri yerilirken zengin oluşları hakkında herhangi bir tenkit söz konusu değildir.[1] Üstelik tevbe ettiklerinde helak olan bahçelerinin yerine Allah'ın dünyada daha iyi bir bahçe vereceğini ummaktadırlar. Bu kimselerin tevbe edip iyi Müslüman oldukları ve Allah'ın kendilerine çok güzel üzüm bahçeleri verdiği rivâyet edilmektedir.[2]

Faydası umumi olan ziraat aynı zamanda çok bereketlidir de: "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."[3] Elmalılı, âyetin ana hedefi olan mallarını Allah yolunda din uğrunda gönülden harcayanların ahirette kat kat mükâfatlandırılacaklarını vurguladıktan sonra bir tanenin yedi yüze

---

1 Kalem 68/17-32.
2 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXI, 83.
3 Bakara 2/261.

kadar vermesi hakkında şu açıklamayı yapar: “Allah’ın hikmeti asgari olmak üzere buna müsaittir. Bunun böyle elde edilememesi, hikmete göre ekim yapılamasındandır. Dolayısıyla insanlar fesadı ortadan kaldırıp ziraat ilmini de geliştirecek olurlarsa bu kadar ürün almakla müjdelenmişlerdir. O zaman yeryüzünün erzakı bize yetişmiyor diye kavga etmezler ve ümitsizliğe düşmezler.”[1]

Kur’ân’da sıkça bahsi geçen hayvancılık da zengin olma yollarındandır. Kendileri birer hayvan isimleri olan Bakara, Enam ve Nahl sûrelerinde hayvancılıktan bahsedilmektedir. Nahl sûresinde hayvancılık özendirilerek anlatılmaktadır: “*Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik vardır. Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır*.”[2] Burada hayvanların gidiş dönüşleri, atlardan süs olarak ya da süslü bir binek olarak bahsedilmesi ve Sa’d sûresinde Hz. Süleyman’ın, “*Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim*.” deyip

1 Elmalılı, *Hak Dini,* II, 897-898.
2 Nahl 16/5-8

atların bacaklarını ve boyunlarını okşayarak sevmesi[1] hayvancılığı teşvik etmektedir.

Nahl sûresinde Allah'ın arıya vahyettiğini ve balın insanlar için şifa olduğunu bildirmesiyle arıcılık teşvik edilmiştir: *"Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir'. Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır."*[2] Ayrıca Kur'ân'da madenlerden bahsedilmesi[3] ve 'kazandıklarınızdan harcayın'[4] ifadesi de üretimi teşvik etmektedir.

Tarım ve hayvancılığın yanı sıra demirin işlenmesi, bakır ile demirin karıştırılması, savaş aletlerinin ve elbiselerinin yapılması, hayvanların derilerinden ve yünlerinden elbise yapılması ve geminin inşası da Kur'ân'da zikri geçen üretim faaliyetlerindendir. Hz. Musa'nın ücret mukabili çobanlık yapması ve Hz Süleyman'ın

---

1 Sâd 38/32-33.
2 Nahl 68-69.
3 Hadîd 57/25.
4 Bakara 2/267.

cinleri imarda[1] ve deniz ürünlerini elde etmede çalıştırması[2] günümüzdeki hizmet sektörüne benzemektedir. Bunların yanı sıra insanların yeraltı şehirleri ve dağları, taşları oyarak evler yapmaları da inşaat sektörü yoluyla zengin olunabileceğini göstermektedir. Hz Süleyman'ın zengin kraliçe olan Belkıs'ı etkilemek için camdan saray yaptırmasını da buna ilave edebiliriz.[3]

Kur'ân'da peygamberlerin tebliğleri mukabili ücret almadıkları hesaba katıldığında hepsinin geçimini sağlamak için üretimle meşgul oldukları düşünülebilir. Daha önce geçtiği gibi Hz Musa çobanlık yapmıştır. Hz. Davud demirden savaş aletleri yapmıştır.[4] Hz Süleyman demirle birlikte bakırı kullanmıştır.[5] Hz Nuhun gemi yaptığına göre marangoz olduğu anlaşılmaktadır.[6]

Gençliğinde ticaretle uğraşan Peygamberimiz insanları üretime teşvik etmiştir. Kendisinden yiyecek isteyen bir fakir için Peygamberimiz, odun toplama aletlerini temin için ashabına emir vermeş ve kendisine de kendi el emeğiyle malını kazanması hususunda tavsiyede bulunmuştur. Kendisinden üçüncü defa

1 Sebe 34/13.
2 Sa'd 38/37
3 Neml 27/44.
4 Sebe 34/10-11
5 Sebe 34/12.
6 el-Mü'minûn 22/27.

yiyecek isteyen bir başka fakire de *‘veren el alan elden üstündür’* demek suretiyle üretimi teşvik etmiştir.

Bir toplumun müreffeh bir toplum olabilmesi için üretim ile tüketimin en azından eşit olması gerekmektedir.[1] Kur’ân’daki yeme, içme, giyme, zekât, sadaka ve infakla ilgili âyetler tüketimi; toprağı işlemek, ticaret için yeryüzünde dolaşmak, çalışmak ve kazanmakla ilgili âyetler de üretimi ifade etmektedir. Dolayısıyla zekât, sadaka ve infaka verilen sevap kadar bu amelleri gerçekleştirmek amacıyla yapılan üretim çalışmalarına da verilmesi mantıki bir sonuçtur.

c. Ticaret Yapmak

Kur’ân’da ticarete ayrı bir önem vermektedir. Bir taraftan *“Allah’ın fazlından arayın.”* [2]ifadesi kullanılırken diğer taraftan ticaret yapanlar, cihad edenlerle beraber zikretmektedirler.[3] Burada ticaretin cihad için gerekli olan maddî kaynakların en önemlisi olması yanında cihad için de gerekli olan etrafı tanıma açısından büyük önemi olduğu düşünülebilir.

Kur’ân, ticaret için gerekli ortamın hazır olduğunu bildirmek suretiyle insanları ticarete teşvik eder. Öncelikle Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Kureyş kabilesinin, Hz. İbrahim’in rızkın bol

---

1 bk. Malik, *Ekonomi Dünyasında Müslüman*, s. 118-120.
2 Cum’a 62/10.
3 Müzzemmil 73/20.

olması için dua ettiği ve bütün mahsüllerin toplandığı güvenli bir yere yerleştirildiğini bildirir: *“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.”*[1] *“Onlar, ‘Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız.’ dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenlikli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.”*[2]

Kur’ân, Kureyş’in güvenli bir şekilde ticaret yapabilmeleri için çevredeki kabile ve ülkelerle anlaşma yaptıklarından bahseder. [3]Haşim’in Şam melikiyle, Muttalibin Kisra ile, Abduşşems ve Nevfelin Mısır ve Habeş krallarıyla anlaşma yaptıkları rivâyet edilmektedir. Kâbe sayesinde yapılan bu anlaşmalar Allah’ın bir lütfu olarak sunulmuş ve Kabe’nin sahibine ibadet edilmesi istenmiştir. Sûredeki *îlâf* kelimesi ahd, anlaşmak, antlaşmak anlamlarına geldiği gibi ünsiyet kurmak uyuşup kaynaşmak,

---

1 İbrahim 14/37.
2 Kasas 28/57.
3 Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXIII, 139.

alıştırmak ve ısındırmak anlamlarına gelmektedir.[1] Îlâfın mefulüne izafetiyle Kureyş'i alıştırdığı için, failine izafetiyle Kureyş'in alıştırıldığı için anlamları verilmektedir.[2]

Kur'ân'da pek çok âyette Allah'ın fazlından rızkın aranması istenmektedir: "Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz."[3] Medine döneminde Müslümanların daha çok ticaret yaptığı göz önünde bulundurulursa Medenî olan bu âyetteki 'yeryüzüne dağılın' ifadesinden ticaretin kastedildiği anlaşılır. Kur'andaki *"Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır."*[4] *"Hac mevsiminde rabbinizin fazlından ticaret istemeniz size günah değildir."*[5] Âyetleri de ticaretin helal bir kazanç yolu olduğunu ve her zaman yapılabileceğini göstermektedir.

Ticaretin meşru bir şekilde olması gerekmektedir: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir."*[6] Âyette

---

1 Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, "elf", md., II, 358.
2 Elmalılı, *Hak Dîni*, IX, 6150.
3 Cum'a 62/10.
4 Nisâ 4/29.
5 Bakara 2/198.
6 Nisâ 4/29.

hırsızlık, gasp, kumar ve faiz gibi yollarla mal sahibi olmak yasaklanmaktadır. Karşılıklı rıza ile ticaret yapmak suretiyle mal sahibi olunması gerektiği bildirilmektedir. Böyle yapılmadığı takdirde insanların helak olacağı bildirilmektedir. Âyetin sonundaki 'nefislerinizi öldürmeyiniz' ifadesi tefsirlerde çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Bazı müfessirler insanın kendisini öldürmesi anlamı vermişlerdir. Bazılarına göre bu ifadenin anlamı karşılıklı rıza ile olan ticareti fasit muameleler gibi zühd ve takvaya aykırı bularak bu yolla mal kazanmaktan kaçınıp, kendini nefsin telef olmasına sebep olacak şekilde fakirliğe maruz bırakmaktır.[1] Âyet karşılıklı rızaya dayanmayan haksız kazancın kişinin ve toplumun helakine sebep olacağı gibi mal kazanmamanın da sebep olacağı anlamını içermektedir.[2]

Ölçü ve tartıda hile yapmak ticaretin temel şartı olan karşılıklı rızaya engeldir. Hz. Şuayb'ın kavmi ölçü ve tartıda haksızlık yaptıkları için yeryüzünde bozgunculuk yapmak ve karışıklık çıkarmakla itham edilmişlerdir: "*Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*"[3]

---

1 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 211; Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1343-1344.
2 Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1344.
3 Hûd 11/85.

Ticaretteki bu hilekâr tutum Meyden halkının helakine sebep olmuştur[1]

Helal ticaretin ibadetlere ve Allah'ı anmaya engel olmaması gerekmektedir: *"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez."*[2] *"Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar."*[3]

İhtiyaç sahibi olmayan sadece Allah'tır. İnsan, hayatını sürdürebilmek için üretim kadar ticarete de ihtiyaç duyar. Müslüman diğer insanlardan farklı olarak ticari ilişkilerinde Kur'ânî prensipleri göz önünde bulundurması gerekmektedir. Yukarıdaki âyetlerden çıkan temel prensip Müslümanın hiçbir ekonomik

---

1 Hûd 11/93-95.
2 Tevbe 9/24.
3 Nûr 24/36-37.

faaliyetlerinin inançlarına ve ibadetlerine engel olmamasıdır. Medine'de pahalılığın ve kıtlığın olduğu bir dönemde Hz. Peygamber cuma hutbesinde iken bir kervan gelmişti. Kervanın gelişini haber veren çalgı sesini duyunca mesciddekilerin büyük çoğunluğu Hz. Peygamberi ayakta hutbe okur halde bırakarak dışarı çıktılar. Bunun üzerine "*Onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.*"[1] âyeti nazil oldu. Bu âyette Müslümanın ticaretinin çok ihtiyaç duyulsa bile ibadet anında olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim bu âyetten iki âyet önce cuma namazı vaktinde alışverişin bırakılması emredilmektedir.[2] Âyetin devamındaki '*Allah yanındaki menfaatler daha hayırlıdır*' ifadesiyle de asıl yaşanacak yer olan ahiretin unutulmaması istenmiştir.

Medine'de pazar ve üretim Yahudilerin elinde idi. Muhacirleri mallarına ortak eden Ensar, fakir durumda idi. Bu yüzden hicretin hemen akabinde Müslümanları çalışmaya ve ticarete teşvik etmiştir. Kendisi de tacir olan Peygamberimiz tarafından içinde İslâmi kuralların geçtiği Müslümanlara ait bir

---

1 Cum'a 62/11.
2 Cum'a 62/9.

pazar kurulmuş, Müslümanlar çalışmaya ve ticarete teşvik edilmiştir: *“Doğru sözlü ve kendine güvenilir tâcir (âhirette) peygamberler ve şehitlerle beraber olacaktır.”*[1] *“En temiz kazanç hangisidir?” sorusuna Hz. Peygamber, “Kişinin kendi elinin emeği bir de dürüst ticaretin kazancı olduğunu”* söylemiştir.[2] *“Tüccar kazançlı, karaborsacı ise mel’ûndur.”*[3]

Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman Hz. Ebu Bekir gibi tüccar sahabiler sayesinde Müslümanlar kısa zamanda pazarı ele geçirmişlerdir. Orduları donatan bu sahabiler Allah ve Peygamber tarafından övgüye mazhar olmuşlardır.

d. Fey ve Ganimet

Zenginlik-cihad ilişkisi bahsinde de değinileceği İslamda asıl olan barıştır. Ancak şartların gereği olarak savaş yapılabilir. Savaşın olduğu her dönemde ve yerde ganimetleri zaferi kazananlar almışlardır. İslam tarihinde de savaşlar neticesinde ganimetler gündeme gelmiş ve Kur'ân bunları meşru kabul ettiği kazançlardan saymıştır: *“Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah çok*

1 Tirmizî, “Buyû”, 4.
2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 141.
3 İbn Mâce, “Ticârât”, 6.

bağışlayandır, çok merhamet edendir."[1] Mekke'de bütün varlıklarını bırakarak Medine'ye hicret eden Muhacirlerin ve mallarını bu Müslümanlarla paylaşan Ensarın ekonomik refaha kavuşmaları ticaretleri yanında savaşlarda elde edilen fey ve ganimet gelirleriyle olmuştur. Fey ve ganimetlerin ilk İslâm devletinin gelişme ve büyümesinde büyük katkıları olmuştur.

Fey, savaşmaksızın at ve deve koşturmaksızın kâfirlerden elde edilen menkul ve gayrimenkul mallardır. Tasarruf yetkisi Hz. Peygambere aittir*: "Allah'ın onların mallarından Peygamberine Fey' olarak verdiği şeyler için siz ne bir at, ne de bir deve sürdünüz."*[2]

Dağıtım yerleri ise şöyle düzenlenmiştir: "Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından Peygamberine Fey' olarak verdikleri; Allah'ın, Peygamberin, akrabalığı olanların, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalanlarındır."[3] Âyette geçen Allah'ın ve Peygamberin hakkı devlet bütçesini ifade etmektedir. Bir anlamda devlet başkanının örtülü ödeneğidir. Fey; devlet başkanına, kamu giderlerine ve toplumdaki muhtaçlara dağıtılır.

---

1 Enfâl 8/69.
2 Haşr 59 /6
3 Haşr 59 /7

Savaş yapılmadan elde edilen Nadroğullarına ait mallar bu şekilde dağıtılmıştır.

Ganimet, savaşla kâfirlerden elde edilen menkul-gayrimenkul mallardır. Ganimetlerin beşte birinin dağıtımı aynen fey gibidir: *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir."*[1] Geri kalan beşte dördü savaşa katılan gazilere aittir. Hanefî ve Hanbelîlere göre, İslâm devlet başkanının fethedilen araziler üzerinde, gâzilere taksim etme veya vakıf hâline getirme yetkisi vardır. Nitekim Hz. Ömer hilâfeti zamanında fethedilen Suriye, Irak ve Mısır topraklarını vakıf hâline getirerek, fey hükümlerini uygulamıştır. Yaptığı bu icraata delil olarak da sosyal adaletin ve zenginliğin toplumun bütün kesimine yayılmasını amaçlayan fey âyetini delil getirmiştir: *"Allah'a, peygamberine, hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aittir. Ta ki bu mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber size ne verdi ise onu alın, size ne yasak etti ise ondan da sakının."* [2]

e. Miras

---

1 Enfâl 8/41.
2 Haşr, 59/7.

Helal olan kazanç yollarından birisi de *miras*tır. Modern hukukun aksine İslâm hukukunda *miras* paylaşımında erkeğin hakkı kadının hakkının iki katıdır. Eğer iki ve daha fazla kız varsa *miras*ın üçte ikisini alırlar. Kız çocuk tek ise *miras*ın yarısını alır: *"Allah, size, çocuklarınızın alacağı miras hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. Çocuklar sadece ikiden fazla kız iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise mirasın yarısı onundur."* [1]

Kısaca bahsettiğimiz *miras* taksimi Kur'ân'da detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.[2] Burada konumuzu ilgilendiren miras taksiminde kadınla erkek arasındaki farktır. İlk bakışta adaletsizlik gibi görülen bu durum aslında hem sosyal adalete hem de iktisat prensiplerine daha uygundur. Erkek harcama yapmak, ailenin geçimini temin etmek ve boşanma halinde nafaka ödemek için mala daha fazla ihtiyaç duyar. Kadının bu tür sorumlulukları yoktur. Ayrıca ticaret yapma ve malları idare etme gücü erkeğin kadından daha fazladır. Dolayısıyla ticari ve iktisadî faaliyetlerin artması için diğer bir ifadeyle malın çoğalması için erkeğe iki misli hak tanınması daha adaletlidir.[3]

---

1 Nisâ 4/11.
2 bk. Nisâ 4/11, 12, 176.
3 Elmalılı, *Hak Dîni*, II.1302.

Kadınlar da gerektiğinde kendi ayakları üzerinde durabilsinler diye mirastan pay almaktadırlar. Erkekler kadar olmasalar da kadınlar da üretim ve ticaret yapabilirler. Onlardaki bu iktisadî gücün faaliyete geçirilmesi hem kadınların hem de toplumun menfaatinedir. Bu yüzden miras kadınların ve erkeklerin iktisadî güç ve kudretlerine ve ailedeki sorumluluklarına göre dağıtılmıştır.

4.3.2. Haram Kazanç Yolları

Kur'ân Müslümanın varlıklı olmasında bir sakınca görmez, üstelik helal yoldan çalışıp zengin olmasını teşvik de eder. Kur'ân insanın kendisine ve başkasına zarar vererek kazanç sağlamasına ve zengin olmasına razı olmaz. Daha çok fıkıh kitapları içerisinde yer alan bu haram olan kazanç yolları ayrıntıya girilmeden çok kısa bir şekilde ele alınacaktır.

a. Faiz

Kur'ân'da *riba* diye ifade edilen faiz, Cahiliye Arapları arasında çok yaygın olan, kavgalara ve çatışmalara sebebiyet veren bir kazanç yolu idi.[1] Alım-satım gibi ribayı helal sayarlardı. Ödünç verilen malın veya veresiye satılan malın değeri ziyadesiyle alınırdı. Araplar arasında en yaygın olan *riba* ödenmeyen borcun vadesinin

---

1 Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi*, II, 274-275.

uzaması miktarının da çoğalmasıdır. Taifte oturan Sakif kabilesinden dört kişinin Mekke'de oturan Muğire oğullarından faiz alacakları vardı. Muğire oğullarının faizi ödemek istememeleri üzerine aralarında anlaşmazlık ve düşmanlık doğdu. Anlaşmazlık, Mekke valisi aracılığıyla Hz Peygambere iletildi. Hz. Peygamber bu olay üzerine inen âyetleri valiye bildirip razı olmazlarsa savaş ilan etmesini söyledi.

Bir şeyin ilk hacminin veya miktarının üstündeki ilave anlamına gelen *riba*, kişinin kendi mal varlığını başkalarını sömürerek artırması şeklinde bir gayri ahlâkî kazanç olasından dolayı yasaklanmıştır: "*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, 'Alışveriş de faiz gibidir' demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır. Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.*"[1]

Râzî (606/1210), faizin haram oluş hikmeti hakkında özetle şöyle söyler: Birincisi, faiz insanın malını karşılıksız almayı

---

1 Bakara 2/275.

gerektirir. Faizli muameledeki fazlalık bir başkasının malıdır, o da haramdır. İkincisi, faiz insanları kazançla meşgul olmaktan alıkoyduğu için haramdır. Faizle riske girmeden ve emek sarf etmeden para kazanan kişi rahata alışan kişi ticaret ve sanat gibi meşakkatli işlere tahammül edemez. Bu durum halka faydalı işlerin azalmasına sebep olur. Âlemin maslahatı ancak ticaret, çalışma, sanat ve imaretle olur. Üçüncüsü, faiz insanlar arasındaki ödünç verme duygusunun kesilmesine neden olur. Faiz helal olduğunda muhtaç olan fazlasıyla geri ödemek zorunda olduğu parayı almak durumunda olacaktır. Bu da insanlar arasındaki eşitliğin, iyiliğin ve yardım etme duygusunun yok olmasına neden olacaktır. Dördüncüsü, genellikle faizli borç para veren zengin, alan da fakirdir. Güçlü olan güçsüz olanın sırtından para kazandığı için merhamet duyguları kalmaz.[1] Böylece zenginlerin daha zengin fakirin de daha fakir olduğu birbirlerine saygısı, sevgisi ve merhameti olmayan bir toplum ortaya çıkar.

b. Kumar

Alın teri ve emek olmadan mal elde etme yollarından birisi de kumardır. Araplar arasında faiz gibi yaygın olan kumar, insanların mallarını gönülsüz ve haksız yolla elde etmektir. Kumar bir taraftan kazanana haz verirken diğer taraftan kaybedeni nefret ve

---

1 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 27.

kinle doldurmaktadır. Böylece insanlar arasındaki sevgi, saygı ve dayanışma yok olmaktadır. Ayrıca kumarla kazanan insan, sürekli kumar oynamak isteyecek ve medeni hayata olumlu hiçbir katkıda bulunmayacaktır.[1] Bu yüzden Kur'ân bu haksız kazancı yasaklamıştır: *"Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"*[2]

c. Rüşvet

Bir kimsenin haksız bir menfaat elde etmesi için memurlara, lehinde hüküm vermesi için hâkimlere verdiği mal ve paradır. Bu mal ve para hediye adı altında da verilse rüşvettir. Haksız kazanç yollarından biri olan rüşvet; din, ahlak ve hukuk kurallarına tamamen aykırıdır. Toplumdaki sosyal ve iktisadî yapıyı bozan rüşvet Kur'ân'da ve hadislerde kesin bir dille yasaklanmıştır: "*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile, günaha girerek yemek için onları*

---

1 Dihlevî, *İslâm Düşünce Rehberi*, II, 274.
2 Mâide 5/90-91.

yetkililere atmayın/vermeyin.”[1] Yetkililere yani hâkimlere verilen mal bütün tefsirlerde rüşvet olarak yorumlanmıştır. Âyette geçen *batıl* kelimesinin kapsamı içerisinde rüşvet olmakla birlikte önemine binaen ayrıca da zikredilmiştir.[2] Âyette geçen *idlâ* kelimesi su almak için kovayı kuyuya göndermek, salmak ve atmak anlamına gelmektedir.[3] Nitekim Yusuf sûresinde bu anlamda kullanılmıştır: “*Bir kervan gelmiş, sucularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya (edlâ) salınca, ‘Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!’ dedi.*”[4] Râzî (606/1210), rüşvetle *idlâ* kelimesi arasında iki yönden teşbih olduğunu söyler. Birincisi, rüşvet vermekle mal elde edilir. Kovayı salmakla da su elde edilir. Dolayısıyla her ikisinin maksadı da uzaktaki malı ya da faydayı yakınlaştırmak, elde etmektir. İkincisi ise rüşveti alan hâkim rüşveti verenin haklı olup olmadığına bakmaksızın suya salınan her kovanın dolması gibi o kişi lehinde hüküm verir.[5]

Malın hâkimlerin önüne atılmasının iki manaya geldiği söylenmektedir: Birincisi, âyetin sonundaki “bilerek” ifadesinin de işaret ettiği gibi malın başkasına ait olduğunu bildiğiniz halde o

---

1 Bakara 2/188.
2 Heyet, *Kur’ân Yolu*, I, 289.
3 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 132.
4 Yusuf 12/19.
5 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 132.

mala sahip olmak için hâkimlere ya da yetkililere başvurmayın. Olayı mahkemeye taşımayın. İkincisi ise size ait olmayan malı elde etmek için hâkimlere rüşvet vermeyiniz.[1] Mahkemeye taşımayınız. Âyetin hakkı olmadığı halde bir toprak parçasının kendisine ait olduğunu iddia eden bir sahabi hakkında indiği rivâyet edilmektedir.[2] Dolayısıyla hem haksız iddia hem de bu şekildeki olayın mahkemeye getirilmesi yasaklanmıştır. Hz Peygamber de "*Siz bana davacı-davalı olarak gelirsiniz. Olur ki, bazınız davasını daha güzel anlatır. Bende onun lehine hüküm veririm. Kime bu şekilde kardeşinin hakkından verirsem bilsin ki, ona ateşten bir parça vermiş olurum.*"[3] sözüyle Müslümanları bu konuda uyarmıştır.

Hakların dağıtıldığı ve adaletin sağlandığı mahkemeye rüşvet girerse toplumda artık hak, hukuk, adalet, huzur, emniyet kalmaz. Bu yüzden Hz. Peygamber rüşvet alanla veren arasında fark görmemiştir: *"Hüküm verirken rüşvet verene ve rüşvet alana Allah'ın laneti olsun."*[4]

d. Hırsızlık ve Gasp

---

1 bk. Elmalılı, *Hak Dini,* I, 680; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri,* I, 271.
2 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* I, 210.
3 Buhârî, "Şehâdat", 27.
4 Tirmizî, "Ahkâm", 9.

İslâm karşılıklı rızaya dayanan ticareti, çalışmayı, üretmeyi ve kazanmayı helal kılmıştır. Karşılıklı rızaya dayanmayan ve haksız yollarla elde edilen malların kazanılmasını da haram kılmıştır: "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir*." [1]

İslâm'ın çok değer verdiği emeği yok eden ve toplumdaki emniyet ve huzuru bozan hırsızlığın Kur'ân'da sert bir şekilde cezalandırılacağı bildirilmektedir.[2] Başkasının malını sahibinin haberi varken zorla ve haksız olarak almak diyebileceğimiz gasp Kur'ân'da genel ifadelerle yasaklanmıştır.[3] Gasp hadislerde de yasaklanmıştır: "*Kim araziden haksız olarak bir karış yer alırsa, Kıyamet günü, onunla yedi kat yere batırılır.*"[4]

Medyen halkının yaptığı gibi ölçü ve tartıda hile yapılması da hırsızlık ve gaspın kapsamına girer. Meyden halkı Şuayb Peygamberin uyarılarına rağmen ölçü ve tartıda hile yapıyor, insanların mallarını haksız yere yiyorlardı: "*Medyen halkına da*

---

1 Nisâ 4/29.
2 Mâide 5/38, 39.
3 Bakara 2/188; Nisâ 4/29-31.
4 Buhârî, "Mezâlim", 13.

kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır."[1]

Hırsızlık ve gasp çeşitli açılardan toplumun emniyetini ve düzenini bozar: Birincisi, birinin malını çalmak o kimsenin emeğini çalmak demektir. Emek ise bir insanın hayatının bir parçası demektir. Emeği çalınan insanın çalışma ve üretme azmi kırılır. Bir ömrün emeğinin bir anda elden alınması toplumdaki adalet duygusunu yok eder. İkincisi, hırsızlık ve gasp sebebiyle toplumda çalışmadan üretmeden kazanma düşüncesi hâkim olur. Bu da toplumda asayişin ve iktisadın bozulmasına neden olur. Üçüncüsü, emek ve alın teri olmadan elde edilen malın fazla değeri olmadığı için çalınan mal gerçek değerinden daha düşük bir fiyata satılacaktır. Bu da piyasanın normalden fazla düşmesine ve üretimin azalmasına sebep olacaktır. Böylece gelecek nesillere daha kötü şartlarda bir hayat bırakılmış olur.

f. Haksız Kazanç

---

1 A'râf 7/85; bk. Muttaffifîn, 83/1-7

Haksız kazanç toplumun ya da kişilerin aleyhine meşru olmayan yollarla maddî menfaat sağlamak diye tarif edilebilir. Haksız kazancı Kur'ân kesin bir dille yasaklamaktadır: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir."*[1] Âyette geçen *batıl* kelimesi yok olan kaybolan demektir.[2] Hakkın zıddıdır.[3] Hakka ve hukuka aykırı olarak mal kazanmak demektir. Mülk edinmede temel bir ilke olan bu âyete göre hiçbir Müslüman başkasının malını rızası olmadan veya tam karşılığını vermeden alamaz ve yiyemez.[4]

Haksız kazanca yukarıda anlatılan riba, kumar, hırsızlık, gasp ve rüşvetin yanı sıra ihtikâr, İslâm'ın haram kıldığı şeyleri satmak ve sahibinin gönül rızasıyla da olsa almak, ayrıca kendine ait olmayan malların kendisine ait olduğunu iddia etmek,[5] ölçü ve tartıda hile yapmak,[6] yetim malı yemek,[7] fahiş fiyatla mal satmak,

---

1 Nisâ 4/29.
2 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 132.
3 İsrâ 17/81.
4 Heyet, *Kur'ân Yolu*, I, 289.
5 Bakara 2/188.
6 A'râf 785.
7 Nisâ 4/10.

aldatmak, eğlencelerle şarkılarla ve fuhuşla mal elde etmek[1] de haksız kazanç kapsamındadır. Bunlara zekâtı ve vergisi verilmemiş malı da ilave edebiliriz. Batıl yolların ne olduğu konusunda müfessirlerden farklı görüşler ileri sürülse de genel kanaat şudur: İslâm hukukuna aykırı olarak elde edilen yenen, yenmeyen bütün mallar batıl yollarla yenen mallardır; dolayısıyla haksız kazançtır.[2] Kazancın başkalarının aleyhine olmadan meşru şeylerden, meşru yollarla olması gerekmektedir.

İlk âyetteki *‘kendinizi öldürmeyiniz’* ifadesinin haksız kazançtan sonra gelmesi çok dikkat çekicidir. Haksız olarak elde edilen malda çoğu zaman ya fertlerin ya da toplumun hakları vardır. Dolayısıyla bir tarafın diğer taraf aleyhine zenginleşmesi söz konusudur. Bu durum toplumda hukuki, sosyal ve ekonomik adaletsizliğe ve bazı kesimlerin mutsuzluğuna sebep olur. Arkasından da toplum düzeninin, asayişin bozulmasına, mal ve can emniyetinin ortadan kalkmasına neden olur.[3] Nitekim Meyden halkının alışverişte hile yapmalarının yeryüzünde düzenin bozulmasına sebep olacağı bildirilmektedir.[4] Neticede toplumda

---

1 Beğavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, I, 210.
2 bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 132; Heyet, *Kur’ân Yolu*, I, 289.
3 Heyet, *Kur’ân Yolu*, II, 50.
4 A’râf 785.

düzen bozulunca buna sebep olanların da malları ve canları emniyette olmaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA İNANÇ, İBADET VE SOSYAL AÇIDAN ZENGİNLİK ve FAKİRLİK

Bu bölümde de, daha önce olgusal boyutu tamamlanan her iki olgunun inanç, ibadet ve sosyal açıdan Kur'an bağlamında nasıl değerlendirildiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. İNANÇ AÇISINDAN ZENGİNLİK ve FAKİRLİK

1.1. Zenginlik-İnanç İlişkisi

Zayıf ve fakir olarak yaratılan insanlara ihtiyaçlarını karşılamaları için tüm nimetler verilmiştir. Kur'an'ın ifadesine göre yeryüzünde ne varsa insanlar için yaratılmış, gökler insanların istifadesine sunulmuştur.[1] Bunun karşılığında da insanlardan Allah'ı bilmeleri, tanımaları ve yalnız O'na ibadet etmeleri istenmektedir.[2] Yüce Allah, hikmeti gereği bu nimetleri insanlara eşit

---

1 Bakara 2/29.

2 Zâriyât 51/56

dağıtmamıştır. Kimilerine çok vermiş, kimilerine de az vermiştir.[1] Hayat ve ölüm, imtihan için olduğuna göre varlık da yokluk da bir imtihan vesilesidir. Bu açıdan insanın zengin ve fakir olması, iyiliği ya da kötülüğü için bir ölçü değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, zenginlik ve yoksulluk bizatihi değer değildir. Her ikisi de hayatın gereği olarak insanlara verilmiş arızi bir durumdur. Hz. Âdem'den beri insanların pek çoğunun zenginlik ve fakirlik olgusuna karşı yanlış tutum sergilemeleri, Kur'an'a konu olmuştur. Kur'an'ın zenginliğinden ötürü şımaran, Allah'a ve elçilerine karşı kibirlenen, yoksul ve zayıfları ezen insanları uyarması bazılarınca malın kötülenmesi olarak anlaşılmıştır. Hâlbuki yerilen malın kendisi değil, mala karşı sergilenen yanlış tutum ve davranıştır. Kur'an ahlakı, adaleti ve imanı zedeleyen zenginliği tenkit etmektedir. Sosyo-ekonomik adalet imanın bir gereğidir. Kur'an'ın övdüğü zenginlik; ahlak, adalet ve iman ekseni üzerine oturtulan zenginliktir. Malını helalinden kazanan, zekâtını, sadakasını veren, infak eden ve malından ötürü ibadetlerini aksatmayan zenginler Kur'an'da her zaman övülmüşlerdir.[2]

---

1 Zuhruf 43/32.
2 Nûr 24/37.

Meşru kazanç, Kur'an'da *hayr* olarak ifade edilmektedir.[1] *Hayır* olan kazanç, meşru yollardan kazanılması kadar meşru maksatlara harcanması şart olan kazançtır. Harcamanın meşruluğu son nefese kadar uzanmakta ve vasiyetin de meşruluğunu kapsamaktadır.[2] Haksız ve hukuksuz edinilen mal, toplumda adaletsizliğe, yoksulluğa, kargaşaya ve zulme yol açar. Çoğunlukla haksız mal edinmenin kaynağı, inançsızlıktır.[3]

Âyetlerde bahsedilen Meyden halkı Şuayb Peygamber'e şöyle itiraz etmişlerdi: *"Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın."*[4] Medyenlilerin öne sürdüğü ve günümüzde daha da şiddetli olan dinin iktisada karışmaması fikri, din ile muamelatı ayırmaya dayanmaktadır. Hatta ahlak ve din iktisada müdahele ettiği zaman onu bozacağı bile ileri sürülmektedir.[5] Kur'ân'ın bildirdiğine göre ancak Allah'a inanan fertler ve toplumlar sosyal ve ekonomik adaleti ayakta tutabilir[6]

---

1 Âdiyât 100/8.
2 Bakara 2/180.
3 Hûd, 11/84-85.
4 Hûd, 11/87.
5 Esen, *Medyenliler ve İktisadi Hayatımız*, s. 212
6 Hac 22/41.

Kur’ân birçok âyette infak etmek, yoksula yardımcı olmak, zekât vermek açları doyurmak, muhtaçlara destek olmak ile iman/inanç arasındaki bağa, bunun tersi olarak da, cimrilik etmek, yoksullara yardım etmemek, zekât vermemek, açları doyurmamak ile inançsızlık arasındaki bağa dikkat çekmektedir.[1] Ayrıca Kur’ân ‘iktisadî bereketle’ iman etme ve Allah’ın koyduğu yasaklara uymanın doğru orantılı olduğunu kabul eder. Nitekim inançsızların özellikleri açıklandıktan sonra onları helak eden asıl sebebin kendi fiilleri olduğu bildirilmiştir.[2] Buna karşılık maddî refahın ve manevî huzurun ancak imanla olabileceği bildirilmiştir: *“Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayıverdik.”*[3]

Allah, yeryüzü liderliğini iman edip salih amel işleyen, adaleti gözeten ve yeryüzünde bozgunculuk yapmayan kullarına vereceğini bildirmektedir: *“Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için*

---

1 Cebeci, *Yoksulluk ve Din*, II, 288.

2 Esen, *Medyenliler ve İktisadî Hayatımız*, s. 212; bk. Tevbe 9/ 70; Meryem 19/ 73-74; Kasas 28 76-81.

3 A’râf 7 /96.

hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse işte onlar fasıkların ta kendileridir."[1]

Tarihsel sürecin seçmeci olduğunu savunan Sıddikî ilgili âyetleri verdikten sonra şu yorumu yapar: *"Bu âyetler tarihsel değişim süreci ve ekonomik faktörün ona etkisi konusunda Kur'ânî tavrı apaçık ortaya koyuyor. Bunlar gösteriyor ki, servet sahipleri tarafından insanlığın maddî ve manevî açılardan yükselmesi için kullanılmadığı takdirde büyük bir ihtimalle onları felaket uçurumuna götürecektir. Aynı zamanda ekonomik refah ve toplumlar statü, tevazu, Allah'a karşı sorumluluk ve toplumsal yükümlülük anlayışıyla birlikte olmalıdır. Aksi takdirde bu tür şeyler israfa, zillete ve toplumun parçalanmasına yol açar."*[2]

Mal sevgisi, geçim ve gelişme için Allah'ın insanlara vermiş olduğu fıtri bir duygudur. Bu tabii duygu olmazsa insanlar çalışmaz, medeniyetler doğmaz. Mal sevgisinin mal düşkünlüğüne, mal tutkusuna ve mal hırsına dönmesi Kur'ân'da şiddetle kınanmıştır. Çünkü mala aşırı düşkünlük ve mal tutkusu İnsanı cimriliğe zekât

---

1 Nûr 24/55; bk. Bakara 2/124; Enbiyâ 21/ 105.

2 Sıddıkî, *Ku'an'da Tarih Kavramı,* s. 58, 59.

ve sadaka vermemeye, fakir, zayıf ve muhtaçlarla ilgilenmemeye sevk eder. Böylece insan malı tamamen kendi emeğiyle kazandığı ve malın gerçek sahibinin de kendisi olduğu duygusuna kapılır, Allah'ı anmaktan ve O'na şükretmekten uzaklaşarak isyana ve inkâra kadar gider.

Varlıklı ve servet sahibi olmak şükretmeyi ve daha güçlü iman etmeyi gerektirir.[1] Zengin insan; malın gerçek sahibinin Allah olduğunu, istediğine istediği kadar verdiğini, malın-mülkün geçici olduğunu, kalıcı olanın iyi ameller ve güzel davranışlar olduğunu bilmelidir. Kazancından Allah'a şükrederek kendisi istifade ettiği gibi başkalarına da vermelidir. Kısaca malını Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmalıdır.

1.2. Fakirlik-İnanç İlişkisi

Aşırı zenginliğin insan üzerinde olumsuz tesirleri olduğu gibi yiyecek, içecek ve barınak gibi temel ihtiyaç maddelerinin karşılanamadığı fakirliğin de olumsuz tesirleri vardır. Zenginliğin bazı insanları şımartıp Allah'a isyan ettirdiği gibi fakirlik de Allah'a isyana sebep olabilir: "*İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğinde, 'Rabbim*

---

1 Neml 27/19.

bana ikram etti' der. Ama *onu deneyip rızkını daraltınca da, 'Rabbim beni aşağıladı' der.*"[1]

Toplumda fakir ve dolayısıyla da güçsüz insanlar, zengin ve güçlü insanların etkisinden ve dayatmalarından kurtulamazlar. Şâyet zenginler inançsız insanlarsa fakirleri de o yönde etkilemeye ve inanmalarına engel olmaya çalışırlar: "*Kendilerine zulmetmekteler iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: 'Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)' Onlar da, 'Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik' derler. Melekler, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!' derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.*"[2] Âyet hicret farz olduktan sonra Mekke'den Mediye hicret etmeyenler hakkında inmiştir. Bu kişilerin münafık ve müşrik oldukları söylenmekle birlikte çoğunluğun görüşüne göre hicret etmekte gevşeklik gösteren Müslümanlardır. Âyet gerektiğinde Müslümanların hicret etmelerinin zorunlu olduğunu bildirmekle birlikte fakirliğin olumsuz etkisini de gözler önüne sermektedir. Âyette görüldüğü gibi fakirler zamanla zenginlere karşı seslerini çıkaramaz, haklarını savunamaz duruma gelmişlerdir. Hz

1 Fecr 89/15, 16.

2 Nisâ 4/97.

Peygambere karşı savaşanlar arasında zenginlerin parayla tuttukları fakirler yanında zenginlerin baskısıyla gelen fakirler de vardı.

Bilgi, bilim ve kültür etkileşiminin yoğun olarak yaşandığı günümüzde insanların inançlarını koruyabilmeleri iyi bir eğitim almalarına bağlıdır. Zamanın şartlarına uygun bir eğitim alabilmek için de maddî imkânlar gerekmektedir. Dolayısıyla fakir toplumların inanç ve düşünceleri; kendilerini bilgi, kültür, bilim ve teknoloji açısından etki altına alan zengin toplumların inanç ve düşüncelerinin etkisi altındadır. Bu durumdaki fakirliğin ne derecede olumsuz etki ettiğine, fakirliğin fazilet olduğunu savunan bazı mutasavvıflar bile dikkat çekmişlerdir: *"İnsanların en kâfiri, sabrı olmayan ihtiyaç sahipleridir. İnsanlar arasında sabırlı olan ise pek azdır."* [1]

İnsanların kimisi zenginlikle kimisi de fakirlikle imtihan edilmektedir. Aşırı zenginliğin hemen yanı başında sefalete varan fakirliğin olması ve tembel zenginin yanında çalışan fakirin olması imtihanı daha da çetin kılmaktadır. Bu haldeki fakirlik, kâinatın ilahi nizam ve hikmetinde ve rızkın ilahi tevziinin adaletinde şüpheye yol açar.[2] İktisadi açıdan temel ihtiyaçlarını

---

1 Kardâvî, *Müşkiletü'I-Fakr*, s. 14.
2 Kardâvî, *Müşkiletü'I-Fakr*, s. 14..

karşılayamayan bir kişinin yüce değerleri sindirip benimseyebilmesi ve iyi bir Müslüman olması çok zordur.[1]

Fakirliğin bu tür menfi etkilerinden dolayı Hz. Peygamber de fakirlikten Allah'a sığınmıştır: *"Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınırım."*[2] Hz. Peygamber bir seferinde "*Allah'ım, fakirlikten ve küfürden Sana sığınırım.*" diye duâ edince, bir adam; "*İkisini birbirine denk mi kabul ediyorsun?*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*evet*" cevabını verdi. [3] *"Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten ve zulüm (kötülük) etmekten, zulme (kötülüğe) uğramaktan Allah'a sığının."*[4] *"Yedi engelleyici (şu) şey(ler)den önce iyi işler yapmakta acele ediniz: (Bunlardan biri): Unutturan fakirliktir..."*[5] Aşırı zenginliğin Allah'ı unutturabileceği gibi aşırı fakirlik de Allah'ı unutturabilir, ibadetlerden alıkoyabilir.

---

1 Hamitoğulları, *"İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri ve İslâmi Çözüm Yolları"*, s. 32.

2 Ebû Dâvûd, "Edeb", 101; Nesâî , "İstiâze", 14, 16.

3 Nesâî , "İstiâze", 29.

4 Nesâî , "İstiâze", .14-16; Ahmed b. Hanbel, "Müsned", II, 540.

5 Tirmizî, "Zühd", 3.

2. İBADET AÇISINDAN ZENGİNLİK ve FAKİRLİK

2.1. Zenginlik-İbadet İlişkisi

Müslümanları zengin olmaya teşvik eden pek çok âyet mevcuttur. Haccı, zekâtı ve infakı emreden âyetler bunların başında gelmektedir. Çünkü bu tür ibadetlerin yapılabilmesi için zengin olmak gerekmektedir. Çok büyük ecri olduğu Kur'ân'da defalarca zikredilen bu amelleri yapmaktan fakirler mahrumdurlar. Bu bağlamda İslâm'ın fakirliği öne çıkardığı anlayışının pek isabetli olmadığı görülmektedir. Hayırda yarışmak ve daha fazla sevap kazanmak Allah'ın rızasına daha uygundur. Bu yüzden müslümanın farz olan hac ve zekâtı ifa etmek ve infak etmek suretiyle daha fazla sevap kazanıp Allah'ın rızasına ulaşmak için çalışıp zengin olması çok tabii bir haldir. Şimdi kısaca ancak zengin olmakla yapılabilecek ya da daha iyi ve daha çok yapılabilecek amellere değinelim.

2.1.1. Hac ve Kurban

İslâm'ın beş şartından birisi olan hac mal ve bedenle yapılan bir ibadettir. Hac gücü yeten herkese farzdır: "*Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim*

inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir."[1]

Hadislerde *sebil* kelimesi azık ve binek olarak ifade edilmiştir. Hacca güç yetirmeyi İmam Malik yalnız bedeni kudret, İmam-ı Şafî mali kudret, İmam-ı Azam da her ikisi olarak yorumlamıştır.[2] Allah'ın Kur'ân'da yol ve imkân bulabilenlere haccı farz kılmasında aslında insanları hac yollarının yapımına, güveninin sağlanmasına ve hac için maddî imkân sağlamasına teşvik vardır.

Haccın hem maddî hem de manevî faydaları mevcuttur: *"İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin."*[3] Haccın hem ticaret yapmak ve başka insanlarla tanışmak gibi dünyevî

---

1 Âl-i İmrân 3/97.
2 Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, I, 247; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* II73.
3 Hac, 22/27-28.

faydalarının yanı sıra farzı yerine getirmek ve daha fazla sevap kazanmak gibi uhrevî faydaları da vardır.[1]

Yukarıdaki âyetin devamında geçen ve yoksulun doyurulmasını hedef alan kurban da maddî imkânı olanlara emredilen bir ibadettir: *"Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik."*[2] Fakirin lehine ne varsa Müslümanlar onu yapmakla emrolunmuşlardır. Özellikle günümüzde en pahalı yiyeceklerden biri haline gelen etin, Kurban Bayramlarında toplumun her kesimi tarafından bolca tüketildiği düşünüldüğünde, Hz. Peygamber'in şu hadisleri daha iyi anlaşılır: *"Bir genişlik bulup da kurban kesmeyen namazgâhımıza yaklaşmasın"*[3] *"Kurban bayramında kurban kesiniz, çünkü o babanız İbrahim'in sünnetidir."*[4]

---

1 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 114.
2 Hac, 22/36.
3 Buhârî "Et'ıme", 49.
4 İbn Mâce, "Zebâih", 33.

Kurban kesmede zekât kadar zenginlik aranmasa da imkân bulabilenin kesmesi gerekmektedir. Kevser sûresindeki *“Rabbin için kurban kes.”* emrinden, yukarıdaki âyet ve hadislerden kesilecek kurbanların yetiştirilmesinin tavsiye edildiği de anlaşılabilir. Dolayısıyla Müslümanların haccedebilmek ve kurban kesebilmek maksadıyla mali durumlarını düzeltmeye gayret etmeleri Kur’ân’a uygun bir davranıştır.

2.1.2. Zekât

İnsan sahip olduğu zenginliği, bütün insanların kullanımına sunulan güneş, yağmur ve rüzgâr gibi tabiî kaynaklar sayesinde elde eder. Bu yüzden toplumdaki fakirlerin, zenginlerin kazandıkları malda hakları vardır ki, bu hak da *zekât*tır. *Zekât* sözlükte “bereket, artış, temizlik ve saflık” anlamlarına gelir.[1] Fakirin hakkının verilmesiyle malın temizliğini; aşırı mal sevgisinden ve cimrilikten uzaklaştırdığı için de kalp temizliğini ifade eder. İslâm hukukunda ise *zekât*, dinin fakirlere verilmesini emrettiği belirli pay ya da belli bir malın belli bir kısmının belli yerlere verilmesidir.[2] *Zekât*, dini ölçülere göre zengin Müslümanların seneden seneye aslı ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra malının kırkta birini fakir

---

1 İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “zky”, md., XIV, 358-359; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “zky”, md., III, 429.

2 Özek, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 1; Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi*, s. 3.

Müslümanlara vermesidir. Asli ihtiyaçlar da oturulan ev, giyim eşyası, binek arabası, ticaret için olmayan kitaplar, sanatın icrası için gerekli aletler ve ailenin bir yıllık nafakasıdır.

Zekât konusunda diğer bir husus zekâtın, infakın aksine her yıl ödenmesi gereken zorunlu bir yükümlülük olmasıdır. Sadaka olarak da ifade edilen *zekât*ın Kur'ân'da çoğunlukla namazla birlikte değerlendirilmesi *zekât* ibadetinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İslâm'ın beş temel esasından biri olan *zekât* mal ile yapılan ictimai, iktisadî, ahlâkî, siyasi ve dinî fonksiyonları olan bir ibadettir. Toplumda fertler arasındaki sosyal adaleti, sosyal dayanışmayı ve sosyal yardımlaşmayı gerçekleştirmesi *zekât*ın içtimai boyutunu; devlet eliyle toplatılıp dağıtılması, vermeyenlere müeyyideler uygulanması ve İslâm'a zarar verme ihtimali olan müellefe-i kuluba verilmesi *zekât*ın siyasi boyutunu; zenginlerin ruhlarını cimrilikten ve bencillikten fakirlerin kalplerini de kinden ve nefretten arındırması *zekât*ın ahlâkî boyutunu göstermektedir. Kur'ân'ın, yapıldığında büyük sevap yapılmadığında ise dünyevî ve uhrevî müeyyidelerin olduğunu bildirmesi zekâtın dini boyutunu ifade eder.[1] Bu kadar önemli fonksiyonları olan bir ibadeti "*hasbelkader zengin olanlar zekat versin*" yerine "*gücü yeten*

---

1 bk. Özek, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 18-28; Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 3-11.

herkes zengin olmaya gayret etsin ve zekat versin” şeklinde anlamak daha isabetli görünmektedir.[1]

Tevbe sûresinde zekat verilecek sınıflar şöyle düzenlenmiştir: *“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*[2] Zekâtta hak sahibi olanlardan ilk iki sınıfın fakirler ve miskinler olduğunun belirtilmesi ifade edilmiştir. Allah’ın kendilerine zekât verilmesini istediği ilk gruplar bunlardır. Bu, zekâtın ilk hedefinin fakirliği ortadan kaldırıp, İslâm toplumunda yoksulluk ve miskinliğe son vermek olduğunu açıkça göstermektedir. Zekâtın öncelikli hedefi fakirleri koruyup gözetme ve fakirliği yok etme olduğu için, Hz. Peygamber de: *“Zekât zengin olanlardan alınır ve fakirlere verilir.”*[3] demektedir.

*Zekât*ın günümüzde en önemli özelliği hem insanların hem de ülkenin kalkınmasını sağlamasıdır. İnsanlara iş kurabilecek miktarda mal verilmesiyle insanların kalkınması; zenginlerin elinde fazlalık olarak bulunan ve stok edilen malların toplanıp piyasaya

---

1 Ağırman, *Zenginlik ve Yoksulluk*, s. 146.
2 Tevbe 9/60.
3 Buhârî, “Zekât”, 1.

sürülmesiyle de ülkenin kalkınması sağlanmış olur.[1] Bu kadar önemli fonksiyonları ve çok sevabı bulunan *zekât* ibadetinin ifası için de elbette zengin olmak gerekmektedir.

2.1.3. Fıtır Sadakası

Ramazan ayını yaşama, onun ecir ve bereketinden istifade etmenin şükranı olarak verilen bir sadakadır. Müslümanların mükellef bulundukları zekât doğrudan mala bağlı olduğu halde, *fıtır sadakası* şahıslara bağlıdır; şahıs başına konmuş bir mali ibadettir; bu sebeple yükümlülük şartları da farklı olmuştur. Ayrıca zekât malı temizleyen bir ibadet iken *fitre*, insan ruhunu temizleyen, onu ilk fıtratındaki temizliğe götüren bir ibadet olarak telakki edilmiştir.[2]

2.1.4. İnfak

Lügatte "harcamak, sarf etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak" anlamlarına gelen *infak;*[3] zekâtı, sadakayı ve gönüllü olarak yapılan bütün meşru harcamaları kapsamaktadır: *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Hayır olarak infak edeceğiniz şey,*

---

1 bk. Erkal, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 185-205; Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 3-11; Yeniçeri, *"Yoksulluğu Yok Etmede Zekâtın Yeri"*, s. 305-321; Özel, *Devlet ve Ekonomi*, s. 180182.

2 Aydın, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, s. 207.

3 İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, X, 357, 358.

anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışadır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir.”[1]

Allah’ın rızası gözetilmek şartıyla İslâm ve bütün insanlara yapılan yardım *infak* kapsamı içerisindedir. Ülkenin savunması, hac ibadetleri, okul, kütüphane, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevi, hastane gibi hayır kurumlarının kurulması, hatta tabiatın korunup gözetilmesine kadar, daha pek çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama[2] ve meşru alanlarda yatırım yaparak istihdam yoluyla insanların nafakalarını sağlamaya vesile olmak da Allah yolunda infak kapsamında değerlendirilmiştir. Fakirlerin ihtiyaçlarını giderip zenginlerle aralarındaki ülfeti artıran, dinî ve sosyal içerikli müesseselerin ayakta durmasını sağlayan *infak* ibadetini ifa etmek için Müslümanların varlıklı olmak istemeleri ve bunun için çalışmaları övülen bir davranıştır. Kur’ân-ı Kerîm mallarını *infak* edenleri pek çok âyetinde övmekte, onlara dünyevî ve uhrevî vaadlerde bulunmaktadır: “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül*

---

1 Bakara 2/215.

2 Çağrıcı, “İnfak”, *DİA*, XXII, 289; bk. Hamidullah, *İslâm Hukuku Etütleri*, s. 109.

incitmeyenlerin, Rab'leri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."[1]

Aynı şekilde ihtiyaç fazlası mallarını yığan, piyasaya sürmeyen, fakir, zayıf ve kimsesizlere harcamayan zenginlere de dünyevî ve uhrevî vaidlerde bulunmaktadır: *"Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve 'İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!' denilecek."*[2]

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre fakir, zayıf ve kimsesizlere yardım diğer din ve anlayışlarda olduğu gibi insanların vicdanlarına ve merhametlerine bırakılmamıştır. Zekâtını vermeyenler, mal biriktirip *infak* etmeyenler ilahi müeyyidelerle tehdit edilmişlerdir.

Ayrıca infak, Kur'ân'da pek çok âyette imanla birlikte zikredilmiştir: *"İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce*

---

1 Bakara 2/261,262,274.
2 Tevbe 9/34-35.

kendilerine rızk olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar."[1] *"Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızk olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[2] Burada 'başkaları için infakta bulunmak' cümleciğinin, gaybe iman ve namazla birlikte zikredilmesi, insanın varlığının ve sorumluluğunun bilincinde olmasını ifade etmektedir.[3]

2.1.5. Cihad

Mal ile yapılabilecek amellerden birisi de *cihad*dır. *Cihad*, Allah Teâla'nın insana ihsan etmiş bulunduğu mal ve servetin yine Allah yolunda harcanması demektir. *Cihad,* Allah için ve Allah'ın insana vermiş olduğu mal-mülk, izzet, şeref ve özgürlük için yapılır. Bütün dinlerde ve sistemlerde olduğu gibi İslâm'da da düşmanla yapılan savaşa kutsallık atfedilmiştir. Bu uğurda yapılan harcamalar ve gayretler ahirette ziyadesiyle mükâfatlandırılacaktır.

İslâm'da yapılan savaşlar hiçbir zaman toprak savaşı mal-mülk savaşı olmamıştır. Vatanın bağımsızlığı ve insanın özgürlüğü tehlikeye düştüğünde savaşa izin verilmiştir: "*Kendilerine karşı savaş ilân olunduğunda zulme uğrayanlara cihad etmeleri için izin*

---

1 İbrahim 14/31.
2 Bakara 2/3.
3 Aslan, *Fakirlik Problemi*, s. 192

verildi. Hak Teâlâ onlara yardıma hakkıyla kadirdir.” [1] *“O halde, size karşı tecavüz edenlere siz de aynıyla mukabele edin.*” [2]

Bununla birlikte Müslümanlardan her zaman şavaş için hazırlıklı olmaları düşmanları caydıracak güç-kuvvet hazırlamaları istenmiştir: “*Siz de düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihad için) başlanıp beslenen atlar hazırlayın”* [3]

Samimiyet, ihlâs ve Allah’ın yardımı olmadan düşmana karşı zafer kullanılamayacağı açıktır. Ancak Allah’ın yardımının da eldeki bütün imkânların kullanılmasından sonra geldiği de muhakkaktır. Yukarıdaki âyette kullanılabilecek imkânların en iyisinin hazırlanması istenmektedir ki, bu da birbirine bağlı olan bilgi ekonomi ve teknolojinin bir araya gelmesiyle mümkündür. Müslümanların inkârcı zalimlere karşı yaptığı mücadelenin adı olan *cihad* aslında sadece Müslümanların zaferi değil bütün insanlığın zaferidir. *Cihad* yeryüzünde zulmün haksızlığın, bozgunculuğun ve adaletsizliğin ortadan kalkması ve bütün insanların istediği gibi inanabilme özgürlüğüne kavuşmaları için yapılır. Zenginlerin mal, servet ve paralarını bu yolda fedâ etmeleri mal ile *cihad*dır. Kur’ân insanları şu sözleriyle *cihad*a teşvik etmektedir: *“...Allah yolunda*

---

1 Hac, 22/39.
2 Bakara, 2/194.
3 Enfâl, 8/60.

mallarınızla, canlarınızla savaşın. Bilseniz bu sizin hakkınızda ne kadar hayırlıdır.” [1] *“Allah, mallarıyla, canlarıyla mücadele edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır.”*[2]

İslâm’da asıl olan barıştır. Savaş geçici bir durumdur. Bu yüzden savaşılan taraftan barış teklifi geldiğinde hemen kabul edilmelidir: *“Eğer onlar barış isterlerse sen de onu kabul et. Allah’a güven ve dayan.”*[3] Görüldüğü gibi *cihad*, insanlara baskı zulüm ve şiddet uygulayanlara karşı yapılan mücadelenin adıdır. Kısaca *cihad* vatan, insan ve din özgürlüğü için yapılır.

2.1.6. Nikâh

Evlilik beraberinde malî külfeti de getirmektedir. Özellikle günümüzde hayat şartlarının değişmesi, ihtiyaçların çeşitlenmesi ve artması münasebetiyle bu külfet daha da fazla olmaktadır. Bu yüzden çoğu genç malî yetersizliklerden dolayı evlenememektedir. Kur’ân bu gerçeğe şöyle temas etmiştir: “*Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar.*”[4] Görüldüğü gibi fakirlik aynı zamanda bir ibadet olan nikâha engel olabilmektedir ve istenmeyen bir haldir.

---

1 Tevbe, 9/41.
2 Nisâ, 4/95.
3 Enfâl, 8/61.
4 Nûr 24/33.

Bu durumda âyetten de anlaşılacağı gibi diğer mâlî ibadetlerde olduğu gibi nikah ibadetini yapabilmek için fakirlikten kurtulmaya çalışmak gerekmektedir.

Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal vardır. İslâm hukukunda *mehir* adı verilen bu duruma Kur'ân "*Onları mallarınızla istemeniz size helal kılındı.*"[1] ve " *Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin.*"[2] âyetleriyle işaret etmektedir. Boşanma olduğunda belirlenen *mehr*in ödenmesi[3] ve ödenmiş olanlardan da yüklü miktarda ödeme yapılmış olsa da hiç bir şeyin geri alınmaması gerektiği[4] belirtilmiştir. Bu *mehr*in kadın için hem bir hayat sigortası olduğunu hem de kadına verilen değeri ifade etmektedir.

Hz. Ömer, mehrin artırıldığı gerekçesiyle sınırlandırmak istemiş ve Kureyşli bir kadın "Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."[5] âyetini delil getirerek

---

1 Nisâ 4/24.
2 Nisâ 4/4.
3 Bakara 2/237.
4 Nisâ 4/20.
5 Nisâ 4/20.

ititiraz etmiş. Hz Ömer de bu kararından vaz geçmiştir.[1] Mehrin gerekliliği konusunda Hz. Peygamberden çok sayıda hadis ve uygulama mevcuttur.[2]

2.1.7. Miras ve Vasiyet

Mirasın sözlük ve terim alamı daha önce geçmişti. Mirasın farz kılınmış hisseleri olduğu gibi mendup olan hisseleri de vardır. “Ana-baba ve hısımların miras olarak bıraktıklarında erkeklerin hissesi vardır. Kadınların da ana-baba ve hısımların bıraktıklarında hisseleri vardır. Bunlar az olsun çok olsun farz kılınmış bir hissedir.”[3] âyeti mirasın farz olan taksimatını ifade eder. Mirastan çevredeki muhtaçların ve uzak akrabaların yararlandırılmasını isteyen “Miras taksim olunurken, varis olmayan akrabalar, yelimler ve yoksullar da bulunursa, mirastan onlara da verin ve onlara güzel söz söyleyin.”[4] âyeti de mendup olan miras taksimini ifade eder. Ayrıca “öldükten sonra malına başkasını sahip etmek”[5] anlamına gelen vasiyette yine mirasın menduplarındandır. Daha önce de geçtiği gibi mirasa hayr denmiştir: “Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir

---

1 İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 508.
2 Buhârî “Vekâlet”, 9; “Nikâh”, 14, 32.
3 Nisâ 4/7.
4 Nisâ 4/8.
5 Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, I, 84.

biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzere bir borçtur."[1] Bu durum, mirasın helal yollarla temin edilmiş olmasını gerektirmekle birlikte fazla mal bırakmanın iyiliğine işaret eder. Nitekim Hz. Peygamberin "Yakınlarını zengin olarak bırakman, onları halka el avuç açan yoksullar olarak bırakmandan daha iyidir."[2] sözü de bu gerçeği ifade etmektedir. Âyet aynı zamanda vasiyet edebilmek için çok malın miras olarak bırakılmış olması gerekmektedir. Altı yüz veya yedi yüz dirhemi olup "Vasiyet etmeyeyim mi?" diyen birisine Hz. Ali: "Hayır, Allah 'bir hayır bırakacaksa' buyurmuştur. Senin ise çok malın yoktur." demiştir. İbn Abbas: "Sekiz yüz dirheme de vasiyet yoktur." demiştir. Dörtyüz dirhemi ve çok çocuğu olan bir adam vasiyet etmek istemiş. Hz Âişe de "Bu malda fazlalık yoktur." demiştir. Vasiyet edebilmek için gerekli malın ne kadar olduğu ile ilgili rivâyetler çoktur.[3] Çoğu sahabeden olan bu rivâyetler o günün şartlarına ve kişinin durumuna göre söylenmiştir. Bütün bu rivâyetler hayrın çok mal anlamına geldiğini ve dolayısıyla vasiyet edebilmek için zengin sayılabilecek ölçüde mal varlığına sahip olunması gerektiğini göstermektedir.

---

1 Bakara 2/180.

2 Buhârî, "Vesâyâ", 2.

3 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 395.

Miras âyetinin gelişiyle vasiyeti farz kılan âyetin neshedilip edilmediği müfessirler arasında tartışma konusudur. Bu konuya girmiyoruz. Ancak müctehidlerin çoğunluğu *miras* âyetiyle vasiyetin farz olmasının değiştiği ve *miras*tan hakkı olmayanlara verilmesinin mendup olduğu görüşündedirler.[1] Netice olarak yakınlara daha fazla mal bırakmak suretiyle hem onları yoksulluktan ve sefaletten kurtarmış, hem de hayır dualarını almış oluruz. Diğer yandan mirasçıların payları ayrıldıktan sonra mirastan pay alamayan akrabalara ve çevredeki yoksullara üçte biri geçmeyecek[2] şeyler vermeyi vasiyet etmek de güzel bir davranıştır. Bu da görüldüğü gibi çok mal ile mümkündür.

2.1.8. İlahi Müeyyideler: Kefaretler

İşlenen suçlara, yapılan hatalara ve yapılamayan bazı ibadetlere ilahi müeyyideler getirilmiştir. Bu müeyyidelerin büyük bir kısmını mali cezalar oluşturmaktadır. Bunlardan en başta geleni *diyet*tir. Kasten birini öldürenin cezası *kısas*tır. *Kısas* kasten ve haksız yere bir kimsenin canına kıyma ya da bedenine veya uzvuna zarar verme suçlarını işleyen kimselerin, verdikleri zararın aynıyla cezalandırılmaları demektir. Ancak öldürülenin yakınlarının isteği üzerine *kısas diyet*e dönüşebilir: “ *Ey iman edenler! Öldürülenler*

---

1 Taberî, *Câmiu’l-Beyân* III, 384; Heyet, *Kur’ân Yolu*, I, 274.
2 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 384.

hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."[1] Mâide sûresinin 45. âyetinde *kısas*a konu olan suçlar toplu olarak belirtilmiştir.[2] *Kısas* yanında *diyet* seçeneğinin de meşru kılınması suçun hafifletilmesi yanında mağdurların maddî ihtiyaçlarının giderilmesi suretiyle tarafları sakinleştirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Öldürenin ya da yaralayanın maddî imkânı varsa bu *diyet*i yerine getirebilecektir.

Mali yaptırımlardan biri de *kefaret*tir. *Kefaret* kişinin dinen yapılmaması gereken bazı işleri yapması sebebiyle Allah'tan bağışlanma dileğinde bulunmak amacıyla yerine getirdiği, hem ibadet hem de dinî ceza özelliği taşıyan bir onarma eylemini ifade eder.[3] Yalan yere yapılan yeminin ve tutulamayan yeminlerin *kefaret*i tamamen malidir: Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. "*Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi*

---

1 Bakara 2/178.
2 Mâide 4/45.
3 Heyet, *Kur'ân Yolu,* II.333.

sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.” Görüldüğü gibi yeminin kefaretinde öncelikle on fakiri doyurmak, on fakiri giydirmek ve bir köle azad etmek gibi üç tane seçenek sunulmuştur. Bunlar maddî imkânı olanların yapabileceği kefaretlerdir. Nitekim âyetin devamında buna gücü yetmeyenlerden üç gün oruç tutmaları istenmektedir. Buradaki sıralama en zaruri ihtiyaç olan açlığın giderilmesinden başlamaktadır. ‘*On fakiri doyurmak*’ gerek âyetin indiği dönemde gerekse günümüzde fazla külfetli olmayabilir; ancak on fakiri giydirmek hem o dönemde hem de günümüzde fazlaca maddî imkânı gerektirmektedir. ‘*…ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden’* âyetini bazı müfessirler ‘en iyisi’ şeklinde yorumlamışlardır. Çoğunluk kişinin ekonomik durumuna ve bulunduğu ortamın şartlarına göre ‘ortalama seviye’ olarak yorumlamıştır.[1]

Cahiliye Arapları arasında yaygın olan ve İslâm’ın kaldırdığı zıharın kefaret seçeneklerinden iki tanesi de yine maddîdir: *“Kadınlarından zıhar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden*

---

1 bk. Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VI, 142, 143.

dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve Resûlüne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır."[1] Zıhar bir kimsenin hanımına 'sen bana anamın sırtı gibisin' demektir. Cahiliye Döneminde böyle söyleyen kimseye o kadın haram olurdu. Bir hanım sahabiye Hz Peygambere kocasının kendisine zıhar yaptığını söyler ve bir çıkış yolu bulmasını ister. Bunun üzerine yukarıdaki âyetler iner. Zıharla bir kadın ve varsa çocuklar mağdur edildiği için telafisi için gereken kefaret diğer kefaretlere oranla biraz daha ağırdır. Üstelik hem sıralama en ağırdan hafife doğrudur, hem de muhayyerlik yoktur.[2]

Mali yaptırımlardan bir diğeri de *fidye*dir. *Fidye* meşru mazeretler sebebiyle bazı ibadetlerin tamamının veya bir kısmının yapılamamasından dolayı yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Hac görevi esnasında Kâbe'ye ulaşamayanlardan kurban kesmeleri ve kurban kesilinceye kadar da tıraş olmamaları

---

1 Mücâdele 58/3, 4.

2 bk. Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4777.

istenmektedir. Yine bir mazeret sebebiyle tıraş olmak isteyenlere de Fidye karşılığında tıraş olmalarına ruhsat verilmektedir. Buradaki *fidye* oruç tutmak, sadaka vermek ve kurban kesmektir. Görüldüğü gibi üç seçenekten iki tanesi maddîdir.

Sağlık problemlerinden dolayı oruç tutamayanlar da her bir oruç için bir fakire fidye verirler: "Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."[1] Âyette açıkça görüldüğü gibi fidyenin miktarı bir fakiri doyuracak kadardır. Fıkıh kitaplarında Hz Peygamberin dönemindeki temel yiyeceklerden miktarlar verilmiştir. Ancak günümüzde fidye temel gıdaların orta kalitelisinden bir günlük yiyecek olarak verilmelidir.[2]

Kişinin maddî imkânlarıyla ya da zengin olup olmamasıyla ilahi müeyyidelerin doğrudan ilişkisi vardır. Yukarıda ele alındığı gibi gerek diyette, gerek kefaretlerde ve gerekse fidyede ağırlıklı yükümlülük maddîdir.

---

1 Bakara 2/184.

2 Heyet, *Kur'ân Yolu*, I, 279.

2.2. Fakirlik-İbadet İlişkisi

İslâm'ın beş temel esasından ikisi olan hac ve zekât ancak mal ile yapılabilmektedir. Yeterli maddî imkânı olmayanlara farz niteliğindeki bu iki ibadet farz değildir. Dolayısıyla beş olan İslâm'ın şartı fakirler için üçe inmektedir. Fakirler aynı zamanda fıtır sadakasından ve kurban kesmekten de muaftırlar. Ayrıca fakirler yerine göre can ve malla yapılan savaş, yerine göre de ülkenin kalkınmasını sağlayacak kurumlara maddî destekte bulunmak anlamına gelen cihadın maddî olan kısmından mahrumdurlar.

Bunların yanı sıra nafile ibadetler olan sadaka ve infakı fakirler, fakirlik derecelerine göre ya hiç ya da fazla yapamamaktadırlar. Bu durumda fakirler, Hz Peygamberin hiç tasvip etmediği 'alan' konumundadırlar. Dolayısıyla fakirler bu tür malî ibadetlerin sevabından mahrumdurlar. Özellikle günümüz şartlarında fakir gençler, aynı zamanda ibadet niteliği taşıyan evlilik konusunda zorlanmaktadırlar.

Kefaretler konusunda da fakirlerin durumu zenginlerden farklıdır. Bir önceki konuda görüldüğü gibi yanlışlık, kasıt veya mecburiyet sonucu işlenen bazı günahların bağışlatılması için oruç tutmak gibi manevî kefaretlerin yanı sıra köle azad etmek, fakirleri doyurmak ve giydirmek gibi maddî cezalar da vardır. Fakir olanlar için oruç tutmaktan başka kefaret seçeneği yoktur.

3. SOSYAL AÇIDAN ZENGİNLİK ve FAKİRLİK

3.1. Toplumsal Açıdan Zenginlik ve Zenginler

Kur'ân iman etmeleri ve sosyal adaleti temin etmeleri şartıyla insanların dünyada mutluluğunu ve refahını ister. Değişik bir ifadeyle Allah'a ve insanlara karşı görevlerini yerine getiren insanların mal kazanma yollarına da tevessül ettikleri müddetçe zengin ve varlıklı olarak yaşamaları tabidir, Kur'ânın hedefi budur: "*Allah, şöyle bir kenti misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık, Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.*"[1] Dikkat edilecek olursa misal olarak verilen kentin üç özelliği var: Emniyet, huzur ve bol rızk. Kur'ân'ın hedefi ahiretten bağımsız bir dünya mutluluğu değildir. Bu yüzden de âyetin devamında inkârlarına karşılık bu nimetler kaybolmuş yerine açlık ve güvensizlik gelmiştir. Aynı şekilde Kureyş sûresinde de Kureyşlilerin Kabe'ye ve hacılara yaptıkları hizmetler neticesinde karınlarını doyurdukları ve güven içinde oldukları bildirilmekte ve Allah'a ibadet etmeleri istenmektedir.[2]

---

1 Nahl 16/112.
2 Kureyş 106/1-4.

İnsanın dünyada mutlu olarak yaşaması eşya ve mal ile kendi arasındaki ilişkiyi iyi ayarlamasına bağlıdır. İnsanın fıtratında yoğun bir şekilde mal sevgisi, mal kazanma arzusu, mal hırsı, malla kendini güçlü hissetme/müstağni görme duygusu vardır. Bu duyguların fıtrata konmasında türlü hikmetler vardır. Mal sevgisi, mal kazanma arzusu ve mal hırsı kimi insanları ihtiyaçlarını gidermek için çalışmaya sevk ederken, kimilerini de daha çok kazanmak için yatırımlar yapmaya, istihdam alanları açmaya, rekabete ve toplumun gelişmesine ve kalkınmasına katkıda bulunmaya sevk eder. Olumsuz gibi görülen bu duyguların olmaması fertler ve dolayısıyla toplumlar için sefalet ve felaket demektir. Bu yüzden Kur'ân bu duyguların köreltilmesini istemez. İmanla ve ahlakla eğitilmesini, kontrol altına alınmasını ve insanlara yararlı bir şekilde kullanılmasını ister. Çünkü toplumlar iman, ahlak ve ekonomik adaletle uzun süre ayakta durabilirler. Medyen halkından bahseden bir âyette yeryüzünün ifsad edilmesi, insanların Allah'a ibadet etmemeleri ve ticarette hile yapmaları ile ilişkilendirilmiştir.[1] İnançsızlık ekonomik ahlaksızlığa ve bozulmaya, ekonomideki bozulma da toplumun emniyet ve huzurunun bozulmasına neden olmaktadır.

---

1 A'râf 7/85.

Zenginliğin insan üzerinde muhtemel menfi etkileri vardır. Zenginliğin zararlarından bahseden âyetlerde çoğunlukla inkârcıların elindeki zenginlik söz konusudur: *“Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, ‘Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz’ demişlerdir*.”[1] İnananların elindeki zenginlik ibadetlerde gevşekliğe yol açabilir. Bu konuda inananlar uyarılmışlardır da.[2] Ancak ahirete inananlar için bu durum söz konusu değildir: *“Allah’ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O’nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.”*[3] Bununla birlikte zenginlik zekât, hac ve kurban gibi ibadetlerin yapılabilmesinin şartıdır.

Kur’âna göre dünyadaki her şey insanlar için yaratılmıştır ve herkesin bu yaratılanlardan istifade etme hakkı vardır. Kimsenin onu yasaklamaya ve başkalarını ondan mahrum etmeye hakkı yoktur. Bu yüzden fertlerden ve devletten zenginliği toplumun tamamına yaymaları istenmiştir.

---

1 Sebe 34/34.
2 Hadîd 57/16; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XX, 326.
3 Nûr 24/37.

3.2. Toplumsal Açıdan Fakirlik ve Fakirler

Tarihsel süreç içerisinde toplumda zenginlerin yanında daima fakirler de olmuştur. Kur'an bu olguya Allah'ın dilemesi, İmtihan vesilesi ve insanların birbirlerine iş yaptırabilmeleri gibi açılımlar getirir. Kur'an mutlak manada zenginliği övmediği gibi fakirliği de övmez. Ancak yükümlülükleri yerine getirilen zenginliği övdüğü, özendirdiği ve mükâfatlandırdığı gibi aynı şekilde yükümlülükleri yerine getirilen fakirliği de övmüş ve mükâfatlandırmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus fakirliğin hiçbir zaman özendirilmemesidir. Kuran fakirliği sosyal bir problem olarak görür. Bu prablemi çözmek için bir taraftan fakirlere umut aşılayıp hayata bağlarken diğer taraftan zenginlerin dikkatini fakirlere çeker. Zenginlerden fakirlere yardım etmelerini, onları kollayıp gözetmelerini, mustadaf durumunda iseler onlarla beraber hareket etmelerini ister.[1] Hadislere bakıldığında da fakirliğin istenmeyen geçici bir durum olduğu ve bir taraftan fakirin çalışması diğer taraftan da zenginlerin yardımıyla kurtulmak gerektiği ifade edilmektedir. Hadislerdeki fakirliği över gibi görünen hadisleri de söylendiği kişinin durumuna ve ortamın şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir.

---

1 Nisâ 4/75.

Kurandan ve hadislerden fakirin dilenmemesi, kendi gayretiyle çalışıp kazanması ve veren el olması istenmesine rağmen, tarih boyunca İslâm toplumlarında bu anlayış yeterince hâkim olamamıştır.[1] Kuranın ve hadislerin fakirliğin çözümüne yönelik tedbirler almasına rağmen, Müslümanlar zenginliğin zemmi ve fakirliğin övülmesiyle ilgili âyet ve rivâyetleri ön plana çıkarmışlardır. Bu durum ilk dört halifenin yaşadıkları dinî hayatın aksine Emevi saltanatının ve idarecilerinin lüks ve israf içinde bir hayat sürmelerine tepki olarak ortaya çıkan ve sonraları tarikat adı altında müesseseleşen tasavvufta yoğun bir şekilde işlenmiştir. Kur'ân ve hadislerdeki dünya hayatının, süsünün, lezzetlerinin ve nimetlerinin geçici, değersiz ve aldatıcı olduğu; asıl olanın Allah'ın rızası ve ahiret yurdu olduğunu vurgulayan sözleri kimi mutasavvıflar doğru anlarken kimileri de bundan dünyanın ve nimetlerinin bizatihi kendisinin kötülendiği sonucunu çıkarmaktadırlar. Peygamberimizin zengin-fakir ayırımı yapmayıp herkesle ilgilenmesine rağmen bunlar zenginler ve makam sahipleriyle oturmayı tasavvufa aykırı bulmuşlardır.[2] Bu anlayıştan dolayı dünya nimetlerinden ve insanlardan uzaklaşmışlardır.

---

1 Güner, *"Geleneksel İslâm Düşüncesinde Fakirlik Söylemi, Yoksulluk"*, s. 257.
2 bk. Öztürk, *Tasavvuf*, s. 333-352.

Hâlbuki Kur’ân ve sünnet yokken çalışıp Allah’tan istemeyi, varken istifade edip başkalarına da vermeyi emretmektedir. Daha önce de geçtiği gibi Resûlullah’ın kendisini isteyerek aç ve susuz bırakmamıştır. Kazancından hem kendisi yemiş hem de fakir Müslümanlara tasaddukta bulunmuşturResûlullah sürekli oruç tutmak, evlenmemek ve gece uyumayıp sabaha kadar ibadet etmek isteyen sahabilere müsaade etmemiştir.[1] Dünyadan ve dünyevi nimetlerden kendisi yüz çevirmediği gibi sahabeye de bunu tavsiye etmemiştir. Bazı sûfîlerdeki bu yanlış tutumun Müslümanların güçlenip kalkınmasında olumsuz etki yaptığı da gerçektir.

İslâm tarihinde Müslümanların zekât verecek kimse bulamadıkları dönemler olduğu gibi Müslüman olmayanların yardımına muhtaç oldukları dönemlerde olmuştur. Günümüzde Müslüman ülkelerin çoğu bu durumdadır. Bunlardan bir kısmı yeterince maddî kaynaklara sahip değilken bir kısmı da maddî zenginliklerini üretime dönüştürememektedirler. Bu durumda günümüzdeki ekonomik şartlara göre her iki kesimde başkaların yardımına muhtaçtır. Hâlbuki Kur'ân'ın hedefi zengin, fakir ve devlet işbirliği ile yoksulluğun ortadan kalkması, zenginliğin topluma yayılması, mutlu, huzurlu ve güçlü bir toplumun oluşmasıdır.

---

1 Buhârî, “nikâh”, 1.

3.3. Zengin ve Fakir Arasında Devletin Fonksiyonu

İslâm devleti toplumun manevî refahından sorumlu olduğu gibi maddî refahından da sorumludur. Esasen İslâm toplumunda manevîyat ile maddîyat iç içedir. "*Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın.*"[1] âyeti, namazdan sonra hemen zekâtı emreden âyetler ve infakla imanın birlikte zikredilmeleri bunu açıkça ortaya koyar. Kur'an malları kazanmaya ve harcamaya birtakım ölçüler getirir. Kazanç yollarının, kazanılan şeylerin meşru olması, meşru yerlere harcanması ve başkasının aleyhine kazanç olmaması bunların başında gelir. İslâm devletinin yapacağı ilk şey bu kazanma ve harcama biçimlerini denetleyip fetlerin ve toplumların zararına olanlara engel olmasıdır. Örneğin İslâm devletinin insanların bir kısmını zenginleştirirken büyük bir kısmını fakirleştirdiği için yasaklanan içkiye, kumara ve faize müsaade etmemesi gerekmektedir. Bununla birlikte devletin " *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyni.*"[2] âyeti gereğince bütün haksız kazanç yollarına engel olması gerekmektedir. Bunlara bağlı olarak mal emniyetini sağlamak da devletin görevleri arasındadır. Yeryüzünde düzeni bozanların ve hısızların cezalandırılmasını isteyen âyetler buna delil teşkil

---

1 Cum'a 62/10.
2 Nisâ 4/29.

ederler.[1] Ayrıca *“İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmediniz.”*[2] âyeti gereğince de devletin her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da adaleti sağlaması ve tedbirler alması gerekmektedir. İktisadi hayatı düzenlemek ve İslâm şeriatının insanların değişik durumlarını göz önünde bulundurarak herhangi bir hüküm koymadığı, hür ve serbest bıraktığı geçim işlerinde insanlara fayda sağlayacak kurallar koymak da devletin görevleri arasındadır.[3] *“Allah’a, Peygambere ve sizden olan idarecilere itaat edin.”*[4] âyeti çerçevesinde devlet toplumun maslahatına uygun iktisadî düzenlemeler yapabilir ve insanlar da buna uymak durumundadırlar.

İslâm devleti haksız olan kazançlara engel olmakla birlik de helal olan kazanç yollarını geliştirmek ve çoğaltmak durumundadır. Özellikle ziraat ve ticaret üzerinde önemle durmaktadır. Ziratla ilgili Kur’ân’da birçok âyet mevcuttur. Örneğin infakın yediyüz misline kadar verebilen bir taneye benzetilmesi infak amelinin önemini belirtmesi yanında tekniğin gelişmesiyle ziraatta verimin artırılabileceğine de bir işaret vardır.[5] Aynı şekilde iki bahçe

---

1 Mâide 5/33, 38.
2 Nisâ 4/58.
3 Mübârek, *İslâm’da İktisat Nizamı*, s. 166.
4 Nisâ 4/59.
5 Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 898.

sahibinden bahseden âyetlerden de sulama yapılıp usulüne uygun ziraat yapıldığında da iyi ürün alınabileceği anlaşılabilmektedir. Hz Musa'nın Şuayb Peygambere ücret mukabili çalışması da istihdama örnek olabilir. İşte tarımın modernleştirilmesi, sulama kanallarının açılması ve istihdam alanlarının çoğaltılması gibi zenginliğin topluma yayılmasını sağlayacak icraatlar devletin görevleri arasındadır.

Devletin en önemli görevlerinden birsi de zenginliğin toplumun belirli kesiminde toplanmasını önlemektir: *"Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir."*[1] Âyet, savaşlardan elde edilen ganimentlerin toplumun bütün kesimine dağıtılmasını yöneticilerden istemektedir.

Hem ibadet hem de zorunlu bağış olarak zenginlerden fakirlere mal transferini sağlamak suretiyle fakirliğin çözümüne en büyük katkı sağlayacak olan zekâtı toplama ve adil bir şekilde

1 Haşr 59/7.

dağıtma görevi de devlete verilmiştir: “*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et.*”[1] İslâm toplumunda, zekât sayesinde fakirlik tamamen ortadan kalkmasa bile temel gıda ihtiyacından yoksun kimse kalmayacaktır. Zekât sadece fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz aynı zamanda sermayenin piyasaya sürülmesi ve fakirin alım gücünün arttırılması suretiyle ekonomiyi canlandırır. Dolayısıyla zenginliğin bütün topluma yayılmasını sağlamış olur.

Günümüzde haberleşme, elektrik ve bazı elektronik aletler gibi teknolojik gelişmelerin de halka yansıtılmaları ihtiyaç olmuştur. Çünkü insanların bir kısmının bunlardan istifade edip bir kısmının edememesi toplumda huzursuzluğa yol açabilir. İnsanların bu tip temel ihtiyaçlara ulaşabilmeleri için alım güçlerinin artırılması gerekmektedir. Alım gücü artınca tüketim artacak tüketim de üretimi artıracaktır. Böylece ekonominin en önemli unsuru olan arz-talep dengelenmiş olacak ve istihdam artacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu temel ihtiyaçların mümkün olduğunca ülkede üretilmesidir. Temel ihtiyaçlar da olsa devletin lüks ve israfa karşı önlemler alması gerekmektedir. Eğitim ve bilinçlendirme bunların başında gelmektedir. Bu da bilimsel dinî ve ahlâkî yönden olmalıdır.

---

1 Tevbe 9/103.

3.4. Zengin ve Fakir Arasında Fertlerin Fonksiyonu

Zenginliğin topluma yayılmasının en önemli unsuru çalışabilecek durumda olan insanların kendilerinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin rızkını temin etmek için çalışmalarıdır. Bu kimselerin imkânları varken çalışmaması durumunda, zenginliğin topluma yayılmasında fazla bir etkisinin olamayacağı açıktır. Bu yüzden insanları tembelliğe alıştırmaması için çalışabilecek durumda olan fakirlere zekât verilmemiştir.

Zenginliğin topluma yayılmasında en önemli etken kişilerin çalışması olunca, zenginlere ve devlete düşen öncelikli mesele de fakirlerin çalışabileceği istihdam alanlarının oluşturulmasıdır. Bu durum, yeni iş yerlerinin açılması şeklinde olabileceği gibi fakirlere iş yapabileceği miktarda zekât ve infak verilmesi şeklinde de olabilir. Her ne kadar farklı görüşler ileri sürülse de zekâtın en faydalısı, kişinin iş sahibi olabilmesini sağlayacak miktarda verilmesidir.[1]

Zekât ve infakın zenginliğin topluma yayılmasında faydaları olduğu gibi fert bazında maddî ve manevi birçok faydaları vardır: Zekât ve infakın veren açısından faydaları: Malı haramdan; kişiyi

---

1 bk. Yavuz, *"İslâmda Zekat Müessesesi"*, s. 459.

cimrilikten, mal tutkusundan, ihtirastan korur.[1] Malın insanlara yaptırabileceği menfi eylemlerden korur.[2] Hem dünyadaki mal artar hem de ahirette fazlasıyla kendisine verilir.[3] Zekât ve infakın alan açısından faydaları: Öncelikle yeme-içme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçları giderilmiş olur. Zenginlere karşı kalbinde sevgi saygı oluşur. Toplumda güven huzur oluşur. Fakirin cemiyetteki itibarı yükselir. Hırsızlık, gasp gibi kötülüklerden uzaklaştırır.

Kur'ân zekatın bereketli faizin ise toplumu fakirleştiğini bildirmektedir: "Allah faizi mahveder, sadakaları ise arttırır"[4] Zekatla faiz hem hedef ve maksatları hem de kişi ve toplum üzerindeki etkileri bakımından tamamen birbirlerine zıttırlar. Faiz kalbin katılaşmasına, cimriliğe, mala aşırı düşkünlüğe, üretme ve malı artırma konusunda kural tanımamaya, fakirin ihtiyaç anını gözetip onu istismar etmeye sebep olur, başkasını koruyup onlara acıma ve yardım etme duygularını ortadan kaldırırken; zekat Allah'ın emirlerine uyup Onun rızasını gözetme, fakirlere acıyıp ihtiyaçlarını giderme ve her çeşit kişisel çıkarlardan uzaklaşıp samimi olma gibi üstün meziyetler kazandırmaktadır. Zekatın

---

1 Tevbe 9/103.
2 Teğâbûn, 64/15.
3 Bakara 2/263,276.
4 Bakara 2/276.

sonucu, imanın artması, kalbin ferahlaması, nefsin arınması ve cömertliğe alışmasıdır. Faizin neticesi ise ahlakın bozulması, bireyin bencilleşmesi, insanın sömürülmesi, insan hayatının tahrip edilmesi, şerefinin çiğnenmesidir.

Zekat toplumda adalet ve kerem duygusunun yayılmasını, fertler arasında karşılıklı sevgi ve güven oluşmasını, kalplere ülfetin yerleşmesini, mallarda bereketin çoğalıp servetin insanlar arasında dağılmasını sağlar. Faiz servetin toplum içerisinde serbestçe dolaşmasını engeller, toplumun malını, insanların alın terleriyle kazandıklarını, toplum içindeki en az sayıdaki fertlerde toplanması sonucunu doğurur

Faiz sonucu fertler arasında nefret hakim olur, toplumdaki güven ortadan kalkar, fakirlerle zenginler arasında kin ve düşmanlık yaygınlaşır, bu iki grup arasında aşırı derecede gelir adaletsizliği meydana gelir.[1]

Sadakanın arttırılması demek, sadaka veren kişinin malının bereketli hale gelmesi, elde ettiği gelirden hayır görmesi ve amel defterine sevap yazılması demektir. Faizin eksiltmesinden maksat, rakam ve hacim olarak artan gelirin bereketinin kalkması, sahibine fayda vermemesi, kişinin günahının artmasına sebep olup manevi

---

1 bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 64-68.

açıdan onu iflasa sürüklemesidir. Bu, arttırma ve eksiltmenin kişilerle ilgili yönüdür. Toplum hayatı açısından ise durum şu şekilde olmaktadır: Sadaka birçok insanın servetten yararlanmasını, servetin tabana yayılmasını ve fert başına düşen gelir düzeyinin artmasını sağlar. Satınalma gücü artan insanlar daha fazla mal talep edecekler, talep de üretimin artmasına ve iş alanlarının çoğalmasına dolayısıyla ülkenin gelirinin artmasına vesile olur. Faiz ise yoksulluğu arttırarak, üretimin azalmasına neden olur. Faiz zengini daha zengin fakiri de daha yoksul hale getirerek bu iki kesim arasındaki gelir farkının zengin lehine artması sonucunu doğurur. Bunun neticesinde sosyal patlamalar, toplumsal kargaşa meydana gelir ve faizden elde edilen servetler yok olup gider.[1]

Zenginliğin topluma yayılmasında ve fakirlikle mücadelede en önemli etkenlerden birisi de infaktır. İnfak devlete ödenmesi zorunlu ibadet niteliğinde bir vergi olan zekâtı da kapsamakla birlikte her an va her durumda fakirlere yapılan gönüllü mali yardımları ifade eder. Ancak buradaki gönüllülük zekâtta olduğu gibi malın bir kısmına devletin zorla el koyamayacağı anlamındadır. Elinde fazla malı olduğu halde infak etmeyenler Kur'ânda sert bir

---

1 bk. Heyet, *Kur'ân Yolu*, I, 311.

şekilde uyarılmışlardır: *“Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda infak etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele.”*[1]

Gerek kendi çabası ve gerekse kendi çabası olmadan mal sahibi olan müminlerin infak etmeleri sosyal, itikadi ve ahlâkî bir yükümlülüktür. İnanan insanın çevresindekilerin ihtiyaçlarından habersiz olması ve uzak kalması düşünülemez: *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”*[2] Bu âyete göre infak zekâttan ayrı bir şeydir. Çünkü önce infak zikredilmiş sora da zekât ona atfedilmiştir. Diğer yandan âyet insanın yaşadığı sosyal çevrenin ihtiyaçlarına dikkat çekmiş, onlara yardım etmeyi imana ve ahlaka bağlamıştır. İnfakla ilgili birbirine benzer pek çok âyetin bulunması insanların yardım etme

---

1 Tevbe 9/34.
2 Bakara 2/177.

duygularının canlı tutulması için sürekli eğitildiklerini göstermektedir. Nitekim bir âyette *“Onlar bollukta ve darlıkta infak ederler.”*[1] buyurulmuştur. İhtiyaç sahibi insanlar olduğu müddetçe her durumda infak etmek gerekir.

İnfak edilecek yerler: Kişinin ailesi,[2] akrabalar, yetimler, yoksullar, yolda kalmışlardır.[3] Allah yolunda yapılan bütün harcamalarda infak kapsamındadır.[4] ‘Allah yolunda’ kelimesine, Allah rızası için toplum menfaatini gözeterek yapılan bütün icraatlar, denilebilir.

İnfaka konu olan malzemeler aynî ve nakdî yardımlardır. Bunlardan ne kadar verileceği sorusu üzerine şu âyet inmiştir: “*Bir de sana neneyi infak edeceklerini sorarlar*. *De ki:’ihtiyaçtan arta kalanı’.*”[5] Buradaki *afv* kelimesine birçok müfessir ihtiyaç fazlası anlamı vermişlerdir. Bazıları da bunun kolaylıkla verilebilecek mallar olduğunu söylemişlerdir.[6] Kişinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra artakalan mal diyebiliriz. Hz Peygamber malının üçte ikisini infak

---

1 Bakara 2/267.
2 Nisâ 4/34.
3 Bakara 2/177.
4 Bakara 2/261.
5 Bakara 2/219.
6 bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 337, 338.

etmek isteyen bir sahabiye, mirasçılarının bu malda hakları bulunduğunu ve onları zengin bırakmasının dilenecek şekilde, yoksul olarak bırakmasından daha iyi olacağını söyleyerek isteğini geri çevirmiştir.[1] Bu yüzden infakta öncelik kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerdir. Normal şartlarda ihtiyaç fazlası maldan infak edilebilirken savaş ve âfet gibi olağanüstü durumlarda zaruri ihtiyaçlar dışında geri kalan servetin tamamı devlet ve millet uğruna feda edilebilir.[2] Nitekim Tebuk savaşında Hz Ömer'in malının yarısını,[3] Hz. Ebu Bekir'in de malının tamamını infak ettiği rivâyet edilmektedir. Yine Müslümanların ekonomik sıkıntıda olduğu bir dönemde Hz. Ali'nin malının tamamını infak ettiği,[4] Hz. Osman'ın da 'Ceyşü'l-Üsre'ye bin dinar infakta bulunmak suretiyle Peygamberimizin duasına mazhar olduğu bildirilmektedir.[5] Ayrıca kendileri ihtiyaç içindeyken, mallarını muhacirlerle paylaşan Ensar'ın övülmesi de bunu desteklemektedir.

İnfak edilen malın gerçek sahibi Allah olduğu ve muhtaçların onda hakkı olduğu için gönülden isteyerek verilmesi gerekmektedir: "*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire*

---

1 Buhârî, "Cenâiz", 37.
2 Ağırman, *Zenginlik ve Yoksulluk*, s. 161, 162.
3 Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 942.
4 Suyûtî , *ed-Dürru'l-Mensûr*, II, 236.
5 Buhârî, "Menakıb", 28.

yedirirler.(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) 'Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.'"[1] Ayrıca infak edilen malın temiz, helal ve kaliteli olması gerekmektedir: "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır.*"[2] Taberî'nin bildirdiğine göre bu âyet Ensar hakkında nazil olmuştur. Ensar, hurmaları toplama zamanı geldiğinde henüz olgunlaşmamış olanları toplayıp mescide götürürlerdi. Suffe Ehli de onlardan yerdi. Ensardan birisi ham hurmalarının yanına helal olduğunu zannederek çürük hurmaları da katmış ve bunun üzerine yukarıdaki âyet inmiştir. [3] Bu âyette infak edilecek şeylerin rahatlıkla yenebilecek ya da kullanılabilecek durumda olması gerektiği bildirilmektedir. Kur'ân infakla ahlak ve erdem arasında irtibat kurar. *Birr*e yani yüksek ahlaka ulaşmayı sevilen arzu edilen ve ihtiyaç duyulan mallardan vermeye bağlar: "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*"[4] Buradaki *birr*

1 İnsân 76/8, 9.
2 Bakara 2/267.
3 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 560.
4 Âl-i İmrân 3/92.

kelimesi “cennet,[1] iyilik, iyiliğin hakikati[2] ve takvada kemale ermek[3]“ anlamlarına gelir. Bu âyetin inişini takiben sahabelerden bazıları su kuyusu, at ve hurmalık gibi en sevdiği mallarını infak etmesi için Hz. Peygambere getirmişler ve O da bunları kabul etmiştir.[4]

---

1 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 587.
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 384.
3 Mükâtil, *Tefsîru Mükâtil*, I, 235.
4 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 588-590.

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde tezin geneli açısından şu tesbitleri yapmamız mümkün görünmektedir: İnsanın yaratılış gayesi kulluktur. Kulluk da insan hayatının her safhasını kuşatmaktadır. Yani insanın doğumundan ölümüne kadar maddî-manevî her alanda yaptığı iş, hareket ve davranış ilahi terazide tartılacaktır. İnsan bir yandan Allah'ı bilmek ve yalnız O'na ibadet etmekle görevlendirilirken diğer yandan da Allah'ın yeryüzünde yapılmasını emrettiği yükümlülüklerle görevlendirilmiştir. Bu açıdan müslümanın ahiret için çalışması da dünya için çalışıp kazanması ve harcaması da kulluk içerisinde mütalaa edilmektedir.

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi ve dünyayı imar edebilmesi için mal, sevdirilmiştir. Daha fazla mal-mülk kazanma arzusu insanın fıtratına konmuştur. Fıtrî olan bir şeyi istemek ve onu elde etmek için çalışmak da çok tabiidir. Kalkınmanın, ilerlemenin ve medeniyetlerin ortaya çıkmasının temelinde de bu duygu yatmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus fıtrî duygularla elde edilen mal ve mülkü fıtrî duygulara karşı kullanmamaktır. Allah'ın vermiş olduğu servet ve zenginliği yine Allah'ın istediği şekilde kullanmak gerekmektedir.

Mal-mülk sevgisiyle donatılan insana birtakım nimetlerin verilmesi de verilmemesi de imtihan içindir. Zengin zenginliğiyle, fakir de fakirliğiyle imtihan edilmektedir. Zaten insanların bir kısmının zengin, bir kısmının da fakir olması imtihanın yanı sıra toplumun düzeni, ilerlemesi, gelişmesi ve yeryüzünün imarı için bir zorunluluktur. Bu durum yaratılışla başlamış kıyamete kadar da devam edecektir.

Zenginliğin ve fakirliğin faydalı yönleri oluğu gibi zararlı yönleri de vardır. Kur'ân'da daha çok zenginliğin ve neticesinde oluşan gücün, refahın zararlarından bahsedilmektedir. Kur'ân'da, sahip oldukları zenginlik ve güçle şımaran, bu durumlarını inananların ve zayıfların aleyhine kullananların şiddetle kınanması İslâm'ın fakirlerden taraf olduğu yorumlarına sebep olmuştur. Hâlbuki İslâm, bir taraftan varlığın muhtemel menfi etkilerinden insanları korumaya çalışırken, diğer yandan değişik nedenlerle açlığa ve yoksulluğa maruz kalanları teselli etmektedir. Mutlak olarak zenginlik de fakirlik de aynı konumdadır. Zenginlik şükredildiğinde ve gerekleri yerine getirildiğinde değer kazanırken, fakirlik de sabredildiğinde ve kurtulmak için çalışıldığında değer kazanmaktadır. İnanmayan insanlar açısından düşündüğümüzde zenginliğin zararları daha çoktur. Peygamberlere ilk karşı çıkanlar; zayıf ve fakirlere zulmedenler, yeryüzünde fitne fesat çıkaranlar, inanmayan zengin insanlardır. Günümüzde de zenginliği ve gücü

elinde bulunduran insanların yeryüzünü kana bulamaları ve zayıfları sindirip sömürmeleri, inançlarındaki tahriften ve samimiyetsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu yüzdendir ki Kur'ân, Müslümanlardan inanan, inanmayan bütün insanların dünyada huzur ve barış içerisinde yaşamalarını sağlayacak olan zenginliği ve gücü elinde bulundurmalarını istemektedir. Tarihte zenginlik ve güç, tahrif edilmemiş tevhid dinine mensup inananların elinde olduğu zamanlar dünyada hayat daha mutlu, huzurlu ve müreffeh iken, inançsızların ya da dinlerini tahrif edenlerin eline geçtiğinde dünyada rahat, huzur, refah ve güven kalmamıştır.

Bu konuda varılan sonuçların en önemlilerinden birisi de, Kur'ân'ın zenginliği teşvik etmesidir. Ancak Kur'ân'ın malı-mülkü, servet ve zenginliği açıkça teşvik etmesine nazaran bu konu, sahip oldukları güçlerinden dolayı şımaran, fakirlere, zayıflara ve inananlara zulmeden zenginleri kınayan âyetlerin yorumlarının gölgesinde kalmıştır. Hâlbuki Kur'ân'da zenginliğiyle İslâm'a ve insanlara hizmet eden peygamberler ve insanlardan bahsedilmektedir. Asr-ı Saadet döneminde de kazandıklarıyla ordular donatan, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılayan pek çok zengin sahabi vardır. İlgili âyetlerde kınanan zenginlik değil, insanların zenginlik anlayışları, malı kazanma ve sarf etme biçimleridir. Kur'ân'da servet ve zenginliğin insanları baskı altında tutmak ve sömürmek için kullanılması yerilirken, insanların refahı ve

mutluluğu için kullanılması övülmüştür. Övülen davranışları yapabilmek niyetiyle daha fazla çalışmanın ve kazanmanın da övüleceği tabiidir. Bu arada İslâm'ın bazı emirlerinin yapılabilmesinin de zenginliğe bağlı olduğu unutulmamalıdır. Kısaca İslâm'ı bütünüyle yaşayabilmek için en azından belirli bir varlık düzeyine ulaşmak gerekmektedir. İslâm cihanşümul bir din olduğuna göre dünyada var olan adaletsizliklerin, açlıkların, susuzlukların, ıstırapların ve dökülen kanların Müslümanlar üzerinde bir sorumluluğu vardır. Müslümanların birinci görevi Yaratanı tanımak ve yalnız O'na ibadet etmekse, ikinci görevi dünyayı yaşanabilir kılmaktır. Bunun için de zenginlik ve güç gerekmektedir. Ahlaktan ve inançtan uzak insanların elindeki zenginlik ve güç, yeryüzünü ifsat ederken ahlaklı ve inançlı insanların elindeki zenginlik ve güç yeryüzünü ıslah etmektedir. İslâm'a ve insanlara hizmetin temel unsurları olan zekât, sadaka, infak ve ictimai hayatın vazgeçilmezi olan vakıf gibi müesseseler, fakirlikle değil zenginlikle faal olabilirler.

Her ne kadar insanlar birtakım denemelerden geçseler de asıl olan, dünya ve ahirette mutluluğun yakalanmasıdır. Bu da insanların çalışmaları ve zenginlerin fakirlere yardım etmeleri suretiyle -en azından- temel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla mümkündür. Kur'ân ve hadislerdeki zenginleri uyarmak, fakirleri teselli etmek suretiyle eğitim maksatlı âyetleri ve söylenen sözleri

muhataplarını ve zamanın şartlarını dikkate alarak yorumlamak daha isabetli olur. Şimdiye kadar konu ile ilgili yapılan çalışmaların ve eserlerin büyük çoğunluğunda fakirlik ve fakirliğe ilişkin kavramlar ön plana çıkartılmıştır. Günümüzde çalışmayı, varlıklı ve güçlü olmayı işaret eden âyetlerin ve hadislerin ön plana çıkartılması Müslümanların tembellikten, ataletten kurtulmalarına yardımcı olacak ve geri kalmış damgası yiyen halkı Müslüman olan ülkeleri harekete geçirecektir.

BİBLİYOGRAYFA

Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, (tr. Kurul), I-VI, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.

Ağırman, Cemal, *Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.

Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü" (tebliğ), *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf* (Sempozyum), 10-11 Kasım, 1991, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 133-142.

Ali Şeriatî, *Toplum Bilim Üzerine* (tr. Kenan Sökmen), Bir Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Alûsî, Şihâbüddîn, Mahmud b. Abdillah (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XXIII, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Âsım Efendi, (1235/1819), *el-Okyanûsu'l-Besît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*,I-III, İstanbul, 1305.

Aslan, Abdulgaffar, *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2003.

Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, I-VI, Milliyet, İstanbul, 1995.

………, *Kur'ân Ansiklopedisi*, I-XXX, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

Aydın, Mehmet Akif, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.111-206.

Bağçeci, Muhiddin, "Rezzak", *ŞİA*, I-VIII, Akit, İstanbul, 2000.

Bayraktar, Mehmet, "Tasavvufa Yabancı Tesir Meselesi" (tebliğ), *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf* (Sempozyum), Seha Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 91-100.

Beğavî, el-Hüseyn b. Mesûd (510/1117), *Meâlimü't-Tenzîl* (tah. Muhammed Abdullah en-Nemr), I-VIII, Dâru Tayyibeti'n-Neşr, 1997.

Belîk, Izzüddin, *Mevâzînü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1984.

Beşer, Faruk, *İslâm'da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Beydâvî, el-Kâdî Nâsıruddîn (685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve*

Esrâru't-Te'vîl, I-II, Dâru'l Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1988.

Bilgin, Vejdi, "Dinlerin Yoksulluğu Algılayışı Üzerine Bir Deneme" (tebliğ), *Yoksulluk* (Sempozyum), I-III, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, I, 222-237.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî,*I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.

Cebeci, Lütfullah, "Kur'an ve Yoksulluk" (tebliğ), *Yoksulluk* (Sempozyum), I-III, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, I, 286-303.

Cessâs, Ebubekr Ahmed b. Ali er-RÂzî (370/980), *Ahkâmü'l-Kur'ân,* I-III, Daru'l-Mushaf, Kahire, ts.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd (393/1003), *es-Sıhâh fi'l-Luğa*, I-II, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Cezâirî, Ebu Bekr (1921), *Eyseru't-Tefâsîr*, I-IV, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413, *et-Ta'rîfât*, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Çağrıcı, Mustafa, "Hayır" *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 43-46.

………, “İnfak” *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 289-290.

Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Servet ve Mülkiyet Dağılımı*, İlmi Yayınlar, İstanbul, 1981.

Demirci, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla, İstanbul, 2001.

Dihlevî, Şah Veliyullah (1176/1762), *İslam Düşünce Rehberi* (tr. Mehmet Erdoğan), I-II, Yeni Şafak, İstanbul, 2003.

Döndüren, Hamdi, Ticaret ve İktisat İlmihali, Altınoluk, İstanbul, 1993.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali (745/1344), *el-Bahru’l-Muhît*,I-XI, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

Ebu’s Suûd, Muhammed (982/1574), *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ila Mezâyi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I-IX, Daru’l-İhyâ, Beyrut, 1990.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Erkal, Mehmet, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.61-109.

Erzurumlu, İbrahim Hakkı (1780), *Marifetname*, Bedir

Yayınevi, İstanbul, 1987.

Eskicioğlu, Osman, “Fakir” *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 129-131.

Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı* (tr. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İşaret yayınları, İstanbul, 1999.

Esen, Adem, *Medyenliler ve İktisadi Hayatımız,* (İktisat ve Din içerisinde), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an* (tr. Alpaslan Açıkgenç), Fecr Yayınevi, Ankara, 1993.

………, *İslam* (tr. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ), Selçuk Yayınları, İstanbul, 1993.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub (817/1415), *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz,* I-III, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

………, *el-Kâmûsu’l-Muhît,* I-III, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

Güner, Osman, “Geleneksel İslam düşüncesinde fakirlik söylemi, yoksulluk”, (tebliğ), *Yoksulluk* (Sempozyum), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, (I, 252-261.)

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111),

İhyâu Ulûmi'd-Dîn, I-IV, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (tr. Salih Tuğ), İrfan Yayımcılık, I-II, İstanbul, 1980.

………, *İslam Hukuku Etütleri* (tr. Heyet), Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.

Hacak, Hasan, "Mal", *DİA,* İstanbul, XXVII, 461-465.

Halil b. Ahmed, (170-786) *el-Ayn*, I-II, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Hamitoğulları, Beşir, "İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri ve İslami Çözüm Yolları", (tebliğ), *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 9-36.

Havva, Said, *el-Esâs fi't-Tefsir* (tr. M.Beşir Eryarsoy, Harun Ünal), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1989.

Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim(741/1341), *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, I-V, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Heyet, (Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, DİB Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2006.

Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, Diyanet

İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar* (tr. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul,ts.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405), *Mukaddimetü İbn Haldun*, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

İbn Kayyimi'l-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr (751/1350), *Uddetü's-Sâbirîn ve Zehîratü'ş-Şâkirîn*, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Kesîr (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l- Azîm*, I-IV, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1936.

İbn Mâce, Ebu Abdillah el-Kazvînî (275/888), *Sünen* (tah. Muhmammed Fuad Abdülbaki), I-II, Dârü'l Fikr, ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, Cemalüddin Muhammed (771/1369), *Lisânü'l- Arab*, I-XV, Dâru Sâdır. ts.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, 1985.

Râğıb, el-İsfehânî (425/1031), *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l Mearif, Beyrut, ts.

………, *İnsan* (tr.Mevlüt F. İslamoğlu), Pınar Yayınları, İstanbul, 1996.

Kallek, Cengiz, *Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

………, “İhtikâr”, *DİA*, XXI, 560-564.

Kardâvî, Yusuf, *Fıkhu’z-Zekât* (tr. İbrahim Sarmış), I-II, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984.

………, *Müşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehe’l-İslâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1985.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (760/1359), *el-Cami’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye,1967.

Kuşeyrî, Abdulkerîm (521/1127), *Risâletü’l-Kuşeyriyye*, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

………, *Tefsiru’l-Kuşeyrî*, I-VIII, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

Mâlik bin Nebi, *Ekonomi Dünyasında Müslüman* (tr. Mehmed Keskin), Hicret Yayınları, İstanbul, 1976.

Mâverdî, Ebu’l-Hasen (450/1058), *Edebü’d-Dünyâ ve’d-Dîn*, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

………, *en-Nüketü ve’l-Uyûn*, I-IV, el-Mektebetü’ş-Şâmile 2.0, 2007.

Mennân, Muhammed, *İslam Ekonomisi*, (tr. Bahri Zengin, Tevfik Ömeroğlu), İstanbul, 1980

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (tr. heyet), I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul,1986.

Mübârek, Muhammed, *İslam'da İktisat Nizamı* (tr.Hüsamettin Cemal), Çığır Yayınları, İstanbul 1978.

Muhammed Fuâd, Abdülbâkî (1968), *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984.

Müslim, Ebu'l- Hüseyn Müslim b Haccâc, (261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, Darü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan, 1956.

Nesâî, Ebû Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları İstanbul, 1981.

Özsoy, İsmail "Faiz", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 110-126.

Özek, Ali, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.1-60.

Özel, Mustafa, *İktisat ve Din*, İstanbul,1994

………, *İktisat Siyaset ve Din*, Yeni Şafak, 1995

………, *Devlet ve Ekonomi*, İz Yayıncılık, İstanbul,1995.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre*

Tasavvuf, Fatih Yayınları, İstanbul, 1979.

Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996.

Râzî, Fahruddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer (606/1210), *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XVII, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Sancaklı, Saffet, "Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", *CÜ. İlahiyat Fakultesi Dergisi*, Sivas, 2001, cilt:1, sayı: 1, s.331-378.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir,* Dersaadet, İstanbul, ts.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Sarmış, İbrahim, *Tasavvuf ve İslam*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (490/1097), *Kitâbu'l-Mebsût*, I-XXX, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983.

Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı* (tr. Süleyman Kalkan), İstanbul, 1982.

Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505),

ed-Dürru'l-Mensûr fi't-Te'vîl bi'l-Me'sûr, I-X, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Şimşek, M. Said,"Gani", *ŞİA*, I-VIII, Akit, İstanbul, 2000, III, 17-18.

Şâtıbî, İbrahim b. Musa (790/1388*), el-Muvâfakât* (tr. Mehmet Erdoğan), I-IV, İz Yayınları, İstanbul, 1990.

Tabakoğlu, "Ahmet, Tasavvuf ve İktisat" (tebliğ), *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf* (sempozyum), Seha Neşriyat, İstanbul, 1991,s. 177-186.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922). *Câmiu'l-Beyân 'an-Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (tah. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tatlı, Ali Can, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

Tehânevî, Muhammed Ali (1158/1745), *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm,* I-II, Lübnan, ts.

Tusterî, Ebu Muhammed (283/896), *Tefsîru't-Tusterî*, I-II, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa, (279/892), *Sünenü't-Tirmizî* (tah. Ahmed Muhammed Şakîr, M. F. Abdulbâkî), I-V, Kahire, 1938.

Uludağ, Süleyman, "Fakr", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 132-134.

Vecîh Mahmud, *Hâkezâ Yetesaddeku'l-Fukarâü,* Daru'l-Hedyi, y.y., ts.

Yardım, Ali, *Peygamberimizin Şemâili*, ErkamYayınları, İstanbul, 1998.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Zekat Müessesi*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

Yeniçeri, Celal, "Hz.Peygamber Âilesinin Gelirleri, Geçimi ve Bıraktığı Miras" (tebliğ), *Hz. Peygamber ve Âile Hayatı* (Sempozyum), İSAV, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1989. s. 343-400.

………, "Yoksulluğu Yok Etmede Zekatın Yeri" (tebliğ), *Yoksulluk* (Sempozyum), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003. s.304-323.

Yıldırım, Suad, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

Yılmaz, Hasan Kamil, "Kur'an-ı Kerîm ve Sünnette Tasavvuf" (tebliğ), *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*

(sempozyum), Seha Neşriyat, İstanbul, 1991, s.25-40.

Zaim, Sabahattin, "Modern İktisat ve İslam", *İslam Düşüncesi*, İstanbul, 1968, sayı: 5, s.317-328.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (538/1144), *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Tenzil*, I-IV, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1986.

………, *Esâsü'l- Belâğa*, I-II, el-Mektebetü'ş-Şâmile 2.0, 2007.